

רחל מצר מראיינת את ראובן רוזן 29.12.1988

תמלול בירה פנסו 2020

התמלול הוקלד כלשונו בקלטת המקור ללא שינויי סגנון או שפה, למעט מילים שלא שמעתי

שאז רשמתי'...

ילדות בגרמניה

אני קורט רוזנשטוק, היום ראובן רוזן נולדתי בברלין, לאבי מרטין רוזנשטוק יליד גרמניה פעיל במלחמת העולם הראשונה, נהרג אחרי המלחמה, ולאמי ילדת גרמניה המזרחית ממשפחת תעשיינים, מרגרט. היו לי חיים יפים, אמנם לא יהודים, במקום מחוץ לברלין, בגבינו, מקום קייט על יד הנחל. גרנו ברחוב ללא מוצא משני הצדדים, ווילות יפות, אנשים עשירים, בסוף כנסייה. אנחנו המשפחה היחידה היהודית בכל הרחוב. היחסים עם הילדים ברחוב היו נהדרים, אמנם לא עם הוריהם. לא ידענו למה, אבל ההורים ביקשו מאתנו – עם הורים אלה ואלה אל תדברו. היו הרבה מקרים ששיחקנו ברחוב משחקי קבוצה והורים באו הביתה, או שהילדים ראו שאבא ואימא באו, הם הפסיקו את המשחק ורצו מהר הביתה מפני שידעו שאסור להם לשחק אתנו. אנחנו ארבעה בנים בבית. עשינו את הכול על מנת לעזור לאנשים. זה היה בחורף, להביא פחם, עץ אשוח, אם לטאטא את השלג לפני הבית, אם לפזר את האפר על מנת שאנשים לא יתחלקו לפני החנות. ככה היו לנו חיים יפים. גם צלצלנו בכנסייה שעמדה בסוף, הרבה פעמים את הפעמונים למעלה במגדל, זאת הייתה חוויה מיוחדת, כל מיני מסיבות. גם זכור לי משחק אחד שהיום מתוך נס אני עדיין יושב פה. שיחקנו אינדיאנים, הייתה לנו ספרות ילדים של קרל מאי, וכול אחד הביא מהבית למסיבה בשבט דברים טובים, עוגיות, עישנו מקטרת עשויה מעץ חלול וטבק מוורדים מיובשים והייתה בת אחת שגרה מולנו שכבר שלוש פעמים לא הביאה שום דבר מהבית. היו לה צמות ארוכות, השבט החליט שצריך לתלות אותה כמו שכתוב בספר. היו לה צמות ארוכות, כופפנו ברוש צעיר, קשרנו את הצמות מסביב לענף, וכבר הרים ראש השבט את הגרזן על מנת לחתוך את החבל שקשר את העץ אל האבן. ואז היינו עורפים את קליפת העור בשער הראש. ואם השמש מהכנסייה לא היה עוצר בעדנו מי יודע אם הייתי היום יושב פה.

ש: אתה הלכת לבית ספר יהודי?

ת: הלכתי קודם לבית ספר עממי אחר כך הלכתי לגימנסיה. אנחנו היינו שם שלושה אחים ועוד שישה ילדים יהודים סה"כ תשעה יהודים בין אלף תלמידים. אנחנו מאוד סבלנו שם מאנטישמיות. רצה המזל שלי, היה לי מורה נכה מלחמה ממלחמת העולם הראשונה ואני מהיום הראשון הייתי הילד המסכן. הוא כל כך שנא אותי, אפילו שהשיעורים היו טובים ועבודות

הבית היו בסדר. הוא לא העביר אותי שלוש שנים. שלוש השנים הראשונות בגימנסיה עשיתי כל כיתה פעמיים. זה הגיע עד כדי כך שאני החלטתי שאני יורד מבית הספר.

נעורים בצל אנטישמיות

התחלתי לעבוד. התחילה המהפכה בגרמניה – היטלר הופיע. אנחנו בבית היינו המומים. כל הילדים ברחוב פתאום לא הכירו אותנו. על ידינו, משפחה עם שני ילדים, הגינות גבלו אחת עם השנייה, הייתה סוכת גן אצלנו וגם אצלם. כשהגיע היטלר לשלטון – ההורים מקודם פתחו את הסוכה לסוכה גדולה – שם עשינו עבודות בית ביחד, הנשיקות הראשונות, גניבות קטנות מהבית, הכול התחלק שם עם כל הילדים. פינת מפגש של חבורה עליזה. שירים, קריאה בספר, וויכוח על שירה. כל הדברים היפים בעולם. באחד באפריל 1933 הסוכה נסגרה עם חוטי תיל ולוחות. איש לא הכיר אותנו, ואנחנו היינו הנוכחים. מול חלון המטבח שהיה מקום מעבר לשכנים גם זה נסגר עם חוטי תיל. אנחנו פתאום היינו מבודדים לגמרי. אני עבדתי באיזה חנות לקונפקציה, למדתי שמה, הלכתי לבית ספר ערב להשתלם בטקסטיל, באופנה. למדתי קצרנות, למדתי כול מה שצריך במסחר. לאט-לאט המשטר תפס את המקום שלו. המקום עבודה שלי היה במזרח ברלין שרוב האוכלוסייה שם היו קומוניסטים. אני זוכר את האחד במאי 1933. אם מקודם כל הרחוב היה אדום מדגלים הפעם זה אי-אפשר היה, אבל אנשים הוציאו החוצה את השמיכות עם הנוצות האדומות בחלון, במקום הדגל האדום. אני רואה לפני הנאצים המרוגזים עם ווים ארוכים קרעו את השמיכות וכל הנוצות הלבנות כמו שלג עף באוויר. זה לימד אותי שמקומי לא כאן. הלכתי לבעל החנות שעבדתי, באתי להתייעץ אתו, הוא אמר לי – הכול יעבור. עברנו דברים יותר גרועים. אני זוכר שסיפר לי אז את הבדיחה, הוא אמר לי, אתה יודע, אני בא ממזרח אירופה. פעם נכנס עיתונאי לכפר וכל הכפר היה נורא מרוגש. ואף אחד לא רצה לספר לו מה קורה בכפר. אשת הרב פתחה לו את הדלת – במה אני יכולה לעזור לך? הוא אמר תעזרי לי בבקשה ותספרי לי מה קורה פה בכפר, למה אנשים כל כך מרוגשים? אני מבטיח לך שאני לא אכתוב כלום. הרבעצן אמרה – אתה לא יודע? הוא אמר לא. אתה לא יודע שהמשיח צריך להגיע? אז הוא אמר, אז מה יהיה? היא אמרה, עבר עלינו כל כך הרבה, גם על זה נתגבר.

תנועות הנוער

אבל זה לא סיפק אותי. אני התחלתי לחפש את עצמי. אחרי מה שעברתי בגימנסיה ומה שראיתי ברחוב ובבית, ההתרגשות של ההורים, שיחות עם חברים יהודים, הלכתי לחפש את עצמי. כשנסעתי הביתה מהעבודה נסעתי תמיד עם אדם שקרא את העיתון של המפלגה הקומוניסטית. הוא פתאום ראה שאני מתעניין בשאלה היהודית. התחלתי בפעם הראשונה בחיים שלי להסתכל יותר בתנ"ך בלועזית, ויותר בברית החדשה. הוא שאל אותי מה מעשי וכך אמרתי, אני לא יודע מה אני עושה, אז הוא הזמין אותי לסמינר של הנוער הקומוניסטי,

רחוק מברלין. איזה אכסניית נוער. נסעתי לשמה, רצו להכניס לי לראש תורת מרקס ואנגלס וראיתי שזה לא בשבילי. זה לא יפתור את הבעיה שלי. הרגשתי שאני נהפך נצינוליסט כמו הנאצים בעצמם, אבל יהודי. לא גמרתי את הסמינר, חזרתי הביתה, הלכתי הלאה, היה לי חבר שהיה בפלוגת בית"ר, הזמין אותי למפגש שם באחד המפקדים בברלין. כשנכנסתי למפקד, בלילה, הקשב, כולם הרימו את הידיים במכנסיים חומים, מגפיים חומים, כובע, כמו הנאצים בעצמם, אמנם יהודים. ראיתי גם זה לא בשבילי. זה בדיוק אותו הדבר כמו הנאצים. ירדתי משם החוצה, ברחתי. ביליתי את כל הלילה בתחנת הרכבת כי איחרתי את הרכבת האחרונה הביתה. שם הייתה לי שיחה מעניינת עם בחור שהציג את עצמו כציוני ומתכוון לעלות לפלשתינה. הזמין אותי למחרת בערב – שליח מספר על הקרן הקיימת. הוא סיפר לי מה זה הקרן הקיימת. היה מאוד מעניין אותי. באתי בערב לפגישה, היה שם נציג של הקרן הקיימת שסיפר על צפון הארץ, על עמק החולה, שעמדו לקנות אותה. עומדים לייבש אותה, צריכים חלוצים. תנועת החלוץ צריכים לגדול. הצטרפו לתנועת החלוץ. וראיתי, פה פתאום יש לי אתגר. זה היה ב-1933. חיפשתי את תנועת החלוץ, נרשמתי שם שאלו אותי מה עשיתי, אם הייתי מוכן להדריך, הייתי מוכן לכל דבר. בתנאי אחד שאני אעלה לפלשתינה. אני רוצה לייבש את החולה. טוב, הוא אומר, תסתכל פה על כל המחלקות, תחזור אלי ותחליט מה אתה רוצה לעשות. חזרתי אליו, הוא שאל אותי, היית מעוניין להדריך? **אמרתי אני מוכן לכל מה שתטיל עלי רק בתנאי אחד – שאני עולה לפלשתינה.**

טוב, עברתי קורס בהדרכה.

הייתי בן 17. קיבלתי קבוצה של מעל 30 איש, כולם הרבה יותר מבוגרים ממני, בעלי משפחות, בעלי מקצועות חופשיים, כולם עם הרעיון לעלות לפלשתינה. רק לברוח מפה. אחרי שבועיים שהדרכת פתאום קיבלתי הוראה – **כל האנשים שרוצים לעלות לפלשתינה חייבים לשנות את השם, אם אין להם שם עברי – לשם עברי.** השם הפרטי. קראו לי קורט, חזרתי הביתה, שאלתי את הורי, בעצם אין לי שם עברי? אמרו לי לא. אתה קורט-פיליפ. ע"ש אשתו הראשונה של אבי, שנשרפה ביום החתונה בשמלת הכלה שלה שהייתה מחומר דליק שהנר, או סיגריה נגע בה וכל כולו נדלק. אז חזרתי לסניף בחזרה והודעתי להם שאין לי שם. תתנו לי שם, אני אסכים. אז הם החליטו, **אנחנו נקרא לך ראובן, שאתה ראש השבט,** אמנם הכי צעיר כמעט, אבל ראש השבט. וככה נשארתי עד היום, ראובן. ובמשך הזמן הצלחתי לשנות את שמי לרוזן. עכשיו התחילה בעיה בבית. הדרך לפני – אני צריך פספורט. שבכל רגע אם יגידו לי לעלות אני צריך לעלות. האדמה התחילה לבעור מתחתי. כבר לא ידעתי מכלום, הלכתי לעבודה, הלכתי לסניף וחזרתי מאוחר הביתה. כל יום. שום דבר כבר לא היה מעניין אותי, לא עיתונות, רק מה שקשור לישראל. אבי סירב לתת לי פספורט. הוא אומר – הכול יעבור. לא מתאים לגרמניה, דבר כזה. טוב, גרנו מחוץ לברלין, היחסים היו טובים, גם את השוטרים היכרנו, גם את תחנת המשטרה היכרנו, עברנו הרבה פעמים, בחגים שלהם הבאנו להם עוגות, נכנסתי למשטרה,

ביקשתי פספורט. שאל אותי בן כמה אתה, אמרתי כך וכך. טוב, אה רוצה פספורט, תמתין בבקשה. הוא אמר לי, אני צריך אצל הקצין לחתום. חזר ואמר לי – אני מצטער, הוא צריך את הפספורט שלך לשלוח לבדיקה. תבוא בעוד שבוע. חזרתי בעוד שבוע – אין פספורט. חזרתי עוד שבועיים – אין פספורט. תפשתי את השוטר ברחוב, אמרתי לו תראה, אף אחד כבר לא מדבר אתנו, אני זר פה, אין לי מה לחפש פה, תן לי עצה מה לעשות. אמר לי, אני לא יכול לעזור לך, המשיך ללכת, חזר אלי, אמר, אני לא יכולתי לדבר אתך פה ברחוב, תלך במרחק-מה אחרי. הלכתי אחריו באיזה סמטה עם עצים, אומר לי, אתה צריך לנסוע לברלין... פלץ, זה מרכז המשטרה ושם הפספורט שלך. עכשיו התחילה הריצה. למחרת באתי לשם. במשך חודשיים עברתי שמה 72 חדרים. מי אלה החדרים? משרדים, עזרו לי עם בעיטה או קללה, לרוב גם מכות רצח עד שבסוף באתי לחדר 72, הוא אמר לי, תראי יידי, כמה שאני רוצה לעזר לך אני לא מעז להגיד לך מה הלאה. ומה בכול זאת? הוא אומר לי – הפספורט שלך במשטרה הפוליטית. איפה זה? זה בארמון ישן בתוך ברלין. ישר לשם, הלכתי לשם, לפני הבית עמדו שני אנשים בתלבושת שחורה, אנשי אס-אס. לא העזתי להיכנס. חזרתי הביתה, אמרתי לאחי הגדול "אם אני מחר לא חוזר אני אחזור יותר מאוחר." שאני התחייבתי להורי שאני כל ערב אהיה בבית.

למחרת בבוקר לא הלכתי לעבודה. נסעתי לשם, שלוש שעות הסתובבתי ברחוב הלוך וחזור, לא יכולתי ולא העזתי להיכנס, ושקלתי את הכול. הגעתי למסקנה שאין לי מה להפסיד. כבר ידעתי – אנשים נעלמו, כבר ראיתי איך ששורפים את הספרים, ראיתי שהוציאו ספרים מאוד יקרים מהמשפחה שלי ושרפו אותם ברחוב. שאנשים רקדו וצהלו בזה. החלטתי שאין לי מה להפסיד. היה לי תיק ובתוך התיק פנקס כתובות של חברים בפלשתינה וספר ללימוד עברית. נכנסתי פנימה, ניגשתי לשער, שני אנשי האס-אס שאלו אותי למה אתה לא מצדיע? אמרתי אני יהודי ולפי החוק אסור לי להצדיע. אני החלטתי עוד לפני שנכנסתי – אני אהיה כמוהם. יהודי גאה, נציונליסט, שאני רוצה לעלות לפלשתינה בכל מחיר, שזאת ארצי. הם תפשו אותי, לקחו לי את התיק, הכניסו אותי פנימה, הפשיטו אותי ערום, זה הכול בחורף. העלו אותי לקומה השנייה, **עמדתי לפני דלת, היה כתוב על זה אדולף אייכמן.** לא אמר לי כלום, הכניסו אותי פנימה, אדם רזה ישב לפני השולחן, שני השומרי ראש עומדים מאחורי, הביאו לי כיסא מיוחד ממתכת, קר, ערום. אצלו על השולחן כבר היה מונח התיק שלי, פנקס הכתובות שלי, התחיל לשאול אותי דברים על פלשתינה. התברר לי שהוא יודע יותר ממני. בחן אותי. שאל אותי, אולי אתה יכול להגיד לי כמה קילומטרים זה מיפו לתל אביב? שאל אותי על הכתובות, מי הם, מה הם. אחרי ארבע וחצי שעות, הרבה מכות, הרבה חבלות, הרבה דם, ערום כמו שנולדתי זרקו אותי לרחוב. זחלתי בחזרה ואמרתי – לא אכפת לי שתהרגו אותי אבל תתנו לי את הבגדים ואת התיק שלי. נשארתי שם לשבת לפניהם, לא יכולתי ללכת. זרקו לי את הבגדים דרך החלון החוצה. התלבשתי, עוד לפני שנכנסתי בטיולים שלי הלוך וחזור חיפשתי בית שיש

מזוזה עליו, שגרים יהודים שמה. לבית הזה זחלתי, עם הבגדים ביד, ערום, בוץ ולכלוך ברחוב, צחוק מעוברים ושבים. דפקתי בדלת, אישה פתחה לי את הדלת. ראתה אותי, הכניסה אותי, הכניסה אותי לאמבט שלה, רחצה אותי עם חלב, נתנה לי לאכול. אמרתי לה, אני הערב מוכרח להגיע לרכבת האחרונה הביתה. אמרה לי – אם תוכל ללכת אני אביא אותך. הביאה אותי לתחנת הרכבת בעשר בלילה, נסעתי הביתה, הגעתי הביתה. אני זוכר ששאלתי את איימן מה יהיה עם הפספורט שלי, בשביל מה באתי? אומר לי, אתה תשמע מאתנו. אימא שאלה – מה קרה לך? אמרתי, קיבלתי מכות בהיותי יהודי. לא סיפרתי יותר, היא גם לא ידעה על החיפוש של הפספורט כל החודשיים האלה. אחרי שבוע הגיע שוטר הביתה עם מכתב – מזמינים אותי למשטרה. אימא אמרה, אני אלך אתך. אמרתי אימא, את לא יודעת מה עבר עלי החודשיים האלה, גם את זה אני אעשה לבד. אני אחזור ואספר. אני מבטיח שאספר. הלכתי למשטרה, קיבלתי פספורט. הייתי אדם מאושר. זה היה באפריל 1934. חזרתי הביתה, סיפרתי לאימא את הכול. אבא חזר, סיפרתי לו את הכול. אבא נתן לי סטירת לחי ראשונה ואחרונה ואמר, זה לא יעזור לך שאתה תברח לפלשתינה, המלחמה לא תברח ממך.

למחרת נסעתי לתחנת החלוץ, הצגתי את הפספורט, שאלו אותי מה אתה רוצה לעשות, יש לך שתי אפשרויות. או להכין את עצמך לפלשתינה וללמוד חקלאות בהולנד, או בשבדיה, איפה שאתה רוצה. או לנסוע ישר לפלשתינה. אמרתי אני קודם רוצה ללמוד חקלאות. הייתה לנו גינה בבית, גדולה, אהבתי מאוד להתעסק בה, לגדל שם, החלטתי, אני אלמד חקלאות.

הכשרה בהולנד

נסעתי להולנד בראשון במאי 1934. הורי הביאו אותי לרכבת ונסעתי להולנד. לבד. פעם ראשונה שעזבתי לבד את הבית. עם מזוודה. אבא אמר לי רק ליד קרון הרכבת, אתה תחזור יותר מהר משחשבת. אני אז בתחנת הרכבת סיפרתי לו מה שעבר עלי במשרד של האס-אס. סיפרתי לו שהייתי שם נציונליסט יהודי וכנראה שזה הפיל אותי. והוא כנראה הצדיק אותי, שאני צודק. כל הדרך ליווה אותי הישיבה יותר מארבע שעות בחדר של איימן. לא חלמתי שאני עוד אפגוש אותו בעיתונות על המעשים שהוא יעשה. נסעתי להולנד, ברכבת על הגבול של גרמניה פעם הראשונה נפגשתי עם השפה העברית. ישבו שם פליטים מליטא שהלכו שם לגימנסיה העברית, הם קראו ספרים שלמדתי בבית הספר וידעתי מבית הספר, הם קראו אותם בשפה העברית. מאוד נהניתי. לדאבוני את האנשים בגבול הוציאו החוצה. הגעתי להולנד ברכבת לעיירה דבנטר, **חיכתה לי בחורה – שלומית לובשטיין**. הביאו אותי לצריף של התנועה, אמרו לי פה תישן. אחר כך תבוא אתי. **ולקחו אותי להורים של רוטי סביר**. הם היו פעילים בהעברת פליטים שבאו במשך כל השנים להולנד. הפעם פליטים מגרמניה. מקודם פליטים מאוסטריה. ילדים שסבלו באירופה משיתוק ילדים, פוליו. לא תיארתי לי שרוחב לב כזה קיים בכלל בעולם. עם אחר לגמרי, אנשים אחרים לגמרי מאשר התחנכתי ביניהם בגרמניה. טוב, הייתי די מרוגש

ומאוד עייף, אי-אלה לילות כבר לא ישנתי. חזרתי למקום איפה שהחפצים שלי, אמרו לי תעלה למעלה, מתחת לגג, יש שם חדר קטן ושתי מיטות. מיטה אחת גדולה ואחת קטנה.. תישן במיטה הגדולה. הלכתי לישון, ישנתי טוב. התעוררתי בלילה שהרגשתי שאני לא לבדי במיטה. התחלתי להרביץ על שמאל ועל ימין אבל הבחור היה הרבה יותר חזק ממני. החזיק אותי חזק מאוד, זה היה **צבי נועם**. היה נהוג בהולנד – ישנים במיטה גדולה, ישנים ביחד. הרגיע אותי, סיפר לי מי-מה-מו, כלל לא ידעתי איפה אני נמצא. ככה התחילו החיים שלי אצל המשפחה הדואגת של החלוצים. **למדנו לנסוע על אופניים**, הכינו אותנו לנסוע לאיכר. לעבוד אצל האיכר. זה דבר לא פשוט. לנסוע על אופניים ידעתי, אבל לנסוע עם כפכפי עץ וכד חלב, קודם ריק ואחר כך מלא מים, ועוד כיסא בשביל החליבה, הכול על אופניים בשביל צר בשדות – זה לא היה כל כך פשוט. אחרי שידעתי את זה – אתה מוכן לנסוע אל האיכר. יום אחד יפה וגשום לקחו אוטו והביאו אותי לאיכר. האיכר היה כל כך מרוגש שקיבל יהודי לעבודה. בקושי ראיתי פרה בחיים שלי. ראיתי פרה בגן החיות, עוברים ברכבת בשדות, אבל ככה קרוב בקושי. אנשים מאוד פרימיטיביים. מלוכלכים, חוסר היגיינה, רואה את עצמי לשבת ליד שולחן האוכל, אוכלים מין חביתה גדולה, עם חתיכת שומן חזיר באמצע, חשבתי, הו, איזה צלחות יפות, עם טבעות שחורות. כשהתיישבתי ראיתי שזה הכול זבובים. חדר האוכל היה דיר חזירים. הילדים גסים, קיללו, חודפרדומה, והאיכר אומר, אמרתי לך, חודפרדומה – אסור להגיד את זה. ככה זה היה בערך, הרקע של האיכרים. האיכר נורא התרגש שקיבל יהודי לעבודה. רתם את הכרכרה לסוסים, מה שנסוע ביום ראשון לכנסיה, **הוביל אותי בכפר להראות "שיש לי יהודי בעבודה"**. לא נשמע דבר כזה. בכפר היו שתי משפחות יהודיות, אחד שהתעסק באיסוף גרוטאות והשני היה סוחר בהמות. חזרתי, התחלתי לעבוד, אחרי שבוע בערך, שהתרגלתי לכל הסביבה, התאמתי את עצמי לחיים שלהם, בחורף מאוד קר, עד כדי כך שהדיו שהיה לי בחדר, שכתבתי בו, קפא. היה לי בתוך המזוודה עוד מהבית, אימא נתנה לי שני תפוחים טובים. היא אמרה, אם תהיה מאוד רעב אז תאכל אותם. האוכל לא התאים לי אבל אכלתי את הכול. ידעתי, אני רוצה להגיע לפלשתינה, צריך לעבור את הכול. יום אחד בבוקר הוא אומר לי נו, ראובן, עכשיו תתחיל לחלוב. עם הבן שלו נסענו למרעה, יש שם כמה פרות, על הפרות ראיתי... טוב, הוא אומר, אני אחלוב אחת, תסתכל, אחלוב עוד אחת, תסתכל, שלישית אתה תחלוב. אמרתי אתה יודע מה, אני אחלוב את האחרונה. אמר בסדר. ילד בן 12 עשה את כל המאמצים להראות לי את כל החוכמות של החליבה. לשים את הדלי על נעלי העץ, לעשות מסאג' לעטין של הפרה, להתחיל לחלוב. לקשור את הזנב, הכול. טוב, הגיעה הפרה האחרונה, הוא אומר אתה רוצה לחלוב? כן. טוב, אני מתיישב, קושר את הזנב, שם את הדלי על נעלי העץ, מתחיל לעשות מסאג', אני רואה שהעטין הוא לגמרי אחר ממה שהיו כל הפרות האחרונות. עוד לא גמרתי לחשוב ולהסתכל הפרה הזאת הרימה את הרגל והעיפה אותי למרעה. זה היה פר! עוד לא ראיתי ילד צוהל כזה. הוא צהל, השאיר אותי במרעה, ברח הביתה מרוב צחוק ובקושי מצאתי את האיכר בחזרה. זה הלך כמו אש דרך כל הכפר. אני זוכר שבאתי לאיזה מקום לבקר את

הרופא בהמות, רציתי ללמוד אצלו אנטומיה, אז הוא אמר, אתה זה שניסה לחלוב פר. נורא צחקו. אני נורא התביישתי, אבל מה לעשות.

עוד אפיזודה קטנה מהאיכר הזה, אחרי כמה ימים איזה עגלה ברחה לחורשה, על יד האיכר. רציתי לרוץ לשמה, האיכר אומר לי ראובן, אל תרוץ לשם, שם גרות שתי מכשפות. חשבתי די מעניין. עוד לא היה חושך, חשבתי לי שזה צריכות להיות שתי מכשפות נורא אינטליגנטיות. אני כמובן כל יום חיכיתי לדואר מהבית. האיכר כל יום נסע לשם מלא חבילות של ספרים ועיתונים. חשבתי – זה אני מוכרח לדעת. ליתר ביטחון לקחתי את הפספורט אתי, היה חושך, הלכתי לחורשה. מצאתי איזו בקתה, חווה ישנה, איזו מנורת לוקס שמה, ללא חשמל, שתי זקנות יושבות שם. קצת נבהלו ממני, הצגתי את עצמי. אחרי שהן שמעו שאני רוצה לנסוע לפלשתינה לירושלים הקדושה נורא התלהבו. שיחה כמעט עד אור הבוקר. עד שהצטרכתי לחזור לחליבה. התברר לי שאחת אלמנה, ושתייהן עבדו בהודו ההולנדית, בחקלאות. חזרו להולנד, קנו חווה וחיו שמה. הייתה להן פרה לחלב, ומה שמעניין בשנת 1934 בתוך אבוס ישן הן גידלו ירקות לצרכיהן. ללא מים. על חצץ, לפי הוראות של בית ספר לחקלאות בהולנד. התיידדתי עם שתי המכשפות האלה, שם למדתי את השפה, ישבתי לקרוא מעיתון בקול רם. לא מעניין, אף אחד לא שומע אותך פה, תקרא בקול רם אבל תקרא. הן דאגו לי לכל מה שאני צריך בשטח החקלאי אם אני רוצה לנסוע לארץ החמה. הביאו לי חומר מהאוניברסיטה החקלאית בהולנד, הקריאו לי, חלק תירגמו לי. אני הצטרכתי לספר להן על פלשתינה עד כמה שיכולתי לדעת.

הקשר עם פלשתינה היה הדוק. לא רק אני עבדתי אצל החוואי, עבדנו איזה 30-40-50 חבר'ה, אצל כל מיני איכרים, חבר'ה מאוד מעניינים, חלק סטודנטים הולנדים, הרוב גרמנים, כולם בלי הורים, כולם עם הבעיות שלהם, הארגון הזה לא רק הביא אנשים לאיכרים, גם לבעלי מקצוע, בחורות לבתי חולים, הכינו אנשים לפלשתינה. מה שהארגון הזה, המשפחה הזאת, עשתה, זה מלווה אותי למעשה כל החיים שלי. דוגמא של עזרה בכסף, בשיחות, להעביר את הבדידות, לרתום את האנשים, לקשור אותם לפלשתינה, זאת במקרה משפחה יהודית. זה שנסע כל יום מבחור יהודי לשני אצל האיכר היה גוי. אדון נוימן, אדם זהב, הולנדי, איכר פשוט אבל אמר – אני אכין אתכם לפלשתינה. אתם תהיו שם חקלאים יותר טובים מאשר כל ההולנדים פה. עוד הוא אמר לי, אתה תגיע להולנד, אתה תראה שם את הפרות הסוריות. הן חומות עם פסים לבנים. הן נותנות מעט מאוד חלב אבל עם הרבה שומן, זה הכסף. אתם תעשו תערובת בין הפרה הסורית שלכם שם לבין הפרה שלנו שנותנת הרבה חלב. זה הוא אמר לי ב-1935. וזה מה שהיום בארץ.

ש: נשאר לך עוד קשר עם האנשים האלה?

אני מהאיכר הפשוט הזה עברתי לאיכר יותר רציני, שם הייתי כבר כוח עבודה רציני, הרווחתי גם כסף הבחור הזה סידר לי אצל רופא בהמות שלמדתי אנטומיה, האכלתי זירעונים קטנים שקיבלו פחות מדי מינרלים, חתכנו, ניתחנו, למדתי במשתלה על צמחים מה שצריך. זה היה איכר מאוד פרימיטיבי, עבד שמה בן דוד שלו, לא נשוי, אח ואחות, עבד בן-דוד אצלם, בחור צעיר בעל מחשבות מודרניות ולמדתי שאפשר גם לחיות אחרת. מעניין אצל האיכר האוכל. אני רואה את עצמי נכנס לשם, שולחן עגול עם שקעים במקום צלחת, בפינת החדר תלוי חזיר מעושן והאיכר הזקן עולה על כיסא לוקח סכין, חותך נתח בשר, הופ-הופ – תמיד לתוך החור (השקעים בשולחן) כל הכבוד לו. אנחנו מהאיכר הזה, הייתי יותר בקשר עם האנשים היהודים שרוצים לעלות לפלשתינה, הקמנו סניפים שנפגשנו פעם בשבוע. היה מאוד מעניין, הכנה לפלשתינה, הכנה לעלייה. לימוד עברית פעם אחת ביום, חדשות על ישראל, על פלשתינה, חדשות על גרמניה. זה לא במרחק רב, זה בערב אחרי חליבה אחרונה עולים על אופניים ונוסעים בשלג וברוח על סוללה, משני הצדדים שדות מרעה ומים מרחק של עשרים קילומטר, או פחות או יותר, על מנת להיפגש עם אנשים. צוחקים, בדיחות של האחים הפרומנים, התלוצצות עם גימנסיה לבנות, המון חוויות. שמה נפגשתי בפעם הראשונה עם כמה שאני צודק שאני עולה לפלשתינה. אצל האיכר הזה גם התחלתי ללמוד את עניין השיווק של בקר. שאלתי את האיכר והוא אמר לי, בא לפה סוחר, הוא מעמיס פרים, פרה, חוזר, נותן לי מעט כסף, בדים, ואוכל שאני צריך. הפכתי את הדברים שהוא קיבל לכסף, אחרי שראיתי בשוק בכמה שמוכרים פרה או חזיר אז ראיתי כמה שהוא "מסדר" אותו. יהודי אדוק. כשנודע לו שאני יהודי הוא אמר מה אתה עושה פה? איפה אתה אוכל? אני אוכל פה. אני עובד פה, אני אוכל פה, אני ישן פה. אומר לי אתה לא מתבייש? אתה אוכל חזיר? כן, אוכל מה שנותנים לי. אומר טוב, אני מקווה שבפעם הבאה שאני בא אני לא אראה אותך פה. אני אדאג שייקחו אותך מפה. באתי לסניף, אחרי כמה ימים כבר ידעו שהוא דואג לחסל את ההכשרות של היהודים אצל האיכרים. לא הייתה לו הצלחה. אמרתי לאיכר, כשהסוחר הזה שוב פעם בא, תיתן לי נתח שומן רציני, אני אף פעם לא אכלתי את זה, זה תמיד נכנס לי לאיזה מקום בתוך הבגדים, לא יכולתי לאכול את זה, לא מתוך השקפה, התחלתי לאכול, הוא אומר לי הסוחר אתה לא מתבייש לעלות לפלשתינה ואתה אוכל חזיר? אמרתי לו תראה, אני אמנם אוכל חזיר אבל אתה מרמה את האיכר עם הכסף. וראיתי את החשבון. אמרתי לו לפני שבוע לקחת פה שלושה חזירים, הבאת לו כך וכך כסף, אני שקלתי אותם ויש לזה מחיר כך וכך בשוק, וזה מה שהבאת לו. אתה לא מתבייש? אז הוא אומר זה לא עניינך. אמרתי תודה. אני מבקש ממך, אני לא רוצה לפגוע פה באיכר, אבל אם מישהו גורם לאנטישמיות זה אתה. הייתה לי שיחה מאוד קשה. הוא אמר אני רוצה שתבוא אלי הביתה. אמרתי בסדר, אני אבוא. באחד הערבים הייתי שמה, היה לנו וויכוח סוער אבל אני לא נכנעתי והוא לא הצליח לשכנע אותי. אחר כך באתי, גם המשפחה בדבנטר, דאגו לזה ההורים של רותייה, דאגו לזה שאנחנו נתקדם בלימודים שלנו אצל האיכרים, הביאו אותי לאיזה איכר גדול ששם כל שעת עבודה נרשמת. כל שעת עבודה של

הסוס נרשם, כל פעולה רושמים. באתי לשם, האיכר לא היה בבית, שאלתי איפה הוא אוכל?
הייתי נורא רעב. שם, אבל זה לא בשבילך. מה יש? איפה אתם אוכלים, הפועלים? אנחנו
אוכלים פה. אמרתי תודה. נכנסתי לחדר האוכל שלהם, הגברת ישבה שם, כן, שלום, הצגתי
את עצמי אז היא אומרת טוב, תחכה בחוץ. אמרתי לא. אני מצטער, אני מתנדב, באתי פה
ללמוד ואני מתאר לי שאעבוד פה יותר קשה ממה שעבדתי אצל שני האיכרים הקודמים אבל
שעת האוכל זה הזמן היחידי שאני יכול לשאול שאלות, להיפגש עם האיכר. היא כעסה. אני
יושב לפני שולחן ערוך כל טוב ואני את חצי מהשולחן חיסלתי.

ש: כן?

ת: שום דבר לא יקרה. האיכרה נורא כעסה. הבעל חזר, הצגתי את עצמי, הוא אומר אכלת בלי
אשתי? סיפרתי לו – אשתך ישבה, הצגתי את עצמי והתיישבתי ליד השולחן בלי הזמנה, זה
אמנם לא מקובל, אני מבקש סליחה אבל גם לא היה נאה לי לעמוד כאילו שעשיתי משהו.
הסברתי לה שאני מתנדב ובאתי פה ללמוד וזו השעה היחידה שאני יכול לשאול שאלות והיא
קמה בכעס והלכה. ותסלח לי מאוד, הייתי נורא רעב, אני כבר יום וחצי לא אכלתי למעשה,
ואני אכלתי. אמר שיהיה לך לבריאות. נעלם, הביא את אשתו, היו שם וויכוחים, לא הבנתי את
הכול, הם חזרו, אצל האיכר הזה למדתי את הכול. חקלאות, מסחר, מסחר מלוכלך, איך מרמים
את הממשלה, איך אפשר לרמות את החלב, איך אפשר להסתדר יותר קל בצורה לא ישרה.
אבל זה היה איכר בשירות הממשלה, שבכול אזור ואזור יש איכר כזה, רושמים את הכול, לפי
זה קובעים בבוקר את המחיר של התבואה והבשר והכול. אצל האיכר הזה עבדתי מאוד-מאוד
קשה. 14-16 שעות ביום. הפכתי את המרעה לאדמה עם שני סוסים, החליף לי את המרעה,
בזמן שעבדתי שמה, עם כל האוכל שהביא לי לשם הביא לי זוג חדש של סוסים. אבל נהנית.
מאוד נהנית. אצל האיכר הזה נפגשתי גם עם האנטישמיות. היה לו תות שדה, הוא עשה שם
הרבה כסף. תות-שדה קוטפים בבוקר, בארבע, זה צריך להגיע מוקדם לשוק.

יום ראשון. ביום ראשון אנשים שיכורים, חוזרים ישר מהמסבאה, או משהו כזה. היינו באמצע
הקיץ, חצי מהתבואה, הכול בידיים, חרמש ומגל, הכול קוצרים. קוצרים – ובחורה מאחורינו
עושה את האלומות. נעלי עץ, אחד אחרי השני, קוצרים. יום ראשון קשה, חבר'ה שיכורים,
מסוכנים, קוצרים בשורה, שבעה-עשרה חבר'ה בשורה, חמש בנות מאחורה אוספות לאלומות
ואני מרגיש שזה שמאחורי מנסה להתקרב עוד ועוד ועוד, אני יותר ויותר מהר קצרתי, התחלתי
להזיע, עד שבסוף הוא כבר תפס לי את נעל העץ. הסתובבתי, הוא הרים את החרמש שלו
ואמר – אני יהרוג אותך יהודי מלוכלך. כמו שעשה את זה החזקתי לו את היד עם החרמש, עד
היום יש לי עוד סימן, רואה? ולקחתי לו את החרמש ושברתי אותו. החבר'ה היו המומים.
הבחורה שקשרה אחרי התחילה להגן עלי, האיכר בא בריצה וישב שמה, שתה את הקפה שלו,

לקח אותו הצידה, הוא כבר לא עבד יותר. אבל נפגשתי. הלכתי הביתה, הראיתי לה את הפצע, היא אומרת תשתין על זה. השתנתי על זה.

ש: כן?..

ת: בטח, זה מנקה, סטרילי. היא נתנה לי לחם, תלעס את זה, אל תבלע, תיתן לי בחזרה, זה שמרים, שמה את זה על זה, שמה הנה חתיכת קש חיטה נקי שרחצה אותו עם מים חמים, במקרה שיש מוגלה שזה יזרום החוצה. עשתה על זה תחבושת. זה סיפור, כל יום החליפה לי את התחבושת. אחר כך היא אמרה לי ראובן – אם חלבת עד עכשיו עשר פרות עכשיו תחלוב עשרים, אם אתה רוצה להשתמש בבוהן שלך. זה היה ככה. זה הכול חוויות קטנות, בין היתר הכנה לעלייה, נסיעות הביתה, הכנת כסף, אמרתי לאיכר, אני עבדתי קרוב לגבול, אני יוצא להוציא לי כסף גרמני, אני רוצה לבקר את הורי לפני העלייה. נסעתי, החלטתי שאני אסע כמו איכר. נסעתי עם נעלי עץ, כובע על הראש, מכנסי קורדרוי, מלוכלך ומסריח מהפרות. עברתי את הגבול עם הפספורט שלי, בלי הפספורט, אף אחד לא עצר אותי, נכנסתי לבנק בשטח הגרמני, החלפתי כסף, הוא מחליף לי ואני מקבל פי מאה בחזרה ממה שהצטרכתי לקבל. הייתי המום. פחדתי. ראשית כל עם הסכום הזה אני לא יכול לעבור את הגבול. עמדתי עוד פעם בתור אצל אותו הפקיד, אומר לי מה אתה רוצה שוב. אמרתי אתה תסלח לי אני חושב שאתה טעית. –אתה יהודי (לוחש) תסתלק מפה, לא רוצה לראות אותך יותר. הוא רצה לעזור לי. באתי לקרבת הגבול ולא ידעתי מה לעשות עם כל הכסף הזה. אם יעצרו אותי יהיה אסון. הכנסתי חלק מהכסף לתוך הגרביים ובתוך נעלי העץ, פיזרתי את זה בכול הגוף. עברתי את הגבול, אף אחד לא עצר אותי, עברתי את הגבול עם האופניים.

ש: עם אופניים?

ת: בטח. בחיים שלי עוד לא נסעתי כל כך מהר על אופניים. ונוסף בירידה. כשהתרחקתי כבר די הרבה, הייתי כבר מחוץ לשטח המסוכן, אז ירדתי מהאופניים, נחתי, הוצאתי את כל הכסף שתיתי קצת מי שלג וחזרתי לאיכר. סיפרתי לו את הסיפור, הוא שואל איך נראה הפקיד? אמרתי כך וכך. הוא אומר הוא אוהב יהודים. הוא לא יהודי, אבל הוא אוהב אתכם.

ש: והגעת להורים?

ת: אחר כך, מהכסף הזה נסעתי להורים. בביקורי האחרון אצל הורי, עוד פעם ביקור אחרון עם אבא, הוא ניסה לשכנע אותי שאני לא אסע לערבים האלה. סיפרתי לו את הסיפור מה שאני הולך לעשות, לייבש ביצות, ואני נוסע. גם בתקופת ההכשרה בהולנד קבענו קבוצה, יש לי תמונה מזה, המטרה הייתה, מטרתנו לייבש ביצות בחולה. זה הכול היה ב-6-5-1934.

חזרה לגרמניה 1978

הגיע יום העלייה. נגמרה תקופה נהדרת. למדתי להכיר עם, הולנדים, שלא יכולתי לתאר לי שיש אנשים כאלה. נזכרתי כמה פעמים בגרמניה כמעט הייתי זר שם. הבית ברחוב, איש לא הכיר אותי. אחד האחים שלי כבר הצליח בינתיים לעבור לפלשתינה. האח המבוגר הלך להכשרה לפני כמה ימים. ה... של אבא לא עבד יותר. האנשים ברחוב לא הכירו בנו, ככה נסגר המעגל גרמניה-הולנד. הרבה יותר מאוחר, בשנת 1978, הייתי באנגליה והחלטתי, אני אסע עוד פעם לגרמניה המזרחית. איפה שגרתי זה היום גרמניה המזרחית. דיני נשאה באנגליה, התיישבתי באווירון ונסעתי לגרנוביל. מצאתי את הרחוב, את כל הירידות היפות, את כל החוויות, הכול חזר אלי, הכנסייה המוזנחת, הפארק היפה מסביב מוזנח, הגינות מוזנחות, הרחוב שומם, אין בן אדם. ביקרתי בחנות המכולת שכול בוקר לקחתי שמה חלב ולחמניות, אנשים אחרים. ביקרתי בספריה שהחלפנו ספרים, אין ספרות יפה, רק ספרות מקצועית. להרכיב טלוויזיה, לבנות רדיו, לבנות אווירון, אבל ספרות יפה אין. כל הדברים היפים שידעתי לא קיימים. הלכתי ברחוב הלוך וחזור, חשבתי אולי מישהו יפתח חלון, אנשים סקרנים שאני מכיר.. זוג זקנים שאלו דרך החלון, אתה מחפש מישהו? אמרתי, אני לא מחפש מישהו, אני גרתי פה הרבה שנים. מי אתה? אמרתי אם תגידי מי את אני אגיד לך מי אני. אמרה לי את השם. אמרתי, אוח, את תמיד עם אימא שלי הלכת לקנות מצרכים. עזרת לאימא הרבה פעמים לקחת מצרכים. לך היה רק בן אחד ואנחנו היינו ארבעה. עזרתן תמיד אחת לשנייה עם הסלים לסחוב. אז היא אמרה לי – זה לא יכול להיות. אמרתי כן, אני קורט. לא יכול להיות. טוב, אני לא אוכל להכניס אותך הביתה. לא שאלתי למה, לא שואלים. אבל יש לך מזל, החברות שלך ממול הן בדיוק בבית. האחות ממערב ברלין הגיעה הנה. הבית שלנו הרוס, מפוצץ, מכול הגינה היפה, הבית, שום דבר לא, קיר אחד עומד. ממול הבית – רק תיקנו אותו. הגינה לא מטופלת, הכול היה תמיד ישר, דשא מקוצץ, שוליים מיושרים, זוויות. גינה גרמנית טיפוסית. החלפת פרחים. נזכרתי שהדגל הנאצי הראשון היה שם. הילדים הראשונים הופיעו בתלבושת הנוער ההיטלרי. בכול זאת החלטתי – אני אכנס. דפקתי בדלת – הבת הגדולה פותחת לי. הכרתי אותה, בת גרמניה טיפוסית, בלונדינית, עיניים כחולות, צמות ארוכות. מי אתה? את לא מכירה אותי? לא. אבל אני יודע מי את. מי אני? את אסטל. נכון. מי אתה? תכירי אותי. אני אתן לך רמז: את אוהבת תמיד מוזיקה. כן, בהחלט, מורה למוזיקה. את אוהבת צ'ייקובסקי. כן, בטח. את זוכרת, שגמרת לנגן והחלון היה פתוח עפו סוכריות דרך החלון. זוכרת? אז היא אומרת – לא יכול להיות. בטח שאני זוכרת, אבל זה לא יכול להיות. מהם אף אחד לא בחיים. אמרתי טוב, אני קמתי לחיים. אני השלישי. קורט. לא יכול להיות. קראה לאחות, תראי איזה נס פה קרה. נכנסתי פנימה. פעם ראשונה שהייתי בבית הזה. אנחנו בדיוק יושבים לאכול. אוכלים תפוחי אדמה ודג מלוח. אוכל של עניים. 1978. שיחה – איש לא מצא שפה. אמרתי לה, את זוכרת את כל המשחקים היפים? לצעירה יותר אמרתי, את זוכרת איך השמש בכנסייה הציל את חיך? ואותי אולי גם כן? בטח שאני זוכרת, זה אני אספר לנכדים שלי. גם אני. מספרים לי שהאבא אחרי המלחמה התאבד. ראה איזו שגיאה הוא עשה בחיים שלו. אימא התאבדה אחרי

שנה. הגדולה מורה למוזיקה. השנייה גרה במערב, וכל חודש מביאה לי הנה מצרכים. נו, הצלחתי לספר על ישראל, סיפור ארוך-ארוך, מאוד מרגש, אני מאוד מרוגש, מאוד מבולבל.

במלון עם סטודנט צעיר, וויכוח סוער, מה אתם גוזלים את האדמה של הערבים, אחרי שראה את הפספורט הישראלי שלי. גרתי במערב, ליתר בטחון. כל יום עברתי למזרח. שלושה ימים. אמרתי לו, אתה יודע, אם אתה סטודנט למשפטים, כמו חומת גרמניה, אם החומה הזאת תיפול פה בין שתי הגרמניות, אז גם החומה ביננו תיפול. הוא אומר – אתה אומר דברים גדולים אבל זה לא יקרה לעולם. זה הגיע עד כדי כך שהתבלבלתי בימים. דיני באנגליה, אני בגרמניה, אמנם במערב, אבל גם במזרח.

באתי ללונדון בחזרה, אף אחד לא בשדה התעופה. עברתי הרבה בגרמניה המזרחית. ביום הראשון שעברתי ממערב למזרח היה לי נורא מוזר שיש גם אנשים אחרים שיש להם פספורטים כחולים. פגשת שם בזוג ישראלים שגרים היום במזרח ברלין, קיבוצניקים, היו בארץ, שפתאום ראיתי שיש להם פספורט ישראלי. ראיתי אנשים של ה-PLO, עם הסמל של PLO פה. סורים, ירדנים, שאני ככה עומד בתור פתאום אני שומע, כל אלה שיש להם פספורטים כחולים – לצד ימין. גם אני הולך לצד ימין, הפספורט שלי כחול. אני מגיע למכס והוא אומר לי יש לך רק כסף גדול? אין לך כסף קטן? אמרתי, לא חשבתי שצריך להצהיר, יש לי פה כמה גרושים. לא, אתה צריך להצהיר על כל גרוש. כבר שוטר וכבר לוקח אותי. לא אמרת את האמת – כבר שוטר. אני יושב בתוך צריף, חדר סגור בלי פספורט בגרמניה המזרחית. חשבתי נו-נו. טוב שהתחננתי ככה שפחד אני לא יודע מה זה. התחלתי להקים רעש, ניסיתי לשבור את הדלת, צרחתי וצעקתי ובעטתי. לקחתי את הספסל ודפקתי כנגד הדלת. פתאום בא שוטר ואומר לי מה אתה מקים רעש כזה פה? אמרתי אני רוצה קצין מיד. מי אתה? זה הקצין בא, סיפרתי לו את הסיפור, שה"כ היה לי כמה גרושים מיותרים, לא חשבתי שצריך להצהיר אותם, לא כתוב באף מקום שצריך להצהיר אותם. בבקשה. בוא אתי. סיפור, מי-מה-מו, סיפור על ישראל, מאוד היה מעניין לשמוע.

עוד סיפור מגרמניה המזרחית. נסעתי לשם בעצם על מנת למצוא את תעודת הלידה שלי. הייתי ילד בלי תעודה. תעודת הלידה שלי נלקחה ממני כשנסעתי להולנד. ארבע שנים הסתדרתי בלי זה, ופתאום אני ילד בלי שם. התחלתי לחפש, קודם במשטרה, איפה שקיבלתי את הפספורט שלי, אחר כך ב... להיוודע מה קרה בכל הבית שלנו אחר כך כיוונו אותי לברלין המזרחית לאיזה מקום, ששם היה פעם בית כנסת. משרד הפנים המזרחי. באתי לשמה, למטה השוער שואל כן, מה בשבילך? כך וכך. אתה בא מחו"ל? כן. יש לך פספורט? בבקשה. טוב, תחזור, תקבל את הפספורט בחזרה. תן לי בבקשה קבלה שקיבלת את הפספורט. עכשיו את הקבלה.

עליתי למעלה, אנשים חיכו בחדר גדול. באמצע עמד כיסא גדול, מקום שנשאר פנוי. בצד הוא עמד. שמתי את התיק שלי שמה, פתאום אני מסתכל על המשענת, רואה חורים, אותיות בעברית, הסתכלתי ביתר... התברר לי שזה הכיסא של הכלה, מרופד יפה. המשכתי, באתי לתור, כן, מה אפשר לעזור לך? אני מחפש את תעודת הלידה שלי ואמרו לי שזה המקום היחיד שזה יכול להיות. היא אומרת מתי נולדת? 1916. נכנסתי, קראו לי למשרד, הפקידה שאלה אותי מה רצוני. אמרתי לה. מתי נולדת? 1916. מתי עזבת את גרמניה? 1934. מאיפה אתה בא? מישראל. איפה זה? אמרתי, שמעת פעם על פלשתינה? כן, אבל זה לא.. ירושלים, את יודעת? לא? שמתי לב שברגע שהצגתי את עצמי מישראל אדם זקן, שישב בריחוק מה הפסיק לתקתק על מכונת הכתיבה והקשיב היטב למה שנעשה. החלטתי לדבר תמיד לכיוונו. מה רצונך? אני נורא הייתי רוצה לקבל העתק מתעודת הלידה שלי. מתי נולדת? 1916. אני מצטער. החיים שלנו מתחילים פה ב-1945. אני לא יכול לעזור לך. ביקשתי מהפקידה תסלחי לי, אני בא מרחוק מאוד, באופן מיוחד בשביל זה. אולי אני יכול לדבר עם הממונה? עוד לא גמרתי את המשפט הזה וכבר היה שוטר. קם האיש הזקן, שלח את השוטר, בא אלי, שואל אותי במה אני יכול לעזור לך? אמרתי כך וכך, סיפרתי את הסיפור מחדש. אומר, יש לך איזשהם מסמכים? ספר משפחה? הכנתי לי בישראל עוד כמה טפסים, תאריכי הלידה של הורי והאחים שלי, נתתי לו, זה הכול מה שיש לי. תן לי עוד פעם את הפרטים שלך. לקח את כל הפרטים, הלך לפקידה, אמר לה, עכשיו תרדי למטה לארכיב ואל תעזי לבוא עם ידיים ריקות. אתה מוכן להתלוות אלי? אמרתי, בבקשה, אם אתה מוכן לעזור לי יש לי זמן בשבילך. הולך אתי דרך איזה פרוזדור, לחדר אפולולי, כולו מצופה מעור עם קולבים בחוץ. אני כאיש מנוסה בחדרים כאלה. בודק מתחת לכיסא, אם אין מיקרופונים, מתחת לשולחן, זה היה די בולט, אז הוא תפס את העניין ואמר, אתה לא צריך לפחד, אני פשוט רוצה לשמוע על ישראל. אתה נמצא פה בחדר נקי לגמרי, רק אנחנו שנינו בלי שום דבר. אתה יכול לדבר גלויות אבל אני מבקש ממך סליחה כי אני לא אוכל לענות לך על כל השאלות שאתה אולי תשאל. הצגתי את עצמי, הוא שואל אותי באיזה אזור אתה חי? אני חי ליד דן. או, אז אתה חי בתוך ביצות. אמרתי כן, היו שם פעם ביצות, אבל היום זה יובש. אני מבקש סליחה, כל הספרות שיש לי זה מישראל זה עוד מ-1945, כתוב שם בספר השומר הצעיר, אני לא יודע מה זה. האיש הזה הציג את עצמו. הוא אמר, על מנת שנוכל לדבר חופשי, אני רואה שאתה קצת דואג. אין לנו יותר חשמל פה. אני בא ממשפחה מאוד עשירה, היו לנו, לאבי בתי חרושת, בבית גדול גרנו באזור יוקרתי בברלין. כשהגיעה 1933 והמצב הזה הוריי השכירו את האולמות מתחת הבית. הנאצים לקחו את זה ואנחנו גרנו למעלה. אנחנו קתולים לא אדוקים, אוהבי בריאות, הורי נשלחו בסוף לאושוויץ, גמרו את חייהם, אני נשלחתי לחזית לרוסיה. קודם הייתי במחנה, אחר כך הצטרכו חיילים, הוציאו מהמחנות אנשים בריאים ושלחו אותי לחזית רוסיה, שם ישבתי בשבי, כשחזרתי לא מצאתי כלום. לא מהבית ולא מהמשפחה. שום דבר. אני אדם גלמוד, לבד, אין לי משפחה, אני בן 72 וכשישבתי ככה לבדי החיים קרבו אותי לתנ"ך והתחלתי להתעניין על כל פיסת .. על

פלשתינה. יש לי בבית מפת פלשתינה של התנ"ך ואני עוקב על כל דבר אבל אין לי שום אינפורמציה ואתה לא יודע מה שאתה בשבילי. אז התחיל הרבה שאלות וסיפרתי לו עד כמה שאני יכול וצירתי לו את ישראל בכל הצבעים שאני רק יכולתי. סיפרתי לו את כל המעשים שלי בארץ, בעבודה ובהגנה ובהתיישבות. הוא נורא התלהב. בסוף כשנפרדנו ביקשתי ממנו את שמו. אומר למה אתה רוצה לדעת? אני רוצה לשלוח לך ספר. הכול תעשה רק לא זה, אני רוצה גם לבקש, אל תיודע מי אני. על מנת להוכיח לך כמה אני קשור קם, ניגש לארון, הוציא ספר כרוך בנייר אריזה, של יוסף ידן, ירושלים. בלי עטיפה. מצא את זה במכס, היה מיועד להשמדה. הוא אמר לי את זה, אמרתי לו אם הייתה פגישה כזאת בתנאים אחרים לגמרי וסיפרתי לו את הסיפור על אייכמן. הוא היה המום. אני יצאתי משם ובאמת מצאו שם תעודה של הנישואים הראשונים של אבא שלי, למה שקוראים לי פיליפ, כי לה קראו פיליפה. מצאו תעודות לידה של האחים שלי ושלי לא. האיש הזה נתן לי על פיסת נייר כתובת ואמר על הכתובת הזאת תוסיף את המספר 10. כן? נתן לי צ'אנס, אני הייתי צריך להיות בן 29. אבל הוא לא רצה... זה במערב. הלכתי למערב, אז הסידור הגרמני באמת מושלם, כל התעודות לידה של המשפחה שלי מצאתי שמה. שלי ושל האח הגדול שלי לא. זה נשרף. כתוב: נשרף. אתה יכול לתת לי אישור על זה? אומר אני אשלח אישור לקונסול בתל אביב. אישור שתעודת הלידה שלך נשרפה ואתה תקבל תעודה שם. וככה זה באמת קרה. כמובן לא יכולתי לתאר לי שבינתיים באנגליה כל המשפחה על הרגלים מתוך זה שאני איחרתי ביום בלי יודעין. זאת אומרת הכרטיס טיסה היה בסדר, לא יכולתי לחזור יותר מוקדם, אבל מתוך התרגשות כנראה כשנסעתי לגרמניה המזרחית עם כל המחשבות שעלו לי כנראה שהתבלבלתי מתי שאני חוזר. ודיני לא הסתכלה בכרטיס הטיסה. ומתוך זה שריבה עבדה אז בקונסוליה הישראלית בלונדון ומרגלית הבת שלי עבדה בקונסוליה הישראלית בניו-יורק התחילו כל קשרי הטלפון שרק ניתן – ושום דבר לא.

אני חिकיתי בשדה התעופה בהית'רו שמונה שעות, לא קיבלתי כל קשר. כל המשפחה הייתה על הרגלים בקונסוליה. עד שבסוף מצאתי בערב קשר אתם אמרתי להם אני פה. ובן גיסי בא לקחת אותי. ההתרגשות הייתה גדולה, הם עברו לילה איום מתוך זה שאחי בדיוק נפטר שם, אחרי זה נסענו בכלל להלוויה. אז ככה ההתרגשות הייתה מעל ומעבר. בזה נגמר הכול טוב.

עוד דבר קטן מגרמניה המזרחית. היו לי שכנים, ידעתי את הכתובת שלהם, חשבתי, אולי יש להם טלפון, רציתי להתקשר אליהם. מצאתי תא טלפון, אבל אין ספר טלפון. נכנסתי למסעדה. במסעדה מיד הבינו, מי שמחפש ספר טלפון הוא מחו"ל. שאלו אותי אם יש לי דולרים, אם יש לי כסף זר, מה אתה עושה פה? מי אתה? לא עניתי להם. אמרתי להם תסלחו לי, ביקשתי רק ספר טלפון. אם אין לכם אני מצטער. טוב, שלא נתתי דולרים לא קיבלתי ספר טלפון. אני ראיתי את הספר טלפון, ראיתי אותו. הסתובבתי קצת ברחובות, טלוויזיה לא ראיתי אבל כל החלקים על מנת להרכיב טלוויזיה כן. להרכיב אווירון, דאון, הכול, תעשה מה שברצונך. ברלין, עצוב,

אנשים עצובים, מסתכלים עליך עם עיניים גדולות. המשפחה מישראל, מה אני יכול להגיד עכשיו. במכס, המשפחה סוק שעמדו מאחורי, הם ראו שהיה לי פספורט ישראלי. אני אמנם הפכתי את זה, פעם ראשונה בחיים שלי. המשפחה אמרה לי כל הילדים שלי הלכו בשואה, אנחנו במקרה היינו בישראל, הגעתי לפלשתינה. בפלשתינה לא הסתדרנו, השארנו פה בגרמניה המזרחית רכוש עצום. חזרנו אליהם למות פה. אני לא צריך בקשות, שנינו חולים, גרנו בקיבוץ, לא היה נעים, לעבוד חזק אנחנו לא יכולים כי אף פעם בחיים שלנו לא עבדנו, היינו חולים מכל המחלות ומכל מה שעבר עלינו, חזרנו לשם. אנחנו באים למערב, הרבה, נוסעים גם לישראל, אבל אנחנו גרים פה. אנחנו לא צריכים לבקש נדבות, לא רוצים לבקש שיעשו לנו טובה, כסף מגרמניה המזרחית אני לא יכול למכור, ולהוציא אני לא יכול. לו יכולתי הייתי לוקח, היינו חוזרים לישראל. אבל ככה אין לנו ממה לחיות. פה אנחנו חיים וזהו-זה.

ש: יש גם סיפורים כאלה...

עליה לפלשתינה-בעין חרוד

העלייה שלי ארצה: בספטמבר 1936 עליתי ארצה עם קבוצת חלוצים שעברנו הכשרה. 30-40 איש. בחורים ובחורות, עלינו בצורה לגאלית, חלק מאתנו, גם אני, על חשבון קפיטליזם סרטיפיקטים. זה אומר שלכל אחד שעולה לישראל נצטרך לשלם 1000 לירות סטרלינג. זה יהדות הולנד שילמה, על מנת לקבל סרטיפיקטים. ככה נסענו מאמסטרדם לטרייסט, בטרייסט עלינו על אנייה ושטנו איזה שישה ימים בים התיכון. הגענו לנמל חיפה ב-9.9.1936. התרגשות עצומה. ראינו את העיר חיפה כבר מרחוק, **לאה רפפורט בכתה מרוב שמחה**. ניסינו לדבר עברית ולא הצלחנו. פתאום הכול מה שהיה לנו יקר ומה שרצינו לראות מונח לפנינו. לא חשבנו שנמצא עיר כל כך גדולה לפנינו. חיפה. ירדנו בנמל חיפה, עברנו את המכס מהר, הכניסו אותנו לבית עולים בבת גלים. שם הסידורים הראשונים – רישום לקופ"ח, לאן שאנחנו הולכים, מחכים לקיבוץ שיבוא לקחת אותנו. הסוכנות החליטה לפי סידור שהיה אז בהולנד, צדוק סטמר, שהיה אז שליח, שאנחנו כולנו רפתנים, ועין חרוד קנתה הרבה פרות הולנדיות אז ככה שצריך גם את החלוצים שהיו בהכשרה בהולנד גם לעין חרוד. אנחנו לא כל כך רצינו. באנו לארץ לבנות, לכבוש, לעשות דבר מה, לא להיכנס למיטה מוכנה כמו משק גדול, קיבוץ עין חרוד שידענו אותו מתוך סיפורים של השליח. החלטנו ביננו לבין עצמנו שאנחנו נצטרף לקבוצת החוגים בבית השיטה על יד עין חרוד. נוער ישראלי שם, קבוצת החוגים מירושלים. זה מאוד משך אותנו. אבל לא הצלחנו. בכוח כמעט העבירו אותנו לעין חרוד וככה באנו לעין חרוד. קיבלו אותנו יפה. אני זוכר, אני קודם נסעתי מבת גלים לבקר את אחי בתל אביב, שעבד בתור טבח במלון דן. **נסעתי מתל אביב עם הרכבת לעין חרוד**, הקיבוץ שרצה לקלוט אותי. נסעתי 11 שעות מתל אביב עד לעין חרוד! בדרך היו כל מיני עיכובים, ולמזלנו תחנת מעבר בלוד, הצטרכנו לעבור

לרכבת העמק. מאוד התרגשתי. כל הנסיעה ברכבת איטית, פסי הרכבת מחיפה לעמק זה פס אחר, יותר צר, מאשר הרכבת מחיפה לתל אביב שהמשיכה אחר כך דרך צמח.

ירדתי מהרכבת בעין חרוד, פתאום שמענו יריות מהכפר ליד עין חרוד, קומי. ירו על הרכבת. שכבנו בתעלה, זאת למעשה הייתה קבלת הפנים. חשבתי באותו רגע על אבי שאמר לי, מהמלחמה לא תברח. עלינו ברגל לעין חרוד אחרי שבאו לקחת אותנו. סידרו אותנו באוהלים. גרנו שלושה-שלושה באוהלים. כבר למחרת התחלנו לעבוד ברפת. שמחנו. כולנו ידענו לחלוב, בינתיים גם צבי נועם הצטרף, הוא הוביל פרות דרך הים, מהולנד לישראל. הפרות ההולנדיות הצטרכו לשבח את הגזע אז הפלשתינאי, היום ישראלי. תערובת של הפרה הדמשקאית שנותנת מעט חלב עם הרבה שומן עם הפרה ההולנדית שנותנת הרבה חלב עם מעט שומן. זה מה שנקרא היום הגזע הישראלי. היה לי נורא מוזר. חלבתי את הפרות שלוש פעמים ביממה. זה אומר קמים בבוקר, בשלוש, יורדים לאיזה בותקה, שותים שם קקאו או שמנת, יורדים לחלוב, 15-20 פרות פחות, יותר, מטפלים בעגלות, גומרים את החליבה, מנקים את הרפת, הולכים הביתה לישון. בצהרים שוב חולבים, שוב הפסקה, בערב שוב חולבים. ככה למעשה בילינו רוב הזמן ברפת. בערבים התחלנו ללמוד עברית. היה לי מורה שאני בחיים לא אשכח. אנחנו יושבים בכיתה, באיזה צרף, 30 חברה, התחלנו ללמוד עברית. הוא רק מדבר עברית. משה כרמי שמו. הוא התחיל, אל תחשבו שאתם תלמדו אצלי מתמטיקה או דקדוק, אתם תקראו מהיום עיתון, שבעיתון כל יום כתוב אותו דבר. תתרגלו לשפה, תצלמו את זה עם העיניים שלכם, כל יום תקראו גליל, הולנד, אמסטרדם, מילים שאתם מכירים, לאט-לאט וככה כל יום יתאסף לכם מילים. תשבו בבית שימוש, בחוץ, איפה שאתם קוראים, תקראו בקול רם, לא רק ככה לעבור בעיניים. וככה למדנו עברית. הבחור סיפר לנו סיפורים על הארץ, רק בעברית, אבל ככה שהבנו אותו. דיבר על נחש אז הביא נחשים. דיבר על הגליל הביא תמונות. אבל ככה הראה לנו את הארץ שבסוף היה לנו קשה לעבוד ברפת. כמו שפירטנו מקודם, המיטה הייתה מוכנה, הכול מסודר, חדר אוכל יפה, המשק הרגיש שאנחנו לא מוערכים, העביר אותנו לענפים אחרים. העבירו אותנו לפרדס לרגלי הגלבוע, בצד השני של העמק. העמק הוא חלום. כל בוקר עם עגלה יוצאים לפרדס לעבוד. משקים בהצפה. לימדו אותי איך שגונבים מים. הייתה שם חלוקת מים, זה הלך ממעין חרוד עד חפציבה ובית אלפא, הייתה תעלה לאורך הגלבוע. ישנו שם בצהרים מתחת לכלה מתת לעצים. עבדנו הרבה פעמים גם בלילות. אני זוכר שצבי נועם ואני כיסינו בלילה את העצים עם יריעה, עם אוהל, במקום ריסוסים היום. כל עץ ועץ קיבל את האוהל שלו, הידקו אותם עם אדמה מסביב, הכניסו גז והעבירו את האוהל לעץ השני. ככה עבדו כל הלילה. אבל הכול בשירה, הכול בשמחה. הכול דברים שלא ידענו אבל אנחנו ידענו שאנחנו עושים פה עבודה גדולה. משהו בדרך שאנחנו לא יודעים את הסוף עדיין. אבל בכל זאת, אחרי העבודה העגלה לא הגיעה. רוב הפעמים הלכנו ברגל הביתה, בשירה עם המעדר על הכתפיים, בשירה עד לעין חרוד. בערב ריקודים על המרפסת של חדר

האוכל עד אור הבוקר. או רוכבים על פרידות עד לפרדס, שם היה בית אריזה. איזה קומזיצים היו שם נהדרים. תרנגולות, תפוחי אדמה, מפגש עם נוער מקיבוצים אחרים, חוויות לא רגילות. קצרנו שם שדות תלתן לרפת. הכול עשינו. ביליתי שם איזה עשרה חודשים.

בהגנה – לשדה נחום, חומה ומגדל, עבודות חוץ

בסתיו הרגשתי תכונה רצינית בדרך שלי לרפת, שבנגריה עובדים גם בלילות. מטבעי אני סקרני, הלכתי לראות. שאלתי את החברה שלנו שעובדים שם מה עושים פה. זה סוד. סוד. בשבילי משך אותי יותר. התברר לי שמכינים שמה מגדל ששמו אותו על גלגלים, חומה, שני קירות של עץ, הכול באורך ארבעה מטרים. רצפות לאוהלים. ידעתי שפה משהו קורה. אחרי זמן מה התברר לי, היה לי חבר מאוד טוב עוד בהכשרה בהולנד, ראובן דנברג שמו, אנחנו הכול עשינו ביחד. סיפרתי לו מה שראיתי בנגריה, גם אצלו נדלק. אמר לי ראובן בוא, אנחנו נצטרף אליהם. התחלנו להתעניין, אנחנו רוצים להצטרף לשם. אמרו לנו – אתם עוד לא חברי הגנה. פנינו אליהם באיזה תנאים אתם מוכנים לקבל אותנו בהגנה? אחרי שאתם תהיו חברים. בהגנה קיבלו אנשים באיזה מבנה שאנחנו לא הצלחנו לחדור אליו. ילדי עין חרוד סיפרו לנו ששם מקבלים את האנשים בחושך, על יד נר אחד עם השבעה, טקס רב רושם. טוב, מה עושים? הגיע יום העלייה, אנחנו רואים שמכינים את השיירה בתוך חצר עין חרוד לעלייה לקיבוץ שדה נחום, להקים נקודה חדשה. בשביל זה באנו ארצה! ראובן אומר, חברי הטוב, אנחנו מוכרחים להצטרף ויהי מה. מה עושים? אנחנו ככה מתווכחים, נכנסים לחדר האוכל, כבר כל הנוטרים הכול מוכן, ראינו את כל השיירה על הכביש, הכול כבר מוכן לתזוזה. נכנסנו לחדר האוכל. ראינו במלתחה שני שינלים (מעיל צבאי ארוך, נ.פ) קומפקטים של הנוטרים שאכלו בחדר האוכל. כל אחד הייתה לו אותה מחשבה, לבשנו את השינלים והקומפקטים והלכנו לכיוון בית השיטה במקביל לשיירה, בשדות, אחר כך השיירה זזה מזרחה במקביל לפסי הרכבת. שיירה לא בדרך, לא בכביש, מגדל על גלגלים, חומות על פלטפורמות, סוסים, שומרי שדות על סוסים, פרידות שמושכות עגלות עם מים. ואנחנו הולכים במקביל. טוב שאנשי ההגנה לא ידעו. היו מגלים אותנו והיו יורים. אחרי שהם הגיעו לנקודה עשו מעגל של כל השיירה עד שכולם הגיעו, ואז התחילו לפרוק את המטען. קודם העמידו את המגדל. זה לא היה דבר פשוט, כל אחד שהיו לו שתי ידיים משך בחבל על מנת להעמיד אותו. לא כמו היום עם מנופים וטרקטורים. הכול בידיים. דבר ראשון על המגדל העמידו זרקור, הפעילו גנרטור והתחילו להקים את החומה. באותו רגע שהתחילו להקים את החומה אנחנו הצטרפנו לשיירה שהגישו עגלות עם חצץ, שקים עם חצץ, מילאו את החומה עם חצץ. איש לא שאל אותנו מי אנחנו, כל אחד שמח שיש עוד מישהו ששם ידיים, ואנחנו היינו מאושרים. הזמן עבר מהר, לא יכולנו להישאר עד אור הבוקר, הצטרכנו לחזור בשלוש וחצי לחליבת הלילה. החלטנו כך וכך, ייקח לנו שעה וחצי-שעתיים עד שנגיע – מזוז. התחלנו לזוז. איך זזים? להגיד למישהו? לא להגיד? עד שהחלטנו – באנו אי-לגאלי, נברח אי-לגאלי. וככה הלכנו לא בדרך שהם הלכו וכל הזמן

הייתה תנועה על הכביש ושומרים על הדרך. הלכנו שוב באותה הדרך שבאנו, במקביל עד לבית השיטה ומבית השיטה תפשונו טרמפ על עגלה והגענו לעין חרוד עם חצי שעה איחור לרפת. ישר לפרות. לפחות היה חם. היינו מלוכלכים אבל מלאי חוויות. היינו מאושרים. אחרי זמן מה הצטרפנו לקיבוץ שדה נחום. היינו רפתנים – עולם אחר. חלוציות, זה מה שרצינו. להקים נקודה. בנקודה אין ברז מים, מים רק מהחביות, עבודת חוץ על כביש בית שאן עין חרוד. לא כמו היום. הביאו עם גמלים ועם חמורים אבנים גדולות, ישבנו על שק עם פטיש ביד ועשינו מאבנים גדולות חצץ. בחורות ובחורים סללו את הכביש, סוליינג עשו לפי מטר מרובע. את התעלות בצדי הכביש חפרנו בידיים. קשה לתאר היום לעשות חצץ בידיים. אבל אנחנו היינו מאושרים. אוכל – קשה לתאר. היה מהאנגלים פירות, לא ידענו בכלל מה זה. זיתים, לחם, דג מלוח, סוכר בקוביות, שמן זית. הליכה לעבודה, לוקחים כיכר לחם, אוכלים את הפנים לארוחת בוקר, ממלאים למטה קצת דיסה, על זה שמים חתיכת לחם, ממלאים את זה עם זיתים. ככה זה היה האוכל. מי שאהב דג מלוח אכל. מהר מאוד למדו שדג מלוח הוא מצמיא. כל אחד שיצא את שדה נחום קיבל כד חלב של 30 ליטר שהיה עליו להביא בחזרה עם מים. ככה עבדנו, ללא כיסויי ראש, בשמש. כך עבדתי הרבה שנים בעבודות חוץ. עבדתי בסדום בים המלח, סיפור שקשה לתאר, חום אימים. עבדו ימים רצופים וקיבלו בשביל זה חופש. קשה להחזיק שם מעמד בלי מזגנים, עולם אחר לגמרי. החור העמוק ביותר בעולם.

ש: מה הייתה העבודה?

ת: העבודה הייתה להוציא את האשלג מהבריכות.

עבדתי בבריכות המלח של עתלית. חשבתי שחזרתי 400 שנה אחורנית. עבודת עבדים. על הכביש חיפה-תל אביב שמו מוקשים. לא תמיד מוקשים, לפעמים רק שק עם אבנים, אבל הפריע לתחבורה. ההגנה דרשה מהתנועה הקיבוצית לשלוח לשם קבוצת עבודה. אנחנו הלכנו לעבוד שם. אני רואה את עצמי, תשעה עשרה חברה, נשלחים לשמה רזים כמו מקלות, הולכים לעבוד במלח בסנדלים ובמכנסים קצרים. ידענו שאנחנו היהודים היחידים שם. זאת הייתה עבודת כיבוש. כל אחד שהלך לעבודת כיבוש מטעם לשכת העבודה קיבל זכות קדימה שוב לעבוד. זאת הייתה תקופה של חוסר עבודה בארץ. נכנסנו בבוקר לעתלית. האנגלים לא רצו לתת לנו לעבוד. יהרגו אתכם אחד-אחד. זה בסדר גמור, בשביל זה אתם פה, שלא יהרגו אתכם. הלכנו, התחלנו לעבוד, הערבים ראו אותנו, דבר ראשון שהם עשו – לקחת את כל המריצות הקרועות שנכנס פחות מלח, ולנו השאירו את המריצות הגדולות, החדשות, שנכנס יותר מלח. הולכים בשיירה מסביב כמו עבדים. ממלאים, באים למקום איפה שהמלח, המלח מתאסף בבריכות, כמו שהיו לנו פעם פה בריכות דגים, מהים התיכון, השמש מייבשת, המלח נשאר, עוד פעם מכניסים מים עד שהשכבה, ככה עם את, לעשות מזה ערימות. ככה עבדנו. האנגלים היו המומים. שמענו איך שהם דורכים את הרובים. מגיעה השעה תשע, שעת התה

של האנגלים, שעת ההפסקה של העובדים. אנחנו לא ידענו מה שיהיה פה. כולנו היינו פצועים מהמריצות של הערבים שהלכו אחרינו. זה לא כל כך נעים, המלח עם הפצעים מברזל חלוד, ידענו לאן שאנחנו הולכים. החובשת בקיבוץ אמרה לנו, תיקחו הרבה שמן ומשחה תמרחו לכם את הרגליים, את כל הגוף וזהו זה. אבל שרנו, להתגבר על הכאב. הגיעה ארוחת הבוקר. מחלקים פיתה עם גבינת צאן וזיתים, אנחנו יושבים ביחד, כל הערבים סביבנו. אנחנו שרים. קיבלנו אחרונים את האוכל, מה שנשאר. האנגלים היו המומים. אנחנו לא פחדנו. ידענו – בשביל זה באנו. ככה זה הלך כמה ימים, הכול עבר בשלום, האנגלים התחילו להעריך אותנו, חיכו לנו בבוקר. הם ידעו, איפה שיש יהודים יש שקט. אחרי כמה ימים התברר לדוברי הערבית ביננו מי הם המנהיגים, מי הם השמים את המוקשים שם. מסרו את זה להגנה וההגנה טיפלה באנשים האלה. אחר כך היה שקט על הכביש חיפה תל אביב, ואנחנו הלכנו לעבודה אחרת.

בנמל חיפה

עבדנו בנמל חיפה. להעמיס אשכוליות, פרי הדר. שוב פעם כמו עבדים, הולכים במעגל כל היום. מקרון הרכבת דרך לוחצר למעונה, אנייה שהצטרפנו להעביר את הארגזים לאנייה שחיכתה בלב ים. אנחנו קיבוצניקים רזים כאלה, והיהודים הסלוניקאים שעבדו שם צחקו מאתנו. אני שומע אותם להגיד, מה, אתה ראית ים? אמבטיה ראית. איך שדיברו כולם הולכים עם עיגול מאחור עם וו ביד, נשק מוכן. מי שרצה להרגיז אותנו אז הלוח הצר שהוביל למעונה עלה ככה שהאנייה הגיעה זה ירד למטה. אז הוא פשוט נדנד קצת על הלוח הזה ואנחנו לא פעם סידרנו ארגז ונחתנו למים עם הארגז ביחד. קללות שלהם, אתה בית כיסא, אתה לא יודע כלום, אתה אפס, ועוד כל מיני סיפורים כאלה. וזה לא צחוק. אחר כך בבטן האנייה גם לסדר את הארגזים בגובה שבעה ארגזים בגובה, צריך לדעת. בעזרת הוו הזה, שלא ידענו בדיוק מה טבו למדנו לסחוב שקי דורה של 120 ק"ג וכל מיני דברים אחרים. היו גם המון חוויות נחמדות. אניות השקם של הצבא הבריטי, אניות הולנדיות, עם הכול טוב בפנים. עובדים למטה בתוך בטן האנייה, פורשים רשת גדולה, שמים את כל הארגזים וקרטונים מה שיש שמה, מהכול טוב, אננס, בננות תפוחים, קמח, מה שרק רוצים. קושרים את ארבע הפינות לוו, נותנים לראיס שעומד למטה סימן, וככה זה יוצא החוצה. ביום הראשון היינו ילדים טובים. ביום הראשון הקיבה הדריכה אותנו, יש פה יותר מידי דברים טובים. אז לא קושרים את כל הארבע פינות, פינה אחת קושרים אותה פחות טוב ואז כל העסק נופל למטה, ואז יש ארוחה טובה. ככה זה הלך שמה, ממש חוויות. באופן מיוחד כשעל האנייה עבדו הולנדים, ואנחנו דיברנו הולנדית, אז היה מאוד שמח והיינו חברים מאוד טובים והבאנו המון דברים טובים הביתה. גם היציאה מהנמל זו חוויה מיוחדת. הערבים עבדו שם, הייתה לנו תעודה עם תמונה אבל הם אף פעם לא ידעו להבדיל אם זה על התמונה זה אני או מישהו אחר. הרבה פעמים החלפנו אפילו את התעודות על מנת לנסות את זה. ככה עבדנו בכל עבודת חוץ. מחצבת עין חרוד, רכבת של חנקין, עמק יזרעאל זה סיפור כמו מדינה בדרך. הכול היה שם. הכול לכולם, הכול בעד כולם, הכול ביחד.

שמירה קפדנית על רכוש היהודים. מלחמות עם הערבים, הרבה מוקשים בדרך. הובלות מים לשדה נחום, אין מים במשק. אין ברז. אוספים את המים מהגגות, חוזרים מהמחצבה עם כד מים, מתרחצים, בחורים ובחורות ביחד במקלחת אחת, כל אחד היה לו כד מים, שם אותו על האדמה, פתח את הברז שהיה מתחת לפח וככה הוא מתרחץ. אם לא היה מים, רק המים למטבח, שאלתי יש מים? אז אומרים לי כן בחוץ יש חבית. התחלתי לצחצח שיניים והרגשתי שכבר אי-אלה התרחצו פה. אבל איש לא התווכח, אלה היו החיים. עמק יזרעאל, אנחנו היינו בעבודה בעמק בית שאן, התחלה של עמק בית שאן, לגמרי בקצה של עמק יזרעאל, בקצה המזרחי. מולנו קיבוץ שעלה שנה לפני שדה נחום, תל עמל, ניר דוד היום. בית אלפא-חפציבה בצד, לרגלי הגלבו. על הגלבו כפרים עוינים, כפר פקוע. אבל הכול כמו שכתוב בתנ"ך, כל הסיפורים של הגלבו, כל העמק הזה, חוויה לא נורמלית. אנחנו בינתיים נהפכנו לחברי הגנה, יצאנו לשמירת שדות, התקוטטנו עם ערבים שעלו עם העדרים על המרעה. ידענו שהמפקדים של ההגנה יוצאים לקורסים של תותחנים, סך הכול מרגמה שני אינץ' או שלושה, קראו לזה קורס תותחנים, משהו בלתי לגאלי בכלל. יצאתי כמה פעמים עם ווינגייט לקו הנפט שהוביל מסעודיה לחיפה דרך בית שאן, דברת, עד לנמל חיפה. ערבים פיצצו את זה והדליקו את הקו. ווינגייט לקח את האנשים שלו מהעמק לכבות ולהעניש. היה לילה אחד שאני לא אשכח אותו. אחד הבחורים לא יצא מהמחלקה של ווינגייט, שאל אותי אתה מוכן להחליף אותי, אני לא מרגיש בטוב. הלכתי במקומו. לא יודע אם ווינגייט בכלל ידע. עלינו, היינו בסביבת מולדת, הולכים דרך קוצים בגובה מטר וחצי, מכנסיים קצרים, אמנם בנעלים, נעלי עבודה, אבל קשה לתאר שככה אפשר ללכת. סלעים, חושך, ווינגייט אומר לא להקים רעש. ללכת בשקט. פתאום שמענו ירייה. בחור לפניי שלף, מתוך פחד כנראה, את הנצרה מהרימון ואומר לי ראובן, אני שלפתי את הנצרה. מה לעשות עכשיו, לזרוק את הרימון? אמרתי אל תזרוק, אוי ואבוי לך. רימון היה דבר יקר. רצתי לאחד המפקדים, סיפרתי לו את הסיפור, הוא הלך לווינגייט, עצר את המחלקה, קרא לבחור ואמר לו את הרימון אתה לא תזרוק. אתה תקבל את העונש במקום, אתה תחזיק את הרימון ביד ותלך במקום שלך ואוי ואבוי שתסכן את החברים שלך. כך הוא הלך עד שחזרנו. כשהוא חזר הבחור הזה לא היה מסוגל לפתוח את היד. הייתה בעיה. קשרו לו את הרימון בתוך היד עם חבל, והוא לאט-לאט על ידי מסאז', הצליחו לפתוח לו את היד. ועוד כל מיני חוויות נחמדות. ווינגייט נכנס לקיבוץ עם עוד שני אוטומובילים, ברזנט מעל האוטו, חיכה עד לחושך, לקח את המחלקה שלו, אמר תיכנסו פנימה. סגרו את הברזנטים, האוטומובילים נסעו רק עם איש אחד וחזרו עם הרבה אנשים בפנים. ככה הוא יצא לפעולה. איש אמיץ. בערב פעם הלכתי לבקר אותו. הוא קרא בתנ"ך, חיפש את התנ"ך במפה, נתן לי הרבה מחשבות מה גוי כזה עושה כאן. פילנתרופ. מה הוא, מי הוא. אף פעם לא ידענו. פתאום ראינו את האנגלים בצורה אחרת לגמרי. ככה זה הלך בערך עד שנות ה-40. הרבה עבודות חוץ, הרבה חוויות, הספקתי להכיר את הארץ, רק דבר אחד שכחתי – את החלום על עמק החולה, זה לא עזב אותי. פעם, בשנת, אחרי שהיינו זמן קצר בשדה נחום, הוא אומר ראובן

בוא, ניסע לגליל. אתה משוגע? יש מאורעות. שמה אין מאורעות, שמה יש שקט. קודם נסענו לכיוון תל אביב, לבקר משפחה, שלו, שלי, ביקרנו בכפר ידידיה את שאולה, את שלומית. הלכנו מכפר ידידיה עד בנימינה ברגל עד לזיכרון יעקוב. התחלנו צפונה בטרמפים, ברגל, בלי כסף בכיס. אוכל – על פי רוב תירס מהשדות, סלק מהשדות. אבל הסתדרנו.

טיול לגליל

ביום הראשון הגענו עד טבריה. בטבריה לנו למעלה, ליד בית החולים הסקוטי. בבוקר ירדנו ישר את המדרון עד למטה על מנת להגיע לכביש שמוביל לצפון. הגענו בערב לשערי גינוסר, אז התיישבות בלתי לגאלית על אדמות "פיק"א". קיבוץ גינוסר בדיוק עלה על הקרקע, בצורת חומה ומגדל. לא נתנו לנו להיכנס. ישנו בלילה על יד הגדר, לא היה לנו שק שינה, כמו שהיינו. בבוקר המשכנו ללכת, אכלנו במגדל בננות, אספנו לנו לכל הדרך, לכל היום, המשכנו ללכת, הגענו לעלייה לגליל. עבר אותנו אוטובוס, האוטובוס של שירות החולה. טפטף גשם, הייתה רוח, לא היה נעים ביותר אבל אנחנו הלכנו. רצינו לראות את החולה. לאוטובוס נקרע חבל מאחור, הנהג לא ידע, משהו מאוד מסוכן. צעקנו, צעקנו, נפנפנו, בסוף עצר. כשעבר את אחד הסיבובים הוא ראה שאנחנו מנפנפים לו, ועצר. נכנסו. מה קרה? זה וזה, אמר תודה, לאן אתם רוצים להגיע? אמרנו אנחנו רוצים להגיע לתל חי. אומר טוב, בבקשה, כסף יש לכם? אין לנו כסף. טוב, נו, תישארו לשבת. מי יש לכם בתל חי? יש לנו חברת נוער שאנחנו מכירים. באוטובוס, שירות החולה, יחיד במינו: חלונות שבורים, אחרי כל 200-300 מטרים הוא עצר, הצטרך להוסיף מים לרדיאטור שנזל. אחרי הנהג ישב איזה יהודי מבוגר, שמן, באחת העצירות, זה לא משנה אם ישבנו בתוך האוטובוס או בחוץ, יכול להיות שבחוץ היה הרבה יותר נעים. חלונות שבורים, הגשם נכנס והייתה רוח. הוא אומר לנהג, אתה יודע, אני לפני הרבה-הרבה שנים נסעתי בתנאים יותר נוחים למטולה. אז הנהג ענה לו בשקט, שלא ישמע, כן-כן, אבל יש בכל זאת הבדל גדול, אז החמור הלך לפניך, היום הוא יושב אחרי. וככה הגענו לתל חי. חושך! שומר, אנחנו לא יודעים, מרוגשים, מסתווים, דורכים את הרובים, הולכים לשכב, זוחלים לאט-לאט קדימה, מדברים אליו בעברית, הוא נרגע ופותח לנו את השער. אחרי יומיים מגיע לנו איזה מרק דג מפוקפק, אבל חם, לפה. הלכנו לישון. נתנו לנו חדר, אתי ישן איזה מודד, הוא שאל אותי מה אתה עושה מחר? אמרתי, אני רוצה להגיע לחולה. איך? מה? אני לא יודע מה אני אומר אבל זה מה שאני רוצה. הוא אומר, מה אתם עושים פה? מה דעתך, אתה תכיר את כל החולה, אבל תצטרך לעבוד. אמרתי בבקשה. אבל אנחנו שניים. עוד יותר טוב. מה עלי לעשות? אתה תחזיק לי את הלטה של הנפילים. אנחנו מודדים את כל מעיינות המים. נו, החלום התגשם! לא יכול להיות יותר טוב. ככה נדדנו שבוע ימים בביצות החולה, הבניאס וכל המעיינות. לא יכול להיות יותר טוב, מתנות מהשמיים. מאוד התרגשנו. חזרנו אחרי שבועיים לשדה נחום, אנחנו חשבנו שהיינו בחו"ל. שמה אין מים ופה יש בשפע. איזה קונצרטים של יתושים היו פה בערבים. כפר גלעדי, כל הסיפור של טרומפלדור, שמענו שם. לא האמנו!

פתאום דברים שקראנו בספרים אנחנו שומעים מאנשים שעברו את זה. ראינו את הבית של טרומפלדור, את החומה, את הרפת, הראו לנו איפה שהוא נהרג, הכול אמת! גם בטיולים האלה הרבה חשבתי, והרבה פעמים חיפשתי על המפה ובתנ"ך איפה אני נמצא. וזה באמת לקח לי חצי שנה עד שהשתכנעתי – אני הגעתי למקום הנכון. הארץ הזו שלי, כל מה שסיפרתי לאייכמן היה אמת בלי שידעתי אותה, אבל היום אני יודע. אז ידעתי, זו האמת, זוהי ארץ אבותיי ולהנה אני שייך. חייב עוד להתגשם ולייבש את החולה. כך עזבנו את תל חי, מלא רשמים, מלא חוויות, מעט אוכל. רזים כמו אנ'לא יודע מה חזרנו לשדה נחום. עבודה רגילה, המשכנו לסקל את השדות, דווקא עכשיו בימים אלה, שביקרתי עם טיול הוותיקים בעמק בית שאן, הכול עלה בזיכרוני. איך שהסתכלתי איפה שהיום תחנת הרכבת בית שאן שם פעם היה חאן, תחנת מעבר מהגליל, מטריפולי למצרים. כשאני סיקלתי את השדות חשבתי לי, אם כל הרתמות מנחושת, כל העצמות של הסוסים, הכול זרקנו למזבלה. היום זה שווה זהב, אז לא ידענו מה לעשות עם זה. אמרו לי זרוק את זה לוואדי וזהו-זה. לא ידעתי שבאו שמה ערבים מבית שאן ואספו את הנחושת, מה שעבודה שאני השקעתי בה. הסיקול בכלל, סיקול עם עגלה, עם פרידה, על הפרידה, על הרתמות תלוי רובה ציד ומסקלים את השדה. הולכים פס אחרי פס ומוציאים את כל מה שמוציאים. את האדמות עיבדו במחרשות. קרקע בקושי הייתה. התחלנו להניח קו מים מהג'וסק (עין שוקק, נ.פ) לרגלי הגלבע ועד לכפר נחום. מפעל עצום, חפירה בידיים. הנחת צינורות בידיים, הלחמה, באו חברה מיבנה, משפחת ליפשיץ, שני אחים, לא אשכח אותם. האחד כמו שהוא גדול הוא גם רחב. לחסל שתי תרנגולות לא הייתה בעיה בשבילו. האח שלו ג'ינג'י, בחור נחמד, חביב, סיפר לנו אגדות, סיפורים, לא הרגשנו שעבדנו. באמצע העמק בזמן החפירה גילינו ארונות קבורה מאבן, עם המכסה! הוצאנו אותם, השארנו אותם בשטח. התרחצנו בסחנה, איזו חוויה! באחד הימים – רעש עצום. מגייסים את כל האנשים, מה קרה? איזה טנדר עם שוטרים בריטים הלכו להתרחץ לסחנה, התפשטו עירומים, השאירו את כל הרובים והבגדים בטנדר, נכנסו למים, בא ערבי וגנב להם את כל הטנדר עם כל הרכוש. האנגלים נשארו עירומים. תתארו לכם איזו בעיה. הם כעסו...

מי שהיום מבקר בבית שאן, נמצא באמצע בית שאן, רואה את הפארק היפה, באמצע, זה היה פעם שוק. הכול יכולת למצוא שם. שוק כמו בקרית שמונה. רק שמה זה בנוי בדוכנים. שם יכולת לקנות הכול! מביצה עד אישה!

ש: כן?

שם היה בית דין. הכול היה שם. האנגלים ריכזו את כל הערבים בתוך השוק, שמו גדר מסביב ונתנו להרוס אותו. נתנו לעשות שם גינה. הרסו את הכביש, הרסו את הדוכנים, את הבניינים שעמדו שם והפכו את כל השטח הזה לגינה. לא אשכח את זה. אז עוד לא ידעתי מה זה מחנה ריכוז. רק הרבה יותר מאוחר חשבתי על זה שכבר ראיתי פעם משהו כזה. מאוד הזדעזעתי.

ראיתי הרבה פעמים את האנגלים בצורה יפה ובצורה גרועה ביותר. ראיתי הרבה פעמים אנגלי שעומד עם דמעות בעיניים לבצע פעולה, אבל ראיתי גם אנגלים שלא היה אכפת להם לגרור איזה עולה חדשה בחיפה בשערות מעל הרציף. זה לא היה נעים להם אבל גם לנו לא היה נעים. היום מי שעובר בבית שאן אף אחד לא חושב על זה. חרשנו את השדות, כל שטח שהתפנה. הייתה לי חוויה, הייתי רועה צאן, נהייתי מהחיים, קראתי הרבה בזמן הזה. שיחקתי עם עקרבים, תפשתי עקרבים צהובים, שמתי אותם ביחד, מלחמה נהדרת. אחד לוחם נגד השני, נורא מסוכן.

רכבתי הרבה עם שומר שדות. באחד הסיורים על יד וואדי בירה בא ערבי על סוס עם שקיים. שומר השדות אומר – ראובן, את האיש הזה אנחנו חייבים לעצור, הוא מוביל נשק. אמרתי איך אתה יודע? אני מכיר אותו. אנחנו עצרנו אותו. הוא אומר תעשה חיפוש. בשקיים מצאנו אקדח, והשומר אומר לי תפשיט אותו לגמרי, שאם הוא יהיה ערום הוא לא יברח. כך עשינו. אנחנו שנינו על סוסים, הפשטנו את הערבי, קשרנו אותו לחבל והוא הלך אחרי הסוסים. כך הלכנו עד לשדה נחום שם מסרנו אותו למשטרה. אחר כך בגלל זה, ביום פרסום הספר הלבן, עמדתי למשפט הבריטי בחיפה על התעללות, שהערבי היה ערבי מכובד, אבל גם מבריא נשק. זה לא עניין אותם, רק שהוא היה ערבי מכובד, ונתן הרבה מתנות לאנגלים אז אנחנו עמדנו למשפט. עורך הדין חוטר ישי מחיפה הכין אותנו למשפט, אמר לנו בדיוק מה להגיד ומה לא להגיד. אני זוכר את היום הזה למטה בחוף המלחים, בית המשפט, אחד המשרדים. ויצאנו זכאים.

ש: איזה מזל, אתה הורג אותי (צוחקת)

ת: חזרתי למשק, התחלנו לזרוע את השדות, ערבים עולים עם העדרים שלהם על השדות. באחד הערבים ריכזו את כל המחלקה של ההגנה לצאת לשדה, גם אני בתוכם וגם חברי, הלכנו אחד על יד השני תמיד, ויצאנו לכיוון סחנה. המחלקה בסך הולכים עם מקלות, שומר השדה, המוכתר, מפקד המחלקה על סוס עם רובה צייד. אנחנו עוברים ומגיעים לסחנה אנחנו רואים על יד האוהלים ערימות של אבנים. נזרנו, התחלנו לגרש את העדרים מהשדות שלנו ופתאום ירייה, ופתאום ראינו המונים של אנשים. אבנים, המון בחורים, נשים, ילדים, היינו מוקפים. המפקד נתן הוראה לסגת. לא כמו היום, עושים מפקד, נכנסים לשורה – הולכים. לזוז. אני מודיע לו, חבר שלי לא נמצא פה, ראובן לא נמצא פה. לא מעניין, אנחנו לא יכולים לסכן את כל המחלקה, אנחנו נסוגים. אמרתי לו, אני לא זז מפה בלעדיו, אני אחפש אותו. אומר לי, יש לי אמצעים לאכוף אותך ללכת. טוב, חזרנו למשק, רצתי, כמו שקיבלנו "חופשי", לפעמון, צלצלתי אזעקה והודעתי לכל הקיבוץ, אם אתם לא יוצאים אני יוצא לבד ולא מעניין מה שאתם תעשו אתי. מילאתם פקודה והשארתם אדם בשטח. השארתם אדם בשטח. היה וויכוח, יצאה מחלקה, מצאנו אותו כבר בלי רוח חיים. איבד דם. קיבל אבן בראש ואיבד דם. היה קשה. אני פתאום בעולם אחר. אני באותה התקופה הקמתי בית חרושת לרעפים ומצבות בשדה נחום.

עד היום משטרות בית שאן ועפולה על המרצפות הישנות איפה שאפשר לראות את טביעת הבוהן שלי. אבל פתאום העולם היה ריק בשבילי. הלך לי חבר שהכול עשינו ביחד. קיבלנו פחות או יותר את אותו החינוך, באנו מאותה אטמוספירה מברלין, לו הייתה רק אימא, היה בן יחיד, היה לי נורא קשה. היו לי הזמנות למשטרות, החלטתי אני אגמור את המרצפות ואני אלך מפה. בינתיים כל העסק לא נתן לי מנוחה. חברים שלי אמרו לי ראובן, תעשה משפט בהגנה. עשיתי משפט בהגנה לאיש, למפקד, אבל מי אני, טירון צעיר נגד מפקדים כאלה. הוא היה אז כבר מפקד מחלקה, מפקד פלוגה, למרות ההוכחות במשפט נאמר לי שאני לא צודק, הוא נהג בסדר. אמרתי תודה. בזה הודעתי, אני אגמור את ההזמנה של המרצפות לבית שאן ואני עוזב את הקיבוץ.

עזבתי את הקיבוץ, אני פתאום עומד, באתי עם שתי מזוודות. אני יוצא את הקיבוץ, אני שואל את הגזבר תגיד לי, יש איזו תמורה, איזה משהו כזה? אין לי כלום. אומר אני אתן לך כסף בשביל זוג מכנסיים ארוכים, שלא היה לי כבר. יצאתי עם השקית עם הכלי רחצה ומגבת עלי וחבילה קטנה של עוד איזה חולצה ומכנסיים, משהו כזה. סנדלים, נעלי עבודה.

חיים חדשים, חברים וותיקים

נסעתי לחיפה, הלכתי ללשכת העבודה, אני רוצה לעבוד. מה עושים? אנחנו כבר נראה. אתה יודע לבנות? אני יודע את הכול, אין לי בעיה. כי אני למדתי בכל עבודות החוץ שהמילה "אי-אפשר" לא קיימת בארץ הזאת. הכול אפשר לעשות אם רק רוצים. ככה גם על זה התחנכתי בבית. שלחו אותי ל... להתחיל לבנות את ה"כוסות לבן" שעומדים שם היום. (בתי הזיקוק, נ.פ.) על אחת הלבנים מבפנים עוד חרוט שמי. וודאי מטויח היום. עבדתי שם זמן מה, הרווחתי כסף בפעם הראשונה. גרתי למטה בעיר באיזה גראג' ריק שראיתי פתאום שפתוח, ישנתי שם, אף אחד לא הפריע לי. אף אחד לא שאל אותי. התחלתי חיים חדשים. הרווחתי כסף, אישרתי ספרים בשביל סולל בונה, ספרים שפעם השתמשו בהם. עשיתי כסף, הרווחתי, הרגשתי את עצמי. טוב, חיים חדשים. אבל ראיתי – זה לא העניין. הגעתי לתל אביב, התביישתי לבקר אצל אחי. התחלתי שם לעבוד באיזו מסגריה. זה היה כבר בשנת 1940. עשו שם אז עמודי גדר. עשיתי חורים בתוך העמודים, יום אחד שואל אותי, היה נורא מבסוט ממני, הרווחתי שם הרבה כסף, אתה יודע גם להלחים? אמרתי, אני יודע את הכול. טוב, בבוקר תלחים. הוא עמד בצד, היה לו איזה כיסא ושולחן במשרד שלו, מסתכל עלי איך שאני מתעסק עם מכונת ההלחמה, פתאום הוא קפץ עלי ואומר תעוף מפה! כמעט כל העסק הזה התפוצץ לי בפנים כי לא היה לי שום מושג מה עושים ואיך להלחים.

ש: ריבונו של עולם... (צוחקת)

ת: אמרתי לו מה עם הכסף? תעוף מפה אני לא רוצה לראות אותך בכלל! הלכתי. תפשתי את הראש, הלכתי לאחי, ישנתי שם כמה ימים, חשבתני נו, מה עושים עכשיו? אני אהיה מושבניק.

בסדר, הדרמתי דרומה, עברתי לבאר טוביה. בבאר טוביה היו לי חברים לשעבר, הם אמרו יופי שאתה בא, יש פה משפחה, הם צריכים מישהו שינהל להם את המשק. או, יופי. באתי לאיזה מושבניק, הוא היה גזבר של ימק"א, כמו שיש פיק"א. בארגון המושבים, רוב הזמן לא בבית, אישה מושבניקית בריאה כזאת, שני ילדים קטנים, אחד של חצי שנה, אחד של שנה וחצי. אמרו לי מה לעשות ועשיתי מה שהם רק דרשו ממני. זרעתי עגבניות, חלבתי פרות, הבאתי את החלב למחלבה. חשבתי יופי, התחלה לחולה. כל הזמן זה ליווה אותי. אמרתי אני אלמד פה מה שאני אצטרך לעשות בחולה. אולי אני אצטרף ליסוד המעלה, לא ידעתי בדיוק... עבדתי שמה די מאושר, נחמד, הייתי עצמאי, אף אחד לא בלבד לי את המוח, ניסיתי כל מיני שיטות שלמדתי בהולנד ועשיתי אותן שם בהצלחה. יום אחד האיכר אומר לי ראובן, מחר תצטרך לטפל בשני הילדים, אל תחלוב את הפרות, אל תביא את החלב, כי אני מחר בבוקר מאוד דחוף צריך לצאת. האוטובוס יוצא בחמש. אמרתי לגברת אני עם ילדים לא אקח אחריות. אף פעם לא התעסקתי בזה, זה לא בשבילי. אז היא אומרת לי לא תהיה לך ברירה ראובן, אני חייבת לנסוע, בעלי לא בבית, תשב בבית, הכנתי לך הכול, טוב. אני ישנתי למעלה על מנת לא להעיר אותם לחליבה של הפרות אז היא שמה לי סולם למעלה. ככה הייתה הכניסה בבוקר על מנת לא להעיר את המשפחה. ידעתי שהיא יוצאת בחמש, קמה וודאי בארבע, אמרתי אני אצא לפני זה. אז עליתי למעלה, ארזתי את החפצים שלי, זרקתי אותם החוצה, בשתיים ירדתי מהסולם והסתלקתי. היא לא ידעה מכלום, וודאי מחפשת אותי עד היום. החלטתי אני אדרים צפונה, נראה לאן נגיע. הייתה תקופה די מעניינת, היו שם מחנות צבא בג'וליס, תפשתי איזה טרמפ עד למחנה הצבאי שמה, הייתי כבר בפנים. פתאום אני רואה מכרים מהולנד. עבדתי במחנה בתור נגר, מתקן מנעולים, פה ושם חלון, רשת, כל מיני שטויות כאלה. פתאום בערב יש סרט, באים לשם אנשים שאני מכיר אותם!

קבוצת הולנדים חברי חוליות שמסריטים סרטים, מ"אינגליש פילם סרוויס". הם תירגמו סרטים שהיו בשפה אחרת מאנגלית, והקרינו אותם. עבודת חוץ של הקיבוץ. שאל אותי אחד, מה אתה עושה פה? אני עובד פה. אולי פעם תבוא לבקר אותנו? יכול להיות, אם אני עובר בסביבה אני אבקר. אחרי כמה ימים זה משך אותי לדעת מה הם עושים שם, באתי לנטעים, נסעתי עד ראשון, עליתי ברגל עד נטעים, עברתי איזה בית חרושת של לבנים, לבני סיליקט, מראשון ידעתי, יקב, וכל מיני דברים יפים וסיפורים נחמדים. ידעתי אני צריך לעבור את הבית חרושת ואחר כך מגיעים לכביש בטון שמוביל לנטעים. ככה הגעתי עד נטעים, מצאתי איזה משק עזר של כל מיני חלוצים שגרים שם. כל מיני חברים מהולנד, זאב שוהם, הכרתי את הווינאים שמה, היו שם דרום אפריקאים. שאלתי איפה אתם גרים? זוכר, צבי וצילי רינגל אמרו לי בוא, נראה לך. הם גרו בתוך הפרדס באיזה בית אריזה. לא יודע עם כמה אנשים, המונים של אנשים גרו בתוך בית האריזה עם מנורת לוקס אחת בקושי. מאוד מפויחת, בקושי ראו משהו. זו הייתה כל התאורה שם, בית אריזה בלי חלונות כמעט. גשם. בערב שאלתי אני יכול ללון כאן? כן

בבקשה. יש לנו חברה שמסדרת את הדירות, מרגלית אדלשטיין. אמרה לי בוא אתי, נכנסה אתי לאיזה חדר בצריף מתפרה, שולחן קומתיים, אומרת אתה תישן פה למטה. אמרתי, יופי, ישנתי למטה. בערב הייתה שם שיחה, דיברו על דברים, כבר לא זוכר, לא חשובים, אבל דיברו שם משהו חשוב: סיפרו, יש מחשבה לעלות לחולה להתיישבות. קרן קיימת קנתה שם אדמות. זה הדליק אצלי נורה אדומה אבל לא העזתי לבקש להצטרף, לא ידעתי עם מי יש לי פה עסק. בא יצחק שלח אלי ואומר לי שמע ראובן. אנחנו עתידים לעלות לחולה להתיישבות. אני יודע, אתה רוצה להגיע לשם. אבל מקודם אנחנו חייבים לעבוד בנמל חיפה, ואני יודע שאתה עבדת בנמל חיפה. וכל החבר'ה שלנו אין להם כל מושג. אתה מוכן להצטרף? אמרתי ליצחק אין לי בעיות. אתה רוצה שאני אלך – אני אלך, אין לי בעיות. אין לי תכניות מיוחדות, אני רוצה להגיע לחולה.

פאטרייה

יצאנו קבוצת עבודה לעבוד בנמל חיפה. בתוך העיר חיפה, באחד המחסנים למטה בעיר היה מחסן מלט והאנגלים הביאו את המלט לנמל עם אוטומובילים. עבדנו שמה יהושוע זימרהיים, צבי רינגל, ועוד כל מיני חברים עבדנו במחסן מלט בחיפה קודם ואחר כך עבדנו בחוץ במשמרות על יציקת שובר הגלים החדש. לא סתם עבדנו שם. אלה שסידרו את העבודה בשביל היהודים שם שעבדנו תחת הערבים... למה היינו צריכים לעבוד שם, כי אחרי כמה ימים נכנסה לנמל חיפה אניית מעפילים פאטרייה, (מולדת) שנסעה הלך ושוב. האנגלים הכניסו את האנייה לנמל חיפה אבל לא נתנו לעולים לרדת ודרשו לשלוח אותם לאי מאוריציוס. ההגנה בארץ החליטה שהאנייה לא תזוז מהנמל. אנחנו עבדנו בלילות ובימים בשובר הגלים בהנחת האבנים ויציקת הבטון וראינו את כל הדרמה שלפנינו. אנייה מלאה עולים שברחו מהגהינום באירופה. מה עושים? ההגנה החליטה להגניב לשם אנשים. שמענו שם בלילות אנשים קופצים למים, שמענו את היריות של השומרים עליהם. חלק הצליחו לברוח, להגיע לבת גלים, חלק טבעו. הצליחו לעלות באותה צורה אנשים לאנייה, אנשי חבלה, אנחנו עבדנו עם פחם. מלאנו את האנייה עם פחם. יותר מאוחר התברר שעם הפחם עלה לשם גם חומר נפץ והחבלנים פוצצו את האנייה. הכוונה הייתה שיעשה חור למטה, לאט-לאט יתמלא מים ואנשים יברחו, יעלו למעלה ואז יצילו אותם. אבל לא ידעו את תורת הפיצוץ עד כדי כך. שמו את הפיצוץ בצד, האנייה נטתה הצידה, כל האנשים רצו לצד שהאנייה נטתה והאנייה התהפכה על אנשיה. אנחנו כולנו שעבדנו שם, כמו אות מוסכם קפצנו למים והתחלנו להציל אנשים. אנחנו, אני ביניהם, יודע, הערבים בשער, הם לא מכירים את האנשים. אחד יצא עם הכובע שלי, כובע טמבל, השני יצא עם המכנסים שלי, אחד עם תעודת הזהות שלי, אני ירדתי רק בתחתונים. כך הוצאנו את רוב האנשים החוצה, ההגנה צ'יק-צ'ק סידרה אוטובוס והעבירו את האנשים לכל מיני כיוונים. בחוץ חיכו להם והלבישו להם חולצות כחולות עם שרוך אדום, כובע טמבל, ואנשים, לא להכיר, העבירו אותם לאן שרק ניתן. לרמת יוחנן, ליגור, למעלה לכרמל, רק לברוח מפה. אני יצאתי

החוצה ערום כמעט, על יד הכניסה שוטר עוצר אותי. איפה התעודה? הייתי די מלוכלך מהשמן במים, בקושי יכולתי לפקוח את העיניים אבל הייתה לי הרגשה שמהו גדול פה קרה. הייתי שותף לאיזה מעשה, אולי ייאוש, אולי שמחה, אי-אפשר להגדיר. הוא שואל אותי – איפה התעודה? אמרתי – אין לי תעודה. מי אתה? כך וכך. איפה אתה גר? מאיפה אתה בא מחו"ל? אמרתי אני לא בא מחו"ל אני גר פה בארץ. עם מי אתה גר? כך וכך. מושיב אותי בבוטקה שלו, אסיר. אמרתי לו בבקשה, תרים טלפון לשדה נחום, אתה תדע, שם מכירים אותי. הרים טלפון לשדה נחום, ... ואחרי שעתיים שחרר אותי. אמר כן, הנתונים שלך נכונים. יצאתי, נסעתי לקריית ים איפה שגרנו, הכול בתחתונים,

ש: בתחתונים?..

ת: בטח. לא היה לי משהו אחר. את כל הבגדים שלי נתתי לעולים החדשים. כך כולם עשו. בין עולי פטרייה היה חברינו ז"ל יוסף זליג. המעשה הזה השאיר עלי רושם רב. אחרי זמן מה הפסקנו לעבוד בנמל. באחד הלילות תקף אותי כאב שיניים איום. אני כמעט השתגעתי. בשתיים בלילה הערתי איזה מישהו מהקיבוץ, אמרתי לו יש איזה רופא שיניים בסביבה? הוא אמר לי כן, בקרית ביאליק, קרוב לכביש הראשי יש רופא שיניים. הלכתי אליו, הערתי אותו, סיפרתי לו את הסיפורים, ביקשתי סליחה, השיניים שלי במצב נורא, יש לי חום איום. הוא מטפל בשיניים שלי, מסתכל בפנים שלי, אומר לי מה שמך? אני מעז לשאול על אימא שלך, איך קראו לה? זילברשטיין. היא מפרוסיה המזרחית? כן. אני לא יודע אם הוא הכיר את זה לפי השיניים שלי או הפנים שלי, הוא אומר, זאת הייתה פעם חברה שלי. זאת הייתה פגישת לילה לא נורמלית. הוא נפטר מהר מאוד, זאת הייתה אפיזודה, רציתי פעם לבקר אותו אבל הוא כבר לא היה בחיים.

לחולה

יום אחד הגיעה שמועה – עולים לחולה. ראובן – אתה מצטרף לראשונים.

ש: מי אמר לך את זה?

ת: יצחק שלח. הוא אמר לי, יש לך קצת ניסיון, השתתפת בחומה ומגדל, אתה יודע מה שנעשה בארץ, מה דעתך? אני לא מבקש ממך, אבל אתה רוצה? בבקשה. אמרתי כן, אני מאוד רוצה. אומר לי טוב, תיסע לקיבוץ דפנה, שם יש עוד חבר מחוליות, חנן פלד, ושם תחכו עד שתקבלו את האות. טוב, החלום מתגשם. נסעתי לחברים שלי משדה נחום, אני עובר עם הרכבת את שדה נחום להגשים את החלום שלי להגיע לגליל העליון. אני אלון בלילה באשדות יעקב, שאני היום כבר לא מגיע, אני אגיע לחלסה ומחלסה צריך להגיע אוטובוס בימים קבועים לדפנה. נסעתי עם הרכבת, עברנו את שדה נחום, שם חיכו לי חברים, נפנפו לי לשלום. הרכבת נעצרה ועלו חברים שלי עד לאשדות ללוות אותי. ראיתי את אשדות, הקיבוץ הגדול, ידעתי אותו

מעבודות חוץ במפעל רוטנברג, קיבוץ אשדות בהתחלה, ב-1936, בניינים מבוך, הראשונים, כמו שהערבים בנו. ב-1940 מצאתי קיבוץ תוסס, בניינים מבטון, רפת גדולה מסודרת, אנשים מעניינים. באופן מיוחד עשה עלי רושם איזה צלם, אני זוכר טוב, כהן קראו לו. הראה לי צילומים מהסביבה, מהגומא בחולה, מאוד התרשמתי.

בבוקר נסעתי לטבריה, מטבריה בשרות החולה עד חלסה. חלסה בדיוק ביום חמישי. שוק גדול! הכול כמו שהכרתי את השוק בבית שאן אבל הרבה יותר אוריינטלי. נשים יפות מהלבנון, גבוהות, המון ג'מוסים, פרות מסוריה, הכול! בית משפט. הכול אפשר היה לקנות שם. סוסים יפים, סוסי רכיבה, יקרים, מאוד יפים. היה לי זמן להסתובב בשוק שרק אחרי הצהריים בארבע יש לי אוטובוס. אני עוד רואה לפני את הערבי מתקשקש עם כוסות הקפה הקטנים שלו, פנאג'ין, הכוסות מנחושת עם החרסינה בפנים, מגיש כוס קפה חריף עם הל, נותן כוס מים אחרי זה.

אני בא לדפנה. ישוב חומה ומגדל. למה דפנה? שבחוץ ראיתי שיחי דפנה, שאימא שלי הכניסה אותם לתוך סלטים וחמוצים וכאלה. פתאום ראיתי את השיחים אמתי בעין. לא האמנתי אבל שאלתי את האנשים. הם כבר ידעו שאנחנו צריכים לעלות לנקודה חדשה. אני ב-1937 ידעתי את המקום פחות או יותר. היה איזה גשר תלוי, גשר חדש היה אז ב-1937, של גמלים, לעבור את הירדן. אבל לא ידעתי בדיוק שלשם אנחנו מגיעים. אחרי זמן מה בדפנה קיבלנו אות לבוא לכפר גלעדי ולעלות לחולה. כמובן כבר באותו רגע נסענו לכפר גלעדי. בכפר גלעדי פגשתי את חנן פלד, אני, קרה (טל) ויורם וזהו. **עמד שם ליפט**, פתחתי אותו: הכול מה שצריך במדבר. אמנם נוסעים למדבר ירוק, אבל אין כלום. המשק כפר גלעדי העמיד לרשותנו...

נקטע,

וחוזר אחורה:

...הבחור נורא התעצבן. אחד מתוך השורה הודיע לסמל אנגלי גבה-קומה שיודיע לווינגייט מה שקרה. ווינגייט אמר לבחור להחזיק את הרימון עד הסוף. הבחור התחנן ללכת בסוף, לא בתוך השורה, אבל ווינגייט אמר לא, אתה הולך בשורה. אני זוכר שהגענו לקו הנפט ווינגייט חיפש את אחד הערבים, קשר מקל לפנס, נתן איתות לכיוון הערבים, הסתתר מאחורי אבן, הערבים באמת ירו על הפנס. אחרי הפעולה חזרנו הביתה, לא יכולנו לעשות שום דבר, מים לא היו לכבות את השריפה בקו הנפט, לא בולדוזרים. חזרנו לשדה נחום, הבחור עם הרימון ביד אתנו לאורך כל הדרך. נכנסנו בשער, עמדנו כולנו בשורה, ווינגייט ניגש לבחור ואמר לו תן לי בזהירות את הרימון. הבחור לא הצליח לפתוח את היד יותר. רק אחרי הרבה-הרבה מסאג' של האחות הצלחנו להוציא את הרימון אחרי שקשרו את הנצרה עם חוט חשמל. ואת המעשה הזה כל אלה שהלכו במחלקה הזאת לא ישכחו. וככה היו כל מיני פעולות. באחד המעשים בערב הייתה אזעקה, עדרים של סחנה עלו על שדות החיטה. התארגנה מחלקה, יצאנו לשדה לכיוון תל עמל, היום ניר דוד. הגענו לקרבת המאהל, ראינו ערימות של אבנים, כל הנשים בשדה, סימן

לא טוב. חושך. היינו מצוידים כולנו, מחלקה שלמה עם מקלות. שומר השדות ישראל גורלי וגם המוכתר על סוס עם רובי צייד. התחילה קטטה איומה. עפו אבנים, הכול בחושך. אף פעם לא ידעתי איפה-מי-מה. פתאום נשמעה ירייה – קיבלנו פקודה לסגת. הסתדרנו בשלשות, כל הפלוגה, הודעתי למא"ז שהחבר שלי לא לידי. הוא חסר. לא מעניין, אנחנו עכשיו נסוגים. אמרתי לא, אני לא עוזב את השדה בלעדיו. אז הוא אמר לי – יש לי את האמצעי. מילאתי את ההוראה. הגענו לשדה נחום בחזרה, ניגשתי לפעמון, הזעקתי בפעם הראשונה אזעקה. צעקתי וצרחתי, דהרתי עם סוס דרך המשק, אמרתי, אם אתם לא תצאו עכשיו לשדה אני אצא לבדי.

התארגנה מחלקה מחדש, יצאנו לשדה, את הערבים כבר לא מצאנו אבל את ראובן לא מצאנו בחיים. הבאנו אותו הביתה, אני זוכר שהיה לי יום מרוגש כזה. הכול עשינו ביחד, ככה הוא נשאר. הרופא קבע שאם היינו עוזרים לו מיד יכול להיות שיכולנו עוד להציל אותו. הוא פשוט נפטר מאיבוד דם. התייעצתי עם חברים ולא מצאתי פתרון. באותו לילה בתוך האורווה נשמעה ירייה. אני כל הלילה הסתובבתי בחוץ. בבוקר החלטתי לגשת למפקדת ההגנה, ידעתי איפה ומי זה, נסעתי לעין חרוד, סיפרתי את הסיפור. חברים שלי מאז אמרו לי למי לגשת. דרשתי משפט וגם ביקשתי פסק-דין. מובן מה אני, טירון, בקושי חבר בהגנה יכול לעשות למפקד, למא"ז שבקושי היה מוכן לדבר אתך, למרות שהוא היה חבר באותו קיבוץ. מובן שבמשפט הזה אני הפסדתי. הירייה באורווה פצעה את הכף שלו, על מנת שתהיה במשפט הוכחה שירו עליו. אז אמרתי לאנשי בית המשפט, נקווה שאתם כולכם רוכבים, ומי שיושב על האוכף ויש לו כדורים מתחת לישבן אז קשה להאמין שיושב על הסוס יכול להיפצע. ואין לו שום פצע. אני בכול אופן הפסדתי. הוא לקח את המחלקה הביתה על מנת לא לסכן יותר חברים. הרבה-הרבה יותר מאוחר הבנתי את הצעד הזה. התנסיתי בזה במלחמות. אבל החלטתי – פה, במקום הזה כבר אין לי מה לחפש. עם אנשים כאלה אני לא יכול לחיות. הודעתי על עזיבה. כל החברים שלי היו המומים. אני החלטתי, זה – לא יותר. עזבתי. מלחמה באירופה, יש לי אח בתל אביב, לאן אני הולך? העירה? בשביל זה באתי ארצה? לא. נסעתי לחיפה, פניתי ללשכת העבודה, אמרו לי יופי, אתה יודע לבנות, אני יודע לבנות עם לבנים, מה שאתם תבקשו. שלחו אותי לריפיינרי לבנות את ה"כוסות לבן". (בתי הזיקוק נ.פ) ערבים, יהודים, כל אחד שהיו לו שתי ידיים. הייתי שם סבל, סחבתי את הלבנים שם עד למעלה. נהייתי. הרווחתי כסף. פעם ראשונה בארץ שהרווחתי כסף, הצלחתי לדאוג לעצמי. גרתי בעיר התחתית מתחת לאיזו סככה. מתחת לאבנים היו לי מטלטלים. מה כבר היה לי? עזבתי את שדה נחום עם תיק כלי רחצה, שקית כזו, מגבת, מכנסים קצרים, סנדלים. נעלי עבודה לא היו לי, הם היו... עוד זוג מכנסים קצרים היה לי. זה מה שהיה לי. עבדתי המון-המון שעות, עשיתי קצת כסף, חשבתי נו, נחיה ונראה. אז חשבתי, נאגור קצת כסף, נקנה משק, אהיה חקלאי כמו שלמדתי בהולנד. אהיה מושבניק. במשך הזמן עבדתי בחיפה, נגמרה העבודה, עשינו את הקירות החיצוניים

מסביב למכלי הדלק בשמן, על יד גשר של שעומד שם עד היום. גם ברפיינרי בפנים על אחת הכוסות (הלבניות) בפנים למעלה, אם לא טיחו את זה כתוב השם שלי.

נסעתי לתל אביב. מצאתי לי שם עבודה באיזו מסגריה, עשיתי חורים ועמודים לגדר, עשיתי הרבה כסף. האיש היה מאוד נחמד, יום אחד שאל אותי תגיד, אתה יודע גם להלחים? אמרתי אני יודע את הכול, רק תגיד לי מה לעשות אני עושה. בכלל לא ידעתי איך מלחימים, רציתי להיזכר מה שראיתי איך מלחימים בקיבוץ. בבוקר ניגשתי למכשיר ההלחמה, חבית עם גופרית שמוציאה גזים. כמו שניגשתי לזה הוא מסתכל עלי, פתאום קופץ עלי, דוחף אותי הצידה, אומר לי שמע, אם אתה פעם הלחמת אני לא יודע מה, אני חושב שאתה אף פעם לא ראית את זה אפילו. תעוף מפה, כמעט היית מפוצץ את כל המפעל שלי פה. עפתי משמה בלי כסף, בלי כלום. הדרמתי דרומה, ידעתי בבאר טוביה יש לי חברים מההכשרה. מושבניקים אמתיים. מצאתי לי עבודה – מנהל משק אצל משפחה, הוא היה מנהל ימק"א, אני חושב, חברה כמו הקרן הקיימת או פיק"א של ארגון המושבים. הוא היה הגזבר, רוב הזמן לא בבית, אשתו בבית עם שני הילדים ניהלה את המשק. ביקשה ממני שאני אעשה את הכול במשק. אמרתי לה אני אעשה לך את הכול, תני לי את התכנית, אני אעשה. נתנה לי מה שרצתה, חלבתי בבוקר את הפרות, זרעתי עגבניות, הכול עשיתי. יופי. יום אחד היא אומרת לי שמע, ראובן, מחר אני צריכה לנסוע עם האוטובוס בחמש, יש פה שני ילדים קטנים, זה אתה יודע, מחר בבוקר אל תלך לעבוד, גם אל תביא את החלב, תישאר בבית, תשמור על הילדים. אמרתי לה גברת הכול אני אעשה – אחריות על הילדים אני לא אקח! מצטער, בשביל זה לא באתי. קחי לך מהשכנות. היא אומרת ניסיתי הכול, אין לך ברירה, אני צריכה מחר בבוקר לנסוע. בסדר, הלכתי לחדר, גם ככה היה לי בחדר סולם גדול שמוביל החוצה לחליבת הבוקר, על מנת לא להעיר את המשפחה. ארזתי את המזוודה, כתבתי כמה מכתבים, השארתי לה מכתב גם, ואני בשתיים עזבתי את הבית. שידעתי, היא יוצאת בחמש, אני עזבתי בשתיים, כולם ישנו. יצאתי לכביש, ידעתי את הפולנים שיוצאים כל הזמן לכביש, הם היו אז במחנות בסביבות נגבה של היום. לבשתי כובע של אחד הפולנים שעם זה תופשים צ'יק צ'ק טרמפ. קצת אידיש ידעתי, הכול הסתדר, ככה הדרמתי והגעתי למחנה צבאי על יד ג'וליס. אנגלים. הם חיפשו שם נגר. אתה יודע לתקן דלתות, מנעולים? אמרתי אני יודע מה שאתם רוצים. בסדר, הייתי שם נגר, אוכל אכלתי, הכול היה לי בסדר.

ערב אחד אני רואה פרצופים שאני מכיר, מהולנד. מתקרב אליהם, מתברר שזה חבר'ה מקבוצת חוליות מהולנד, הולנדים. אני שואל אותם מה אתם עושים פה? הוא אומר מקרינים להם סרטים. אינגליש פילם סרוויס. הם מתרגמים להם את זה מגרמנית ומשפות אחרות לאנגלית, מצרפתית לאנגלית. אינטליגנציה. חברי חוליות. עבדו בפילם סרוויס הזה. הזמינו אותי לבוא לנטעים, אמרתי בסדר, אין לי מה לעשות עכשיו. ציפור דרור. באחד הימים באתי לנטעים. זוכר, אמרו לי סע עד ראשון, אחר כך תלך עד בית החרושת ללבנים, סיליקט, יש שם

כביש מבטון, תלך על הכביש עד שתגיע למחנה ארעי על יד נטעים. מצאתי אותם. באתי לשם, אני זוכר, זאב שוהם קיבל אותי. היי, ראובן, מה אתה עושה? אמרתי, באתי לבקר. יופי. יצחק שלח, מה אתה עושה? אני ציפור דרור, מסתובב בארץ. שמעו על האסון שקרה בשדה נחום, לא האמינו, בסדר. זוכר, באתי לפנות ערב, צבי רינגל וצילי, לא הכרתי אותם, באו. ראיתי אותם כצעירים, שוחחתי אתם קצת, איפה אתם גרים? בוא אני אראה לך. עברו אתי חלקת פרדס ועוד חלקה, שם היה בית אריזה. גרו שם עשר-חמש עשרה איש אם לא יותר. בנים ובנות, מנורת נפט אחת לכל הדיירים שם. בינתיים כבר היה חושך, טוב, שם גם לא היה מקום לישון בשבילי. חזרנו למחנה, שאלתי, יש פה מקום ללון בשבילי? אז אמרו לי כן, אין בעיה, יש לנו פה וועדת דירות. הופיעה חברה אחת, מרגלית אדן. שאלתי אותה יש לך אולי מקום בשבילי, יצחק שלח אמר לה, תני לו לישון פה. אז מרגלית לקחה אותי למקום שבמשך היום זו הייתה מתפרה ובמשך הלילה השולחן, שתי הקומות היו שתי מיטות היא אומרת לי אתה יכול לישון למטה, למעלה ישנים. ישנתי שם. בבוקר עוד הסתובבתי ויצחק שאל ראובן, אני יודע שאתה עבדת בנמל, אנחנו צריכים לשלוח פלוגת עבודה לנמל, היית מוכן לצאת? אמרתי לא אכפת לי, אני מוכן לעשות מה שאתה רוצה. הוא אומר, היו לך איזה תכניות? אמרתי לא, אין לי תכניות. טוב, נסענו לנמל חיפה, הלכנו לעבוד שם בהעמסת מלט. עבדנו יהושוע, צבי רינגל, צבי מנהיים, ואני בתוך חיפה במחסן בעיר התחתית. העמסנו כמות מסוימת של שקי מלט על אוטו, האוטו נסע לנמל וחזר. כך זה הלך במשך כל היום. בנמל חיפה בנו שובר גלים חדש. סולל בונה קיבל את העבודה, והיו מעוניינים שיהיו כמה שיותר יהודים בתוך הנמל. בתוך הנמל עגנה באותה התקופה האנייה פטריה. עשו את כל המאמצים על מנת שלא ישלחו את האנייה עם כל המעפילים למאוריציוס. אנייה עצומה. עבדנו על שובר הגלים יומם ולילה. אחרי שגמרנו להעמיס את המלט לקחו אותנו לנקות בתוך הנמל. עבדנו שם לגמרי בחוץ על שובר הגלים. שפכו הרבה דברים לתוך שובר הגלים. לפנינו אנייה גדולה, עם הרבה עולים על האנייה. בלילות שמענו אנשים קופצים לתוך המים, הם ניסו להגיע ל... שמענו את היריות של האנגלים. יום אחד דרשו מאתנו להעמיס שקי פחם לפטרייה משום שפטרייה צריכה להפליג. נורא התלבטתי, ללכת לעבוד בפחם או לא ללכת לעבוד בפחם? אם אני אעבוד בפחם האנייה תפליג יותר מהר, אם לא אעבוד בפחם הערבים יעבדו בפחם. מי יודע מה טוב? החלטנו ללכת לעבוד בפחם מתחת למחיר של הערבים. הלכנו להעמיס פחם. מתחת למחיר של הערבים. אחרי שהעמסנו אחרי הצהרים את הפחם, בלילה עבדנו על השובר גלים. היינו מאוד מרוגשים מפני שמשהו היה באוויר. או שהאנייה תצא, או שמשהו יקרה או שההגנה תעשה משהו, או שלא יתנו לנו לצאת. אנחנו לא ידענו. פתאום אנחנו שומעים המון צעקות. כל האנייה העצומה הזאת של שש קומות גובה נוטה הצידה. מתהפכת. כל האנשים קופצים לתוך המים. זה היה בבוקר, באור יום, אנחנו כולנו קפצנו לתוך המים. הצלנו את האנשים עד כמה שיכולנו. משכנו אותם לחוף, נתנו להם את הבגדים שלנו, אחד את החולצה, אחד את הכובע טמבל, אחד את התעודת זהות. בחוץ עמדו אוטומובילים כבר מאורגנים. פעולה מאורגנת של ההגנה. התברר אחר כך

שעם הפחם אנחנו העמסנו גם חומר נפץ. החבלנים שהצליחו להחדיר לתוך האנייה עוד לא ידעו את המלאכה כל כך טוב. הכוונה הייתה לעשות באמצע חור קטן על מנת שזה יתמלא עם מים והאנייה תשקע לאט לאט שהאנשים יוכלו לצאת משם. אבל החור נעשה בצד, האנשים רצו כולם לצד השני, כששמעו את הפיצוץ, על ידי זה האנייה התהפכה. אני יצאתי מהנמל בקושי בתחתונים. באתי לשער, ידעתי, ערבים לא יודעים לזהות תמונות. לא הייתה לי כבר תעודה, הייתה לי תעודה כפולה, גם זהות וגם תעודת כניסה לנמל ואת כל התעודות האלה נתתי לעולים החדשים. גם את הבגדים שלי. לכמה מהם כתבתי את הכתובת של אחי, ועוד כל מיני כתובות שיכולתי למצוא. כולם יצאו, מי שנשאר בחיים. בחוץ עמדו האוטובוסים, לקחו אותם לכל הרחות.

אותי אסרו. לא פחדתי. בא אנגלי ואמר מה הבעיה? מי אתה? התחיל באנגלית, לא עניתי לו, התחיל בגרמנית, לא עניתי לו. שאל את הכתובת, אמרתי לו בעברית, הוא לא הבין אז אמרתי לו את זה באנגלית. חיפש איזה שוטר, לא הגיע לבד, הכול התאים, תלכו לעזאזל, שחרר אותנו. זוכר, הלכתי למכרים בחיפה ככה בתחתונים טיילתי לי בחיפה. אם אני היום חושב על זה – צחוק אדיר. המשכנו לעבוד בנמל, היינו פלוגת עבודה שגרנו בקרית ים, קריית ביאליק.

חוליות – העלייה לקרקע, הליפט

יום אחד מודיעים לנו ואומרים לי ראובן – אנחנו צריכים לשלוח כמה אנשים לגליל להתיישבות. אם אתה מוכן להצטרף. אז אמרתי – אני מוכן. זה היה החלום שלי, בשביל זה באתי ארצה. כך הייתי בפלוגה הקטנה ששלחו אותי לקיבוץ דפנה, להיות מוכן לעלות על הקרקע.

ש: היית לבד?

ת: לא, הייתי בדפנה עם חנן פלד ומרדכי. היינו מפוזרים, היו אנשים בדפנה, היו אנשים בכפר גלעדי ובלהבות, איפה שהיה אז קיבוץ עמיר, היום להבות. עבדתי אז בקשר, יום אחד איש המורס, לא היה אז קשר בטלפונים אלא במורס, בפנסי כיס ביום ובלילה, הליום ביום ופנסים בלילה או לפעמים במשך היום עם דגלים. קשר בין הנקודות – מחר עולים לחולה. המקום – מפגש הנחלים של הירדן, איפה שמתחיל הירדן. אתם לא יכולים לתאר לעצמכם איזו שמחה היה זה בשבילי. מה שקורה כשחושבים – מחר מתגשם חלום. תבואו לכפר גלעדי מה שיותר מוקדם. הלכנו מדפנה לכפר גלעדי, באנו לכפר גלעדי, שם עמד כבר ליפט עם הכול טוב מה שצריך במדבר. על מנת לחיות במדבר. אמנם מדבר ירוק ומים אבל אין שם כלום. אפילו לא אבן על מנת לשים את הליפט עליה.

עמדנו מסביב לליפט שלושה בחורים ובחורה: חנן פלד, יורם, קרה טל ואני. עמדנו מסביב לליפט, קרה אומרת איך נעמיס את זה? אני אומר אין בעיה. אני מסתכל מסתכל, כולם עומדים בחוסר עצות, אמרתי אין בעיה אנחנו נעלה אותו. בוודאי יש כלים בכפר גלעדי. בא נחום

הורוביץ, איש שלא ידעתי אז מי זה. איש גבוה עם זקן, מאחל לנו הצלחה, דבר ראשון. אני גאה בכם, הוא אומר. אכלתם משהו? אתם וודאי לא רוצים לאכול, יש לכם תכניות אחרות היום. אבל איך מעמיסים את הפלטפורמה על העגלה? שאל, יש פה מישהו שעבד בנמל? אמרתי אני עבדתי בנמל. אתה יודע להעמיס את זה? אמרתי אין בעיה. אמר לי ילד, אם אתה תדע להעמיס את זה אני אתן לך בקבוק. אני אז לא ידעתי כמה שיקר היה אז הבקבוק, רק הרבה שנים אחרי זה נודע לי. גם בהזדמנות החזרתי לו בקבוק ספישל שקיבלתי מתנה. נסעתי לכפר גלעדי והחזרתי לו את הבקבוק. הוא צחק ממני, אמרתי אני צריך כלים, אני צריך ג'ק, אני צריך חביות, צריך כמה צינורות וקרשים. התחלנו להעלות עם ג'ק, איך את קוראת לזה?

ש: מנואלה?

ת: עם מנואלה, להעלות כמו שמתקנים פנצ'רים. קודם חצי מטר, ועוד עשרה סנטיים ועוד חתיכת קרש, עד שהליפט היה על שתי חביות, אז אפשר היה לגלגל אותו. הרמנו עוד קצת, שמנו שני לוחות כל האורך עד שהליפט הגיע לגובה העגלה. התחלנו לדחוף בעזרת הג'ק מאחור, הכול מה שראיתי ועשיתי בנמל חיפה בא פה להגשים חלום, ונחום הורביץ עומד ליד זה ונהנה. צוחק לנו בפנים. ודיברנו, שמנו את הליפט על הזה. מרדכי היה הטרקטוריסט, עם טרקטור חדש.

ש: איזה מרדכי? לא לוונו?

ת: לא לוונו, מרדכי מרקוס. הוא אומר עם העגלה אנחנו לא נגיע. נחום שמע את זה אז הוא אומר, אתה יודע, נסענו כבר עם עגלות יותר גרועות. עם סחורה יותר כבדה מזה. תסעו! העיקר שתצאו לדרך. מחכים לכם שם. לא ידעתי. אני אומר לקרה – אנחנו נוסעים על הכביש. לקחתי את הפיקוד. אמרתי קרה, את תשבי ליד הטרקטוריסט. אם את חושבת שיש לך עיניים יפות תעשי עיניים יפות לכל אנגלי שבא. כמה שיותר טוב. אמרת לי למה? אמרתי זה אני אסביר לך אם אנחנו נגיע למקום. כי מתחת הליפט היה אקדח של 22 מ"מ כדורי טוטו, נשק רציני, בלתי לגאלי. הליפט עמד על קרשים ומתחת חלל, שם נחום אמר תשימו את זה. אף אחד לא יראה. כך גם עשינו. נסענו על הכביש, אף אנגלי לא בא. כל אחד הסתכל עלינו כשעברנו את חלסה. הגענו לקרבת התל. ידענו, כביש של בוך, אנחנו עומדים לפני שלולית עצומה של מים. במקום שהיום הגשר הרחב מעל הוואדי, בחורף זורמים שם מים, אם היום באים מחוליות זה בדיוק לפני התל. כבר התפלאתי שהערבים נורא שקטים. הילדים רצו על יד הליפט וצחקו מאתנו. אחר כך רק הבנתי למה הם צחקו. הגענו למים, אז הערבים ידעו שבתוך המים יש אבנים גדולות והם ידעו בדיוק ללכת על האבנים האלה. לא ידעתי בדיוק, נזכרתי בספור היפה הזה שאיש בא מחו"ל לבדוק איך ישו הלך מעל הכנרת. מעל המים. הוא לא ידע, תפס איזה דייג, אמר בוא, אני אצא אתך. יצא עם הדייג בלילה לאגם לשפך הירדן, דייג סרדינים, והדייג אמר אתה רואה, אני עכשיו יוצא מהמים ואני הולך על פני המים. הלך עשרים מטר וחזר. האיש

היה אומלל. הוא היה הולנדי. הוא שאל גם אני יכול? הדייג אמר מה שאני יכול גם אתה יכול. טוב, ליתר בטחון תן לי חבל. בחושך כזה להיכנס למים שאני לא מכיר לא נעים לי. אבל אני אנסה. יצא את הסירה ונפל למים. אז הדייג אמר לו יש לך עיניים? אם היית פותח את העיניים היית רואה שבדיוק מתחת למים יש עמודים והולכים מעמוד לעמוד. זאת אומרת שישו הלך על המים השפך היה כנראה יותר נמוך, בנו לו גשר והעמודים עומדים עד היום. המים שומרים עליהם. זה הסיפור על ישו שהלך על המים. ככה אני חשבתי לי אז על אותו הסיפור הזה. הסתכלתי-הסתכלתי, לא ראיתי כלום. מים מלוכלכים, אבנים סלעים בתוך זה, והעגלה שקעה. הוצאנו את הכול מתוך העגלה. פרשנו אוהל על הבוץ. קודם הטרקטור הוציא את העגלה לשטח קצת יותר אנושי וככה זה קרה שלוש או ארבע פעמים. בסוף הגענו למין שביל שנגרם על ידי הערבים שזרמו בימי חמישי לשוק מהרי הגולן, לשוק בקריית שמונה. היה איזה שביל והלכנו על השביל. פתאום, היה כבר חושך, העגלה נטתה פעם שמאלה, פעם ימינה, הוצאנו את ארבעת המוטות של ארבעת האוהלים ודחפנו פעם את הליפט מצד שמאל ופעם מצד ימין על מנת שלא ייפול מעל העגלה. היה כבר חושך, על מנת שהטרקטוריסט יכול לראות חנן פלד הדליק פנס כיס והאיר אותנו על דף נייר לבן שהטרקטוריסט יוכל לעבור, כי לטרקטור לא היה אור. ככה הגענו בערך מה שנקרא היום סיבוב בית הלל. פתאום בא איזה רוכב דוהר, אומר לי יש פה מישהו שיודע לרכב? אני אומר לו כן, אני הייתי שומר שדות בעמק בית שאן. אומר אתה יודע לרכב על סוס ערבי כזה? אמרתי אין בעיה. בלי אוקף? בלי אוקף. טוב, עליתי, עוד לא התיישבתי על הסוס, לא עם מושכות כמו שהייתי רגיל, רק עם רסן וחבל אחד, הסוס התחיל לדהור. אותו איש היה אריה גל, אמר לי, אתה תגיע בסוף לגשר, את הגשר תעבור שם עומדת קבוצת אנשים מטעם הסוכנות, וגם צבי נועם שאתה מכיר אותו, ותודיע להם שאנחנו מאחרים, שלא יחכו לנו. אני חשבתי לי טוב, נגיע לגשר, הסוס יעצור לפני הגשר. הסוס היה סוסה לבנה ואני הייתי אדום לגמרי, פחות או יותר קשרתי את הרגלים שלי מתחת לבטן שלה על מנת לא ליפול. החזקתי בשערות של הסוס ודהרתי. אני מגיע לגשר, שמחתי. חשבתי שיעצור. הסוס הגיע לגשר, הרים את הרגלים הקדמיות כלפי מעלה, נתן זינוק, בקפיצות, עבר את הגשר. אדני עץ, אתם יכולים לתאר לכם איך שהסוס נבהל. זו פעם ראשונה שהסוס הזה בכלל עבר את הגשר. כשאריה גל בא אלי הוא עבר את הירדן על הגשר והסוס לא רצה לעבור את הגשר. ראיתי את המחרשות וחשבתי, אני אכוון את הסוס ישר למחרשות. 400 המטרים מהגשר עד המחרשות, איפה שעומדים היום האקליפטוסים נזכרתי בקרקס שעשו הקאובויים, כשראיתי את המחרשות לפניי נתתי זינוק מהסוס, התגלגלתי מהסוס. הסוס עמד מהצד השני של המחרשות ואני מהצד הזה, אבל החזקתי עוד את המושכות. אנשי הסוכנות היו המומים! מי זה הקאובוי הזה?

מאז נשאר לי השם "קאובוי".

קשה להאמין שנשארתי בחיים. ככה מרחק כזה נגררתי למחרשות. טוב שהמושכות היו ארוכות יותר מכרגיל.

ככה התחילו החיים – נקודה חדשה. אנשי הסוכנות נסעו להם לטבריה. נוח סונין החביב, שמעון מקלר, איש הסוכנות והמרכז החקלאי, נחמני מטבריה איש קק"ל. נשארנו עם שני ערבים, הטרקטור בינתיים הגיע עד לגשר עם הטרקטוריסט החדש, הטרקטור החדש, אמר ראובן, אנחנו לא יכולים לעבור את הגשר, זו עגלה רחבה מידי. אמרתי בסדר, נישאר פה. אריה גל שואל אותי אתה מוכן להישאר עם שני הערבים בליפט? אמרתי אין בעיה. אתה יודע ערבית? לא. נסתדר. טוב, אריה גל הוציא קצת שמן מהטרקטור ונתן איתות לכפר גלעדי שהגענו בשלום. אני יכול לתאר לי עד כמה שנחום הורוביץ צהל ושמח. זה לא היה קל לאנשי כפר גלעדי שעלו הנה לשטח של כמאל אפנדי להתיישבות. כמאל אפנדי שהרג את טרומפלדור, הקרן הקיימת קנתה אותו עם נשים, עם רכוש, עם טרקטורים. כל הערבים פה היו אריסים שלו, של כמאל אפנדי.

כך עלינו. אני נשארתי מצד מערב של הגשר עם שני הערבים בלילה. הייתי רעב, אבל ידעתי שבפנים יש מכול טוב. אכלתי קצת אבל מרוב התרגשות לא יכולתי לאכול. אכלתי תפוז. היה שם סומסום וחלבה, המון דברים, ערבים ישבו בפנים ואכלו כל הלילה. היו שם דברים שבחיים שלהם לא ראו. לא טעמו. אכלו את הכול. חשבתי כמה הם כבר יכולים לאכול. מזכרתי בסיפורים של תומס מאן, שאיש בא לעבוד בחנות מכולת, אז הוא נכנס למחסן ואכל. אז בעל הבית אמר כמה הוא כבר יכול לאכול. ככה גם אני חשבתי. שיאכל, שיאכלו. אחרי שהם אכלו הם ניסו לדובב אותי ועם קצת ערבית ועם קצת ידיים ורגליים הבנתי אותם, והם לא תפשו דבר אחד: איך אנחנו, עשירים כאלה עם טרקטור, עם כל טוב, לא מתביישים לבוא הנה לחולה ארבעה בחורים ושתי בחורות. איך זה יכול להיות? אצלנו זה היה יוצא בדיוק להיפך. אנחנו היינו באים הנה עם שני בחורים ועם ארבע בחורות. היה נחמד השיחה. הבילוי. שיחקנו עם אבנים ועם חתיכות בוך בחוץ. נסעו בבוקר, הטרקטוריסט בא, אומר ראובן, אני מדדתי, הגשר הוא שני מטרים ו-2 ס"מ, הליפט הוא שני מטרים בדיוק. אבל מה? לא העגלה ישרה וגם הגשר לא ישר. באיזשהו מקום אנחנו נתקעים. חוץ מזה זה גשר תלוי, הברזלים זה 8 מ"מ ולעולם לא יחזיקו. אמרתי – נחום הורוביץ אמר לי שאנחנו יכולים להגיע – אנחנו נגיע! אנחנו נעבור, אם ניפול למים ניפול ונצא. אתה יודע לשחות? כן. מה לא ידעתי? את העומק של הירדן. פעם שנייה שראיתי את הירדן. בפעם הראשונה הייתי בטיולים שלי פה בגליל שסיפרתי קודם, שמדדנו את המעיינות עם מוודים שגרו בתל חי. הוא רותם את הטרקטור, אמרתי אל תחכה לאנשים מהצד השני, הם כולם רוצים לבוא. אנחנו נוסעים! הוא אומר אני לא נוסע. אמרתי אם אתה לא תיסע אני אסע. ואני בחיים שלי לא ישבתי על טרקטור. אתה יודע לנהוג? לא בעיה, אני קודם אסע קצת הלוך וחזור פה ואחר כך אסע. הוא אומר לא! זה הטרקטור שלי, אני אנהג. אמרתי בסדר. אני אשב על ירך. הגענו לגשר הוא עוצר את הטרקטור, אומר לי ראובן, אני מפחד.

אמרתי לו אני יושב על ידך, גורל של אנשים שעומדים פה ממול בידיך. תחליט. ואם ניפול למים? ניפול למים. נצא משם. תעשה לי רק טובה אחת – תכניס מהלך ואתה נוסע ישר ולא מעניין מה נשבר מאחורה. כל העולם יתמוטט מאחוריך ואתה תמשיך לנסוע.

אנחנו נוסעים, עברנו רבע של הגשר בשלום, הצצתי אחורה, ראיתי שהברזלים נקרעים, תיק-תיק לא אמרתי לו כלום, החזקתי את עצמי עוד יותר חזק על הטרקטור. אנחנו עברנו לצד השני, הטרקטוריסט לבן כמו סיד, אני מלא שמחה. אמרתי לו, עכשיו תעצור, תסתכל רגע אחורנית, עוד פעם לא תעבור עם הטרקטור. הגשר היה הרוס. למחרת נסענו לקיבוץ עמיר, הבאנו ברזל בניין יותר עבה ותיקנו את הגשר. יורם היה מאוד פעיל בזה, הרגיש את עצמו בבית. בחור זהב. אין בעיה בשבילו, הכול-יודע. טוב.

הגענו למקום, שמנו את האוהלים, ארבעה אוהלים, רצינו להקים גדר, באים שני רוכבים, אנשי ההגנה, בערב, אחרי שכל היום התעסקנו בהקמת הנקודה. אתם משוגעים? יש לכם נשק? לא. איך אתם מעיזים ככה, רק עם רובה צייד פה בין הערבים לחיות? אנחנו פקידים של קק"ל. ככה נוח סונין אמר לנו. ואנחנו נשארים פה.

ואנחנו נותנים לכם פקודה לרדת מהמקום ויהי מה! אתם לא יכולים להיות פה. אריה אומר, בסדר, נרד. אחרי שהם הסתלקו – אנחנו נרד הלילה ומחר בבוקר נחזור. נמשיך, את הנקודה צריך להעלות. הם לא אמרו לכמה זמן. הם אמרו לרדת. אנחנו נרד, מחר בבוקר נבוא שוב. כל אחד התפזר למשקים אחרים, הקמנו רעש במשקים, בדן, בדפנה, סיפרנו את הסיפור, חזרנו בבוקר והקמנו את הנקודה. בסוף הסוכנות, משה אליוביץ' ואיש מטולה באו ללוות אותנו בכל דבר. עזרו לנו לקבל נשק שנהיה לנוטרים. קיבלנו גם קצת נשק בלתי לגאלי. התחילה הקמת הנקודה. חוויה – קשה להאמין. לשבת באמצע עמק החולה בלי אבנים ובלי שום דבר. אחרי שישבנו כמה ימים נוח סונין אומר חבריא, עכשיו צריך לסמן את הקרקעות. יש חוק עותומני שאומר מי שחורש יש לו את הזכות על האדמה. מי שזרע יש לו גם זכות על הקציר. שאלנו מה לעשות, הוא אומר דבר ראשון לעשות תלם מסביב לשדה. טוב, צריך לזה פרדות, מחרשות, לאט-לאט רכשנו. צבי נועם נסע לאונין, כפר ערבי ליד מרגליות של היום, הביא פרדות, רתם אותן למחרשה. חשבו שאנחנו משוגעים, הפרדות. הם היו רגילים לסחוב בני אדם, משא, אבל מחרשה לגרור? מה פתאום? בבוא? קרקס ממש. איכשהו צבי נועם השתלט על הסוסים, הרגיש את עצמו בבית. הוא בהולנד היה קצב, עבד בבית מטבחים לשחיטת חזירים. ראיתי, זה היה העולם שלו. גם יורם, לא היה פרא שלא יכל להשתלט עליו.

להקים נקודה, הכול מחדש, זה הרבה המצאות. שתי הנשים רצו לכבס. שושנה אומרת לי, ראובן, רוצים לכבס, אבל מה אני יכולה לשים על המדורה? ראשית כל ממה לעשות את המדורה? ועל מה לשים את הסיר עם הכביסה? אמרתי, אני אעשה לך לבנים. איך תעשה? אעשה. ראיתי פה בכפרים איך שהערבים עושים את הלבנים, החלטתי שאם אני אכניס אל

הלבנה תבן של הערבים ובוץ, דרכתי את זה עם הרגליים, עשיתי מזה דייסה, ייבשתי את זה, בסוף לקחתי את השמן השרוף מהטרקטור ושרפתי את הלבנים, והן יכלו להחזיק עד היום. אי אפשר לשבור אותן. אחר כך בניתי משאבת מים כמו שראיתי בסביבת יגור-נשר. כל בוקר רצתי על יד המשאבות האלה באימונים. הייתה לנו חבית גדולה, תמיד הבאנו חביות גדולות עם מים, שפכנו את זה לתוך החבית. יום אחד החלטתי – אני אבנה משאבה. עשיתי נדנדה – צד אחד דלי על חבל, על מוט ארוך, שלקחתי מאחת העגלות, את היצול. מצד שני אבן כבדה, וככה בעזרת המשקל, עשיתי את אותו המשקל של הדלי עם המים. הדלי לקח את המים מהנחל והמוט הגיע למעלה בדיוק מעל הדלי ושם אני ישבתי ושפכתי את המים פנימה. ככה הנדנדה עבדה שעה-שעתיים והחבית הייתה מלאה. מים מאוד טעימים, מי בוץ. נהדר. אטרקציה לכל ביקור שבא: אתה רוצה לשתות קקאו או קפה? פתח את הברז. עשינו גם גן-ירק קטן. בעזרת צינור מהחבית הזו עם המים. הבנות שבאו ממשק הפועלות, שושנה וקרה.

התקרב ט"ו בשבט. אריה אומר, וגם דוד, מוכרחים לעשות משהו. אבל ירד גשם. לא אכפת לי, אמרתי לאריה, אם אתה תיתן לי את הסוסה שלך, הוא אהב אותה יותר מכל דבר אחר – אני אביא שתילים. מאיפה? מכפר גלעדי. אמר לי אתה משוגע, זה לא חדש. קח את הסוסה. שמתו שקיים, הייתי רק במכנסים קצרים, יחף, גשם שוטף, רכבתי לאורך החצבני דרך קיטייה, בית לזזה, כפרים ערביים, לכפר גלעדי. ידעתי את שושנה שם, תמניה שעבדה במשתלה, שאלתי איפה היא גרה, דפקתי שם בדלת, היא פותחת את הדלת, כמעט התעלפה. אמרה מי אתה? אמרתי אני בא מלמטה מעפולה לנקודה חדשה, אמרה תיכנס, אני מלוכלך מידי. מה אתה רוצה? אמרתי אני רוצה 11 שתילי איקליפטוס, אני יודע שיש לך במשתלה. מי סיפר לך? משה העליון. איך אתה יודע שזה אצלי? משה העליון. זאת לא הייתה האמת. היא אומרת זה סגור. אמרתי תני לי את המפתחות, אני משאיר את המפתחות במנעול בשער, אני כבר הייתי מקודם שם. אף אחד בלילה חוץ ממני לא ייקח כלום משם ומחר בבוקר תיקחי אותם משם. היה גשום נורא, גשם שוטף. ירדתי למשתלה, לקחתי את השתילים, דהרתי בחזרה, עשינו מסיבה. ספרתי את השתילים שהבאתי. החלטנו – אנחנו נשתול פה את השתילים הראשונים לכל מי שיש לו קרוב בחו"ל. או הורים. שתלנו איזה 14 עצים אם אני זוכר טוב, כל אחד שתל, התרגשות עצומה, לאורך הנחל. זה היה מעשה! כל אחד עמד על יד השתיל שלו עם הרבה-הרבה מחשבות. פה ושם גם דמעה. ככה המשכנו לעבוד. גשם. יום אחד המים עולים עד למעלה. צבי נועם אומר ראובן מה יהיה? אריה גל אומר לא טוב. מה עושים? צבי אומר אתה יודע מה? ניקח את כל המטלטלים, הפרדות והכול, ואוכל, ניקח אותם לתל. התל על יד הגשר. נהיה שם, מי יודע מה שיהיה פה. טוב, המים בערך הגיעו עד מטר מתחת לאיקליפטוסים. שמה הם נעצרו. אמרנו אם זה נעצר אז אלוהים גדול. כשהמים ככה עלו בא אחמד החמוד, שומר ערבי של קק"ל לבקר. אדם חביב, כמה בילינו אתו, אני זוכר באותו הערב הכנסנו אותו לסוכה, בינתיים הבאנו מחצלות מסלחיה. בשביל הסככה של הכלים החקלאיים ובשביל

האוכל. מין חדר אוכל כזה. אבל אלה הן היו מחצלות עם תוכן. מלא חיות כל אחד גרד, אף אחד לא אמר כלום, כל אחד התבייש. אבל חיינו עם זה. זוכר את המחצלות את הסוכה הראשונה שבנינו, הערבים לימדו אותנו שבע שכבות לשים, על מנת שהגשם לא יחדור. ככה עשינו. קשרנו את זה עם הסוף בעצמו. אני אספתי כל הזמן עצים בשביל המדורות שעשינו, שהבנות יוכלו לכבס. לאורך הנחל, שורשים יבשים, שמתי אותם למעלה על הגג, על המחצלות שיתייבש קצת. היה לי נורא נעים להסתובב בג'ונגלים האלה, ארץ לא נודעת. נזכרתי בכל סיפורי הילדים שמישהו נכנס לאיזה ארמון, הכול מלא קורי עכביש, אבק, נוגעים בוויילון הכול נופל. ככה לחורשות שאני נכנסתי איפה שהיום סביבת האבוקדו. מקומות שכן אדם לא דרך שם. משכתי שם עץ יבש, אי-אלו אחרים נפלו. היה נורא-נורא נחמד. פגשתי בחזירי בר, הסתכלו עלי נורא משונה. שתינו את המים, את מי הבוץ, השארנו קודם את הכוס קצת לעמוד על מנת שהבוץ ישקע. הכביסה הייתה חומה. אנחנו היינו חומים כמו המאורים מאוסטרליה. מהמים החומים. חיים אידיאליים. חיי בראשית. נראה לי הרבה כמו הסיפורים שקראתי על זייד, על ימי בראשית. איך שהרכיב כף מים מקני סוף. חשבתי מה שהוא עשה גם אני יכול.

אריה גל שמר על הכבוד של הערבים. אני זוכר מסיבה עם הערבי החמוד אחמד, ערב יום שישי אחרי שהמים ירדו. שושנה עשתה עוגה בליפט. אכלנו, מישהו ניסה לנגן על חליל. אז הערבי הזה אמר – גם אני יודע. אה, לא, זה התחיל אחרת. היו לנו תקליטים. והיה לנו פטפון, כזה, עם מנואלה, עם "משפך". ממש פטפון, שושנה הביאה. ובין היתר היה התקליט החליל מסאן... זה כל התקליט חליל. כשהערבי הזה שמע את זה הוא התחיל להתנדנד ולהתנועע והתחיל לרקוד. הוא כל כך שמח. הוא אף פעם לא שמע, הסתכל על הפלא הזה כמו על פלא עולם. אם אני אראה היום לילדים שלי את אותו הפטפון... חבל שהוא לא קיים יותר. (קיים במוזיאון הצריף הירוק נ.פ) אז היו נסערים בדיוק כך. הוא היה יכול לשמוע את זה בכל פעם שבא. הוא לימד אותנו איך לשתות קפה. אני ידעתי קצת מנהגי ערבים. ידעתי, אם הוא לא יגיד משהו יפה אז את הקפה הבא לא נותנים עם סוכר. אם הוא מקבל פה מר סימן שהוא צריך ללכת. הבין את הרמז יפה. הלך בשקט. ידע שיותר אין לו מה לשאול ומה לספר.

אריה שמר על כבוד הנקודה. הכניס את דוד להיות ה"מוכתר". דוד עם האינטליגנציה שלו תפס מהר את מנהגי הערבים ואת השפה והכניס הרבה-הרבה כבוד. אין לו בעיה גם כלפי האנגלים. באחד הימים רציתי לנסוע לתל אביב. אריה אמר לי, ראובן, אתה נוסע לתל אביב, יש לנו פה בקשה מגן החיות לשלוח להם שני חזירים קטנים. אתה מוכן לקחת אותם? אין לי בעיה. הכניס אותם לארגז תנובה, פעם הביצים באו בארגז כזה, מחולק לחצי. הכנסנו את החזירים, אריה נתן להם מקודם לשתות קצת ערק שישנו בדרך. נסעתי עם מישהו. הביאו אותי לקריית שמונה, בקריית שמונה נסעתי עם אוטובוס של שירות החולה עד ראש פינה. מראש פינה בא אוטובוס שהוביל אותי לצפת, חיפה תל אביב. יפה.

אנחנו מגיעים לצפת. בצפת בתחנה עומדים המון בחורי ישיבה. הייתי בדילמה, מה אני אעשה עם החזירים פה. יקרה פה אסון. נזכרתי בעמק בית שאן. נסעתי פעם על הקו עם האוטובוס הערבי מאשדות לבית שאן על מנת להגיע לשדה נחום. איפה שהיום חמדייה היה נגר ערבי שבנה ארונות מתים והוא שם אותם למעלה על הגג. באותו יום שנסעתי, אותו הדבר. יום גשם, חורף, הערבים, כבר לא היה מקום – עלו על הגג. אחד נכנס לתוך הארון מתים, שם את המכסה, וסגר. האוטובוס הגיע לבית שאן, ערבים עלו על הגג והתיישבו על זה. ממשיכים לנסוע, בדיוק עברו את עין חרוד, בין עין חרוד לגבע. הערבי שנשכח בתוך הארגז פתאום התעורר כנראה, שהאוטובוס פתאום נורא קפץ. רצה לקום, אלה שישבו עליו כל כך נבהלו שהמת הוא חי שקפצו מהאוטובוס באמצע הנסיעה. אחד נהרג ואחד נפצע. הייתי נוכח בזה וחשבתי מה יהיה פה. איפה הייתי?

ש: היית בשני חזירים ובחורי ישיבה.

ת: כן, מה קורה לי עם הערבים, מה יקרה לי אתם? אני שמתי את שני החזירים ליד הדלת האמצעית מאחור. הדלת אז הייתה לגמרי בסוף. אני ישבתי קדימה. הערבים נכנסו, התפללתי עד כמה שיכולתי שהערבים רק יישנו. כמו שהאוטובוס מתמלא פתאום החזירים התעוררו. חרר חרר!!! פצצה, לא יכלה להוציא אנשים יותר מהר מהאוטובוס. דרך החלונות, דרך הדלתות, בן רגע האוטובוס היה ריק. מה יהיה? נשארתי לשבת. בא חייל אנגלי מהצנחנים, כיפה אדומה, אומר מה העניינים פה? אמרתי לו, אני מוביל פה שני חזירים לגן החיות, אלה הם דוגמאות, שילמתי עבורם. הנה הכרטיסים וזהו. טוב, אני לוקח אותם אתי. אז אמרתי לו, אתה יודע, אני מציע לך לא לנגוע בחזירים, אתה לא יודע עם מי יש לך פה עסק, תביא את הקצין שלך. בא הקצין, מסתכל, אפשר להצטלם אתם? אמרתי כן, אם לא תפתח אותם, דרך החריצים. בבקשה. מה אתה עושה אתם? אמרתי אני מביא אותם לגן החיות. הנה, יש לי הזמנה מגן החיות, הם מבקשים את זה. מאיפה אתה? מחוליות. זה בחולה שם, ליד הנחל איפה שהירדן מתחיל על יד הגשר. יש שם הרבה חזירים? מיד תפסתי את הרמז, אמרתי כמה שאתה רוצה, אפשר להזמין אותך? בבקשה! בסדר, תן לי את המספר טלפון, אני אזמין אותך. אבל מחר! אמרתי אקבל את הטלפון ואזמין אותך, כבר מחר. אז מה יהיה עכשיו עם היהודים? אמרתי גם אני יהודי. אמרתי אז מה? מה עושים פה? אמרתי לא יודע, שייסעו באוטובוס הבא. הם באוטובוס הזה לא ייכנסו. איפה שהחזיר הם לא ייכנסו. זה אמת מה שאתה אומר לי? אמרתי כן. אז אין בעיה. בא גולדרייך, מנהל התחנה, היום הבן שלו מנהל את התחנה. מה העניינים? איש שומר מסורת. הוא אומר מה עשית לי? מה אני עשיתי? האוטובוס כבר לא כשר! אמרתי לו תגיד, אתה בודק את כל החבילות שיש באוטובוס? אם הייתי לוקח חתיכת חזיר מת אז מישהו היה מרגיש בזה? אף אחד לא היה מרגיש בזה. כל האנשים אפילו היו יושבים על ידי, לא היה קורה כלום. קיבל את זה. טוב, נסעתי לבד עד חיפה. אחרי הרבה שנים הזמנו פעם לשדה נחמיה את אנשי אגד, למועדון, למסיבה. והם אמרו, על כל סיפור נחמד על

אגד אנחנו נחלק פרסים. אני סיפרתי את הסיפור הזה. הם ידעו אותו. קיבלתי טיול לחיפה.
חצי יום עם דיני.

ש: ברצינות?

ת: בחיי.

ש: אתה בר-מזל אתה. קודם בקבוק, עכשיו טיול... (צוחקת)

ת: אנחנו נוסעים, אני מגיע לחיפה, זה היה צחוק אדיר. עוד לא נגמר הסיפור. אני מגיע לתל אביב, אגד אי שם בדרום תל אביב. איך אני מגיע לגן החיות? החלטתי, אני אקח איזה סבל ערבי. לא הבנתי אותו, לקחתי סבל יהודי עם עגלה עם חמור. עכשיו תתארו לכם ארגז ביצים של תנובה עם שני חזירונים קטנים, יהודי זקן-זקן הולך על יד החמור ואני יושב עם החזירים שלי על העגלה ונוסע דרך תל אביב. אני כל כך צחקתי. ועוד הרבה דברים כאלה.

אז בכלל התחילו היחסים עם האנגלים. אריה ודוד ידעו לפתח יחסים כאלה. בשמירת הכבוד היהודי והכנסת היהודים לאזור הזה. בהבנה. הכבוד של אריה הגיע עד כדי כך, אני זוכר: נסעתי עם עגלה עם ארבע פרדות להביא חבית נפט. נסעתי לכפר גלעדי, עכשיו, תתארו לכם אני נכנס לשערי כפר גלעדי עם ארבע פרדות, הכול חתיכת בוץ אחת, כולם מסתכלים עם עיניים גדולות. מילאתי את החבית נפט, ידעתי את השביל כבר בינתיים, הגעתי לסביבת נעמה ואני שקעתי עם העגלה, עם הפרדות והכול. אזה ערבי עם הגמל עבר והסתכל עלי וריחם עלי, עזר לי להוציא את הפרדות, מה שעשיתי כבר מקודם, קודם פרד אחד אחר כך עוד פרד. הרתמות נקרעו, אחר כך את העגלה. בסוף החבית נפלה מהעגלה. בא הערבי עם הגמל, אומר לי חוודג'ה, זה שלי, אני אביא לך את זה הביתה. עבדת קשה. אמרתי אי אפשר, צריך שניים, אני אביא. הוריד את הגמל על יד החבית, השכיב אותו, קשר את החבית, נתן לגמל לחזור על הברכיים, הקימו והחבית היה למעלה. לא האמנתי. אמרתי לו חוודג'ה, זה היה בשביל הכבוד. בא אריה גל לחפש אותי. מצא אותי, אמרתי אריה, יש לך כסף, תשלם לחוודג'ה הזה כסף. עכשיו. מגיע לו. הוא עזר לי כל הדרך. הוציא לי את הפרדות, הוציא לי את העגלות, תיקן את הרתמות, נתן לי לשתות. אני לא יודע מה שתיתי, מן ערק כזה. ממש הציל אותי. אריה אומר זה?! הפלאח הזה אני אקרא לו חוודג'ה? אם אתה קורא לו חוודג'ה אני כבר לא אדבר אתך. לא סלח לי את זה עד סוף ימיו. שאני, לערבי פשוט כזה, פלאח כזה אקרא לו חוודג'ה. זה היה כבר בשביל אריה גל יותר מדי. יותר מאוחר הבנתי לרוחו. אולי הוא עשה את זה כשהיה בנוכחות הערבי, אבל היום הזה היה אחד הימים שאני לא אשכח אותו. הזריזות של הערבי הזה, את הכסף הוא קיבל, את הכול הוא קיבל. אבל שאריה עד הסוף לא סלח לי אני מצטער. ועוד הרבה. הבאת פרודוקטים, נהפכתי לעגלון ראשי. חוויות. קרלי זילבר מביא תוצרת ראשונה של טובה וצבי לתנובה קריית שמונה. הוא נסע עם עגלה עם ארבעה גלגלים והגיע עם שלושה. קרלי זילבר, עם כל החוכמות שלו, עליה בלתי לגאלית, מסוריה, קיבלנו הוראה לעבוד מה

שנקרא היום שטח א', לעבוד במאורות להר, שהיהודים ידעו לאן ללכת. הוא עבד, יום אחד הוא בא הביתה עם הטרקטור ושואל, תגידו לי, יש עוד מישהו שחורש? אנחנו שואלים אותו למה. אז הוא אומר אני עשיתי סיבוב ופתאום עמדתי לפני עוד מחרשה. פשוט אצלו הפין נקרע, הוא לא הרגיש בזה, עשה עוד סיבוב ובא בחזרה ונעמד לפני המחרשה שלו. חוויות. זו הייתה תקופה שגרנו בחדר האוכל הישן. ממשטרת המנדט הבריטי בקרית חיים. פירקתי את זה משמה. איפה שהיום משתלה של הקרן הקיימת. מול המשטרה היום. הקמנו את חדר האוכל, צריף פח מצופה בדיקטים. ווילמה עשתה את הריצוף בפנים. ריצפה במרצפות. בחורף חדר האוכל מלא נסורת. עוד לפני זה ישנו בתוך חדר האוכל. לבירינט של כילות, מי שקם בלילה היה מסוכן שלא יתלה את עצמו מתוך כל הכילות בשתי וערב. בפניה היה חדר משפחה – חיה ומרדכי לווננו. קרלי זילבר ישן עם השוט שלו במיטה שלא יגנבו לו משהו. אפי פרום נחר! חוויות לא רגילות. שוקת, מטבח, ביוב עומד בחוץ.

בפלמ"ח

הגיע מטעם ההגנה – אנחנו צריכים לתת בחור לפלמ"ח. לא ידענו בדיוק מה זה. קבעו, יש לנו שני בחורים שאנחנו מעוניינים בהם, אחד זה דוד ... והשני זה ראובן רוזנשטוק, ראובן רוזן. דוד אמר ראובן, תלך אתה, ואני אמרתי דוד תלך אתה. אני לא הסכמתי, אמרתי אם אתם תשלחו אותי אני רוצה שהקיבוץ ישלח אותי. באתי לקיבוץ עם הכול, ואם אני יוצא למשימה כזאת אני גם רוצה שהקיבוץ ישלח אותי. שהקיבוץ יחליט. הקיבוץ החליט – אתם תחליטו ביניכם. ואני לא הסכמתי. היה וויכוח של לילות סוערות ואני לא וויתרתי לו. בסוף החליטו עלי. זוכר, צבי נועם הביא אותי עם עגלה לקריית שמונה. לחלסה. משם הצטרכתי להגיע לחורשת גינוסר. פרוץ מלחמת העולם השנייה. הגעתי לגינוסר, מחנה פרטיזנים, עליזים, בני משקים, בני עין חרוד שזכרתי אותם כילדים, אנשים אמיצים, בריאים. באתי מן ג'מוס כזה שחי בבוע אבל שמחתי. החבר'ה בדיוק חזרו מפעולה בסוריה שרק הרבה יותר מאוחר נודע לי מה הם עשו שם. עשינו, אחרי מחנה אימונים, למדנו שם, עשינו מסע ברגל ביום אחד מגינוסר עד לאלונים. הגענו לפנות ערב לאלונים, העירו אותנו בבוקר, ישנו בחוץ על יד המגדל. היה מזלי שישנתי על הנעליים, יש שם טל חזק מאוד, מי שלא הפך את הנעליים נעל נעליים רטובות. משם עלינו למחרקה, בבוקר, בשש. מסע לא נורמלי, אף אחד לא בכה, אף אחד לא חשב מה איך לעשות. זה היה התחלה של חיי הפלמ"ח. ביליתי בפלמ"ח שמונה שנים. באתי לחופשות הביתה, קראו לי בחזרה. בשבילי צבא לא היה משהו מקובל. לא התאים לי. גם סירבתי לצאת לכל קורס של מפקדים. לא יכולתי לפקד על אנשים. לא התאים לי. לא יכולתי לסבול אם חס וחלילה יקרה להם משהו. נסעתי, באתי לחופשות הביתה, גידלנו בוטנים, ביקשו שאני אבוא לעזור. באתי לחופש הביתה, קיבלתי חופש מיוחד. איפה עוד נשמע דבר כזה. הפכתי להיות, התעסקתי עם נשק. נהפכתי למין "סליקר", זאת אומרת זו עבודה שצריך להסתיר את הנשק, להוביל את הנשק לאן שצריך. אחרי שיוצאים לפעולה שהנשק יהיה מוכן, שיודעים גם איפה

הוא. התחלתי חיי לילה. כל העבודה נעשתה בלילה. וביום במובילים של ההגנה באוטומובילים מיוחדים. זוכר מקרה שהייתי ביגור, הרגו את ..., היה עוצר בדרכים ועונש מוות למי שנתפס בשעות האלה. ברמת יוחנן היה קורס של מפקדי כיתות. נחום שריג, מפקד הפלמ"ח ביגור אומר שמע, ראובן ניתן לך כתי ותלך לרמת יוחנן, תביא להם מכונת ירייה. אמרתי לנחום תן לי קצת לחשוב. שמעת את החדשות. אומר כן, בגלל זה אתן לך כתי, תלכו לרגלי שפרעם ותגיעו לרמת יוחנן. אמרתי לו בסוף, אתה יודע מה נחום, אני אלך לבד. תן לי לבד. אני לא רוצה לסכן אנשים. אומר לי איך אתה הולך? אמרתי, אני אסע עם האופניים, אקשור את זה לאופניים, ככה בצורה קלה, אם אני רואה אוטו מולי אני זורק את זה לתוך וואדי, אסע קצת הלאה אוציא את האוויר מהגלגל ואגיד להם יש לי פנצ'ר. נחום קיבל. ככה זה באמת קרה. עברתי את כפר חסידים, אני רואה שמכפר אתא יוצא אוטו עם אורות. תיארתי לי שאלה הם האנגלים בסיור שלהם, הקדימו הפעם קצת יותר מוקדם. כיסיתי וזרקתי את זה לתעלה עטוף בשק, הפכתי את האופניים, האנגלים נעצרו על ידי, אמרתי מצטער, יש לי פנצ'ר באופניים אני לא יכול לזוז, אני מנסה לתקן. אז הם אומרים קח את האופניים על האוטו ובוא אנחנו נחזיר אותך, לאן אתה צריך? אמרתי צריך ל... כבר הודענו למא"ז מקודם, כך וכך יש בדרך, אם פתאום האנגלים יעצרו על ידך תדע מה לעשות. אז כך באמת היה, יצא לפועל וזהו זה. הלכתי עוד בלילה לרמת יוחנן ולפנות בוקר הלכנו לשמה, הבאנו את הנשק עוד בחושך. ככה זה היה. הסליקים ביגור – חוויה לא נורמלית.

הסליקים ביגור היה חוויה אחת גדולה. אני זוכר הלילות, השומרות לילה בבתי הילדים, משק על מדרון ההר, בפנים טרסות, מדרגות-מדרגות, ואת המדרגות אנחנו ניצלנו לבנות סליקים, מקומות מסתור לנשק. חתיכות חביות, כדי חלב, במחסנים יותר גדולים. בלילות אנחנו ראינו את שומרות הלילה, תפקידן היה לצחצח את הנעליים של עשרות הילדים. הלכו עם פנס נפט מבית לבית, בתי ילדים של כמה קומות. למדנו את ההרגלים שלהן וידעתי בשעות אלה ואלה אין לי בעיה לעבוד בחוץ. השתדלנו לא לעבוד בסביבת בתי הילדים, עבדנו בעיקר ליד בתי המגורים של החברים, שככה יש גם קצת השגחה על הסליקים. לילה אחד עבדתי עם בחור מכנרת, עבדנו ביחד. פתחתי איזה סליק, הצטרכנו באופן דחוף להוציא משהו. הוצאתי, אנחנו באמצע העבודה, אנחנו פתאום שומעים איזו דלת חורקת ואישה יוצאת החוצה. מול הסליקים האלה היו לנו תמיד שמיכות לכסות במקרה שקורה משהו. וככה מהר נכנסנו מתחת לשמיכה. שכבנו בשקט לגמרי. האישה התקרבה אלינו לגמרי קרוב, פתאום אני מרגיש שנעשה לי לגמרי חם על הרגל. הבנתי שהאישה עשתה את הצרכים שלה בדיוק על הרגל שלי. שכבתי לגמרי בשקט, ידעתי שאם אני רק יזיז את זה היא תתחיל להיבהל, ותצרח נחשים, או אני יודע מה. שכבנו לגמרי בשקט. בבוקר סיפרתי לה. דפקתי לה בדלת. קודם התעניינתי מי זאת האישה. היא נורא התביישה, נורא התרגשה, אבל עשתה לנו עוגה נהדרת. שמה לנו את זה על יד הסליק. נורא נחמד. אני זוכר ביגור את החיפוש של שחרור המעפילים מעתלית. דבורה

ספקטור, ז"ל, מחולתה איבדה חיים בגלל שטויות. הצליחו לשחרר את המעפילים מעתלית ברכבות בפעולה יפה, אמיצה. לא יודע כמה לילות לפני זה לא ישנתי לנקות את הנשק מהגרזי. לא היו אז השיטות של היום שחייל מכניס את הגרזי שלו לחבית ומוציא אותה החוצה. אז ליטפנו ונשקנו כל נשק. טיפלו בצמר גפן. ספרנו כל כדור. בנינו סליק מיוחד, היה לי סליק בתוך הרפת. רק של הפלמ"ח, מתחת לרצפה של הפר. הרצפה של עמדת הפר הייתה מרצפות משושים ועם עזרת שני ערבים היה אפשר להוריד מרצפה. מהמרצפה היה אפשר להגיע לתוך חדר שהיה שתיים על שתיים ושני מטר גובה. היה מלא בכל טוב. את רוב הציוד הוציאו לפעולה לשחרר את המעפילים מעתלית. האוויר יצא דרך הצינורות של האבוס של הפר.

המעפילים חוזרים בוואדי בחזרה. רואים עולים עם פקאלעך ומזוודות. חיוורים, מרוגשים, מביאים אותם, אני אף פעם לא חלמתי על דבר כזה. כל צפון הארץ היה מאורגן, כל המשאיות מהעמק עד חיפה. כל פועלי "שמן", סולל בונה, הנמל, כולם היו חופשיים, נשר לא עבד, כל הפועלים עמדו לרשות ההגנה. חוויה לא נורמלית. כבר זכיתי פעם אחת לדבר כזה כשבנינו את התיל מ... עד ראש הנקרה, איפה שחניתה הייתה. בדיוק אותו המעשה. כולם יחד כאיש אחד. הכבוד היהודי להשאיר את השער פתוח. אם לא פתוח אז נפתח. היינו גאים. האנגלים הופיעו. כל המשק מוקף עם הצנחנים הבריטים. אני רואה את הבחורות בגיל העמידה, מבוגרות, חמישים, שישים, שבעים, עם מקלות של מכוסים וטוריות ביד עומדים מול הרובים של האנגלים. אנחנו ישבנו במחנה הפלמ"ח מולם עם בקבוקי מולוטוב. האנגלים לא העזו להיכנס בשער. מסביב הגדר הם כבר היו. הפועלות עומדות, קשה לתאר איך שהחברות האלה עמדו מול האנגלים האלה. איזה אומץ. פתאום בכל זאת הם פרצו. לא מצאו הרבה, אבל הריחו מספיק. זוכר אימונים עם הצבא הבריטי שהפלמ"ח מיגור עשה אתם. הקצין שבא להזמין את היום ספורט האכיל את חייליו במנות מיוחדות של בשר ואוכל, נגד הקיבוצניקים הרזים כמו הזרת שלי. החבר'ה שלנו הניעו טרקטור וניסו למשוך אותו עם חבל, זה היה לקראת תחרות במשיכת חבל נגד הצבא הבריטי. אנחנו הצטרכנו להדגים להם פעולה צבאית בלי נשק. נחום מצא לזה פתרון, יש לי תמונות מזה בבית. עשו פעולת אומגה. מתחו חבל של שבעים מטר אורך מגבעה אחת לשנייה, תהום של 250 מטר באמצע. העברנו בהתחלה החבר'ה שקים עם אבנים, אלונקה עם אבנים, בסוף אלונקה עם בן אדם אחר כך בן אדם, הכול מאובטח והכול. גם את החבל הצטרכו לקחת בחזרה, היה חבל לפוצץ עם רימון כמו שהצבא הבריטי עושה. מלאו בקבוקים עם סיד, מילאו מים, שמו את זה על חבל, זה היה צריך להתפוצץ ולשחרר את החבל על מנת לקחת את החבל אתו. בו בזמן האיש הזה הצטרך להיות כבר בצד השני. אימונים יום ולילה עם שקים במשקל של שלושה אנשים עלו הלך וחזור על אומגה. עד שמצאו את הזמן, מדדו עם שעוני זמן עד שהיינו מוכנים. היה מצחיק לראות את הקיבוצניקים הרזים מהעמק עומדים מול הצבא הבריטי, כל אחד דואג לעצמו, בריאים, שלמים, החבר'ה משכו אותם דרך כל החצר. האנגלים התביישו, אנחנו שמחנו. בסוף הפעולה הצבאית החבר'ה חיפשו

את הנשק ולא מצאו. לא ידעו מה להגיד. התביישו ובקשו סליחה. שהקצין הזה אמר על זה שהשתמשתם שמה עם רימון זה יעלה לכם במשהו. אז נחום אמר להם תחפשו את הרימון. תביאו שריד מהרימון אני אתן לכם ארוחה שעוד לא אכלתם. הם לא מצאו כלום.

ש: איך היה הקשר שלך עם הבית?

ת: אני, כל פעם שבאתי הביתה זה היה בית. איפה שהייתי ידעו למצוא אותי. באתי בימים ובשעות מאוד לא מקובלות. בינתיים הכרתי את דיני ועוד יותר רצתי הביתה. בילינו הרבה, הייתי הרבה בבית. אבל הייתי גם הרבה מחוץ לבית. זוכר, המלחמה הולכת ונגמרת, היינו בדרום, הייתי עם עוד חבר מקיבוץ דפנה, נהג. נסענו הרבה הביתה בכל השעות הלא-מקובלות ביותר. רק אפשר היה לקבל חופש – נסענו. יום אחד לא החזקתי יותר מעמד, רציתי להגיע הביתה. זוכר, כתבתי אז מכתבים שעמדנו לפני פעולה על יד ארז של היום, מגדל הערבית, לא ידעתי אם אני אצא מזה חי. באותו יום הובלתי איזו שיירת אוטומובילים דרך שדה מוקשים ופתאום אחד האוטומובילים, מלא תחמושת, התלקח. היה מלמטה מלא עשן. התברר שהברזנט שלו הסתובב על מה שמניע את הגלגלים האחוריים ונדלק. אנשים רצו לתוך שדות המוקשים, קפצו. גם אני. קיבלנו הוראה לשבת. רק אחר כך אחד-אחד יצאנו. לקחנו קוץ, מקל, לבדוק שאין מוקשים, לדרוך על צמחים ולא על שטח בלי צמחים. כי איפה שיש קוץ זה עוד מהעונה הקודמת, עוד לא היו מוקשים שם. הייתי נורא מרוגש, נסעתי הביתה למחרת. הגעתי בטרמפים עד ראש פינה. תפשתי טרמפ עד נבי יושע, מנבי יושע כבר ראיתי את האורות מרחוק, לכיוון חוליות. החלטתי, מה יכול להיות, אני אקח אזימוט ישר לאורות, אני אלך קדימה. לא בריכות, לא וואדיות, לא תעלות, אני אלך קדימה ישר. ישר לאורות. כל חבילת הבגדים שלי מה שהיה לי עשיתי חבילה – הלכתי ערום. שמתי את זה על הראש והלכתי. דרך בריכות, דרך תעלות מים, דרך בוך, שדה חרוש, אבל הלכתי. הגעתי הביתה בשתיים בלילה. זוכר, בית השלישי, אני רואה אור בבית. אור בחדר. נורא צוחקים. נכנסתי. קודם התרחצתי. אף אחד לא הרגיש בי כשנכנסתי למשק. יושבות שם דיני ותמר עמרם, צוחקות, בפיג'מה, מנסות להדליק גפרור עם הרגלים, אני רואה את זה לפני היום. נורא צחקו.

תקופת הפלמ"ח, תקופה מאוד מעניינת בשבילי, הספקתי להכיר את הארץ, לחוש אותה. הרגשתי שהמלחמה לא בשבילי. אני זוכר אחד הרגעים הקשים ביותר בחיים שלי הם היו בתל אביב. הייתה תקופת אלטלנה. אנחנו ישבנו בחזית לוד רמלה. יום אחד קיבלנו הוראה מיגאל אלון לעשות קמפולאג' בכל חזית ירושלים. מרמלה עד ירושלים. שכל חברי אצ"ל שהייתה להם אחריות על חזית ירושלים עזבו את החזית, זרמו לכיוון כפר ויתקין תל אביב. עשינו מצינורות ויצולים של עגלות קמפולאג'ים של תותחים. קיבלנו הוראות לפזר אשפה על הגבעות על מנת שהערבים יחשבו שיש פה הרבה אנשים. פיזרנו קופסאות, הורדנו את כל השיירות מטבח מהקיבוצים, פיזרנו אותן על הגבעות. עשינו פה ושם מדורות, עשינו מחלקי צינורות "תותחים"

רק בכאילו, כדי שיראו את הקנים. אחרי שזה נגמר, אחרי לילה שלם קיבלנו הוראה לזרום לתל אביב. קודם לרמת כפר ויתקין שלשמה הגיעה האנייה אלטלנה. בכפר ויתקין לא נתנו לאנייה לגשת, האנייה המשיכה לכיוון תל אביב. אני הגעתי ב-8-9 לתל אביב, ראיתי מה שנעשה. ראיתי פתאום מלחמת אחים. לא האמנתי לעיני. במלון ריץ העמידו נשק כבד אז, תותח אנטי אווירי, מכונת ירייה כבדה, היו מוכנים לירות על האלטלנה אם הם לא נכנעים. על האלטלנה היו אנשי אצ"ל שבאו בצורה בלתי לגאלית עם מלא נשק. האנייה עומדת מול מלון ריץ לשעבר, המונים אנשים ברחוב. אני לא מצאתי את עצמי, לא ידעתי איפה אני. אני זוכר, אני ישבתי ברחוב ריינס על אבן-צד ובכיתי כמו ילד. אישה באה אלי, שאלה אותי מה יש לך. אמרתי לה את לא יודעת מה שקורה? אז היא אומרת כן, גם אני בורחת הביתה. אני לא רציתי לראות את זה וברחתי. פעם ראשונה שברחתי כשקיבלתי הוראה למעשה להישאר שם. אני חזרתי לסרפנד והחלטתי בליבי – יותר עם צבא אני לא אתעסק. אף פעם לא רציתי ללכת לקורסים ולכל הזה. אבל זה היה רגע מכריע בשבילי. טוב שהמלחמה הלכה ונגמרה. מה שקרה אחר כך באלטלנה כל אחד יודע. זה היה מזעזע. אנשים שבאו מהגהנום באירופה. רוצים בכוח להיכנס לתוך עוד חזית, עוד מפלגה, עוד צבא. איפה האחדות? איפה הדם היהודי? לדאבוני נשפך גם שם דם. חזרתי לסרפנד, המשכתי בעבודה שלי כנשק והייתה לי רק מטרה אחת, לחזור הביתה ויהי מה. אבל ידעתי, קודם צריך להיגמר המלחמה. מהדרום חזרנו לבית שאן והרגשנו כבר איך השחרור מגיע. היה לי נעים לחזור לבית שאן. גרנו בתוך העיר, זכרתי הכול מה שעברתי בתקופת שדה נחום שם. פתאום כל הגן פורח באמצע העיר, מה שפעם היה שוק אוריינטלי. היו לי שם שוב הרבה חוויות, כל המחשבות חזרו, כל מלחמת השחרור חזר עלי, כל מאורעות 1936-9, המוקשים בדרך. שום דבר לא השתנה. אבל הפעם היינו שם צבא מסודר, הסתובבנו בכל הגבעות ומאוד נהייתי.

השתחררתי מהפלמ"ח. תקופה שקשה לשכוח אותה, אני חושב שהיא כבר לעולם לא תחזור. למרות שאני מאמין, גלגל החיים תמיד מסתובב ופעם יחזרו מזה בחזרה. חזרתי הביתה.

שנות הקיבוץ הראשונות

אני עכשיו חייב לחזור להתחלת הקיבוץ. התחלנו לתכנן את המשק. יצחק שלח, איש מעניין, מעוף, מבט רחוק, בעזרת הארכיטקט קאופמן ז"ל ידע לתכנן את המשק. כל דבר הובא לשיחה עם הסבר, ראינו את יצחק שלח לשבת עם המהנדסים והבנקאים בתל אביב לפי התיאום שלו. איזה דוחו"ת, איזה דוחות כספיות, איזה לימוד של בעיות, איך לשתף את החברים בבעיות שהיו. זו תקופה נהדרת. כל אחד הבין את הבעיות של הגזבר, כל אחד הבין את הבעיות של המשק וגם של הישוב. שיצחק ידע לקשור את כל בעיות הישוב בשיחות הקצרות. הוא סיפר שהוא הסתובב בתל אביב על אופניים. מרוויח זמן, יכול בינתיים לקרוא באיזה בית קפה קטן או לגמור את החשבונות שלו. המהנדס שתכנן את כל המשק למד את כל הבעיה מקודם. אנחנו

חלמנו על שטח בנייה צפופה עם הרבה עצים, שהבתים יהיו טבולים בתוך העצים, שלא יראו אותנו מהאוויר. קאופמן שכנע אותנו – תיזהרו, אתם חיים באזור של מלריה קדחת. הרבה יתושים, היתושים יחיו מתחת לעצים, אתם תחנקו פה. תעשו הרבה דשאים. בתים לא במרחק רב אבל תעשו דשאים במרחב בין זה. אל תשבו אחד על השני. זוכר את השיחות אתו. נגמרה התכנית, צריך להתחיל לבנות. שאלו אותי ראובן, מה דעתך? תבנה? אמרתי, אין לי כל מושג. אתם רוצים, אני אעשה. התחילו לבנות את הבית הראשון, היום הבית השישי.

ש: איפה זה?

ת: איפה שפעם הייתה המרפאה במשק. על יד המקלט. אין לי בעיה. לא כמו היום עם ... ומצלמות וכל הציוד שצריך על מנת לקבוע אם הבית בכיוון הנכון בשטח מדבר, בשטח מישורי. הייתה לי מפה של ארץ ישראל הישנה, היה לי מצפן של תקופת הילדות שלי. דבר מה שהבאתי מהבית. שאני אהבתי לשוטט. מתחתי חבל ארוך וניסיתי איכשהו למצוא את הכיוון. היה מהנדס מטעם הסוכנות, רבינוביץ שמו. הוא שאל אותי, יש לך איזה מושג? אמרתי אני לא יודע, אני אלמד. נסעתי לחיפה, חיפשתי לי ספרות. מצאתי שלושה ספרים דקים מהצבא הגרמני באחת החנויות סביב נמל חיפה. איך בונים בית במדבר. זה בדיוק מה שהצטרכתי. לפי זה, לקחתי את הספרים הביתה, אני לא יודע כמה לילות שלא ישנתי. יום אחד בבוקר קמתי מוקדם, שמתי את המפה שלי על השטח איפה שצריך לעמוד הבית, מדדתי את המרחק מהנחל עם רולטקה של עשרה מטר, מקל-מקל. מתחתי חבל ארוך דרך המפה מהחרמון עד נבי יושע. כמה שהיה לי רק חבל. חלק היו שרוכי נעלים, חלק היה ממש חבל, מה שיותר ארוך יותר טוב, ככה היה כתוב בספר. ככה מצאתי את הכיוון. אחרי שסימנתי את הבית הזמנתי את המהנדס רבינוביץ. הוא בא עם ... מדד, נורא פחדתי. עמדתי כמו לפני בחינה. הוא אומר מי סימן את זה? אמרתי זה בסדר? הוא אומר זה לא רק בסדר, זה מאה אחוז, איך מדדת? סיפרתי לו. צחק ממני. רשמתי את זה. אני בעצמי לא האמנתי.

התחלתי לבנות. עשינו את היסודות. לא היו לוחות. מעטים. בספר קראתי, גם ברזל לא היה. בספר קראתי, אם אתה צריך ברזל של 10, תיקח כך וכך חוטי תיל, תסובב אותם ויש לך ברזל של 10. תשתמש עם הציוד שיש לך מהצבא. כך עשיתי. אין לך הרבה בטון, תכניס אבן כמה שיותר. שיהיה רק אבן, ואבן לא יקרה. שיהיה רק קצת בטון בתוך זה. אתה בונה קיר של 20 סנטיים, שהאבן יהיה 17 סנטיים עובי. לא אכפת איזה גודל. מה שיותר שטוח יותר טוב. נתתי לערבים להביא את האבנים איפה שהיום עומד חדר האוכל. הורידו את האבנים וביקשתי מראובן גדרון, שבדיוק בא למשק שימין לי את האבנים. מה שמעל 17 סנטיים תשים הצידה, מה שעד 17 סנטיים תשים לערימה. ראובן כיקה טוב, לא הייתה אבן שהייתה מעל 17 סנטיים. גם לא הייתה אבן של 16.5. עשה לי המון ערימות. יהודה עמרם עשה לי את הברזל מחוטי תיל. מסכן! כמה פצעים היו לו על הידיים, איך הוא קילל אותי. בסוף הוא חתך איזו נעל, עשה

לו כיסוי על היד, זה הסתדר יופי. עבדתי בדיוק לפי הספר. המשך הזמן, המלחמות, לימד אותי כמה יסודי היה הבית הזה. שאת הבית הזה הפגזו במלחמת ששת הימים ולא הצליחו להרוס אותו. כל חשמלאי שעשה שם תיקונים קילל את הבנאים. כל כך חזק, מי בונה כל כך חזק. התקרה עשויה מקש.

ש: כן?

ת: ראיתי איך שהערבים עשו את זה. קני סוף מתחו על התקרה, עשיתי סיד ותבן, מרחנו את זה מלמעלה על מנת שהטיט שזורקים אחר כך מלמטה יכולים לתפוס אותו. ככה הייתה התקרה. לפני כמה שנים הערבים הרסו את אחד הבתים, החליפו את התקרות האלה. השתוממו, מה זה, הסבא שלי עשה דבר כזה. מי בנה את זה, אתם עוד לא כל כך הרבה שנים פה. נורא צחקתי. וכך הלאה.

קנינו חדר אוכל.

ש: קנינו?..

ת: קנינו חדר אוכל, החדר אוכל הישן של הקרן הקיימת בקריית חיים. מה שהיה חדר האוכל הישן שלהם, מול משטרת קריית חיים היום. איפה שהיום המחסנים של סולל בונה. לא עניין אותנו הכול עניין אותנו רק שני שלישי, כי שלישי הם הצטרכו לשלם. באתי לשם, פירקתי אותו וכל מה שפירקתי אותו הקמנו אותו כאן. יצקנו סולינג. ווילמה עשתה את הריצוף, קשה להאמין. ווילמה עבדה בריצוף בסולינג. חדר אוכל נהדר! איזה חוויות! לא שימש לנו כחדר אוכל. הוא נהפך לחדר שינה. תתארו לכם איזה 30-40 איש ישנים באולם אחד, כל אחד מתחת הכילה שלו, נגד היתושים. לבירינט של חוטים דרך כל חדר האוכל. בפינה אחת היה חדר משפחה – חיה ומרדכי לזונן. קרלי ז"ל ישן עם השוט במיטה, פחד שיגנבו לו. אפי פרום נחר! חוויות לא רגילות. יש חבר'ה שדיברו בשינה, יש חבר'ה שצעקו שמות של בנות. אם אני היום חושב על זה איפה עוד היה דבר כזה... דברים שקשה לשכוח. ואני גם לא חושב שצריך לחזור על זה. לא חשבו על אוכל טוב, מה שנתנו היה מספיק. מי חשב על זה? לפעמים לא היה לחם. זוכר, יום שישי, הכינו שולחנות עם מפות לבנות, הבאנו לחם מטבריה תמיד. הלחם היה ישן, קשה, קשה לאכול. ישב על ידי בחור, אריה טאוב, לא אשכח, הלחם היה כל כך קשה, הוא אהב את הלחם נורא. פתאום שם את הלחם על המפה, הוציא את השיניים שלו ואמר – תאכלו לבד.

היה המון חוויות, היה המון מסיבות. איפה הימים היפים עם התיאטרון הקאמרי? עם יוסי ידן, ההצגה עכברים ואנשים, איזה וויכוחים, חנה מרון. ישבו, כשידין בא שמנו שתי מיטות יחד על מנת שיוכל לישון. ישבנו בחוץ על חבילות קש, הם גרו בבתים בינתיים. וויכוחים עד אור הבוקר על ההצגה. שינוי למחרת לפי השיחה. חוויות בלתי רגילות, איזה חיים יפים. זה בדיוק כמו שקראנו לפעמים ברומנים על התיאטרון, שהתיאטרון בעיר יוצא קודם לכפרים, לפני שמציג

בעיר על מנת לראות אם הצגה מצליחה כן או לא. אבל להתווכח, לשנות הצגה, לשמוע דעה, למה כך ולמה לא אחרת, זה היה מעניין. איפה יש היום דבר כזה. בערבים לשבת, להתווכח על ספר זה או אחר. כמו דוד זוננפלד ניסה להבין את ביאליק בצורה זו או אחרת. שירה בציבור. טיולים בנחל. טיולים הלכו עד ל – היום בית הלל, אז הכפרים בית לזזה וקיטייה, והלכנו במים עד הנה, איזו חוויה הייתה טיולי המים.

דבר אחד שכחתי מתקופת הפלמ"ח, בפסח אחד באתי הביתה. כבר היה שחרור, הכול היה משוחרר. אריה גל אומר ראובן מה דעתך, אנחנו נלך לנמרוד. אז אמרתי לו – אני באתי הביתה לטייל, בוא, קדימה. קח את כולם!

ש: לאן? לנמרוד?

ת: לנמרוד. הלכנו מפה למבצר נמרוד. כל הקיבוץ. היה חוויה! אני זוכר בנמרוד בזמן מלחמת השחרור, התגנבנו פעם לשמה, מחלקת פלמ"ח, היה שם מבצר אמתי, באמצע המבצר היה גונג, פעמון. פלטה סלע דקה על שלוש אבנים דקות ואם נגעו בו שמעו את הגונג הזה בכל המבצר. איזה נוף נהדר. לדאבוננו ולדאבוני כל המבצר נהרס בגלל טעות של טייס בזמן מלחמת השחרור.

ככה לאט-לאט בנינו את המשק. לפני שהתחלתי לבנות את הבית בנינו את הנוקטה. זה הייתה ההתחלה של הרעיון וההסכמה שלי בעצם שאני אמשיך לבנות הלאה. שלבנות, בשבילי, זה לא היה לבנות בניין. אני ידעתי שאני בונה פה משהו קבע. אני בונה משהו בארץ. אני בונה משהו במקום שהיה החלום שלי. לעולם לא חשבתי להיות בנאי. יכולתי לקחת ערבים ולבנות לבד אתם אבל התנגדתי לעבודה ערבית. אמרתי אם ערבי יעבוד היהודים לא יעבדו. בניתי לבד. הצלחתי לבנות את הנוקטה, לפני שבניתי את הבית החמישי (השישי, נ.פ.)

נסעתי לטבריה, חיפשתי שם בנאי שיודע לעבוד עם אבן. הפגישו אותי עם איזה יהודי זקן, סגל שמו. אדם יקר, אין כמוהו. הוא אומר, מה? אתה שמה בן הג'מוסים? אני בא אליך. הוא גר אתנו. בנינו את הנוקטה. הבאנו מהגבעות אבן כחולה ובנינו לאט-לאט את הנוקטה. אבנים כבדות, ארבעים קילו פלוס, הוא לימד אותנו איך לבנות, איך בונים את האבן, איך מסתתים, איך מפסלים אותו. איך שמים את האבנים הקטנות אחרי זה, איך מטייחים. הוא ידע את הכול. הוא בנה חצי טבריה הישנה. יהודי יקר. זוכר – קרה עזרה לי לשים את האבנים, קרה טל, לשים את האבנים אחרי האבנים הגדולות, על מנת שלא צריך לשים הרבה טיח. דאגה לנו לאוכל טוב, שהעבודה הייתה מאוד קשה. אחר כך בנינו את האורווה באותה השיטה. כבר בניתי לבד עם בחור מעמיר. יוסקה שמו. ולאט לאט התחיל לבנות. בין זה ובין זה הלכתי עוד פעם לפלמ"ח. קראו לי. כשחזרתי המשכתי. זוכר את הגגות. לכסות גג רעפים ביום אחד. איזו חוויה. זה אמנם מהבוקר עד הלילה, אבל לגמור ביום אחד גג! איפה עוד עושים את זה היום.

גם כל הדברים, הכול למדוד עשר פעמים לפני ששמים את זה שהתקרה לא תיפול. שהדירות יעמדו. היו הרבה בעיות אבל הכול פתרנו.

יום אחד החלטנו – צריך לעשות גם ביוב. אחרי שהקמנו את מגדל המים – זה בכלל גזל ממני הרבה-הרבה שינה. איך עושים דבר כזה? לקחתי שני טפסנים מטבריה, ואני על ידם, הצטרכתי לתת להם הוראות. יש ציורים שלי ממירה רינגל. אני תמיד אם הסתכלתי על הטפסנים האלה לתת להם הוראות כיסיתי את העיניים שלי. שפחדתי שיסתכלו לי בעיניים, היה לי אי-בטחון מוחלט. חוויות יום-יום. חוויות כל יום לפתור משהו מחדש. המגדל מים, למה הוא נוזל באמצע? הלכנו לאכול בצהרים, הצלחתם לראות, יש גם תמונות, עומדים על סולם, מגישים דליים, ביטע-שיין, דנקע-שיין, היה נורא מצחיק ושמח. טייחנו את הבריכה מבפנים, איזה חוויות. אחרי זה חפרנו בור ביוב על יד המטבח. בור קיים עוד היום, לראות איפה אנחנו חיים בכלל. חפרנו בור, אם אני לא טועה – שלושה מטרים עומק. מזה מטר-מטר וחצי בתוך המים חפרנו. לדעת על מה אנחנו בונים את הבית. למטה מצאנו שורשים ששלחנו אותם לבדיקה לרחובות, אמרו לנו שאלה שורשים של אלונים. זה סימן שכל הסיפורים של הערבים – כמו תמיד בסיפורים יש אמת. חורשת הארבעים, חורשת אלונים, ערבים מספרים שהיו נודדים בדואים שבאו מהדרום, עברו את כל הביצות, והם עוברים את כל הביצות, עוברים עם מקלות. הולכים עם מקלות. כשהגיעו לגבעה של החורשה היו כל כך עייפים, תקעו את המקל כרגיל באדמה והלכו לישון. ישנים עד היום, והמקלות נהפכו לעצי אלונים. זה הסיפור. הסיפור הוא שכנראה כל העמק הזה היה מלא עצים.

ש: בתקופה הזאת כבר יש לך את הילדים?

ת: התחילה בשבילי. יום אחד בא נוח סונין, פקיד של קק"ל ואומר לי שמע ראובן, אתה צריך להתלוות אלי, ולנסוע למנרה, עם חצץ, צריך להקים שם על הגבעה, הוא לא קרה לזה מנרה, שם למעלה על יד אונין, היום מרגליות, צריך שם להקים נקודה שישמור עליכם. יש לנו שם אדמה, קנינו אדמה, יש שם בריכת מים, בור מים, צריך לנקות אותו. אני צריך להביא לשם אוטו-חצץ, צריך לסגור אותו... בוא תיסע אתי. נסעתי אתו, הבאנו עוד חצץ. נסענו על הכביש הלבנוני דרך מטולה ואחר כך סטינו והגענו למנרה. שם על הגבעה בפעם הראשונה ראיתי את העמק מלמעלה. חוויה לא נורמלית. כל העמק לפני, רואה את זה עוד היום – שממה, צד אחד ערבים, חופשיים עם גמלים עם חמורים. למטה העמק הפורה, ירוק, וגם את החולה אני רואה. הורדנו את החצץ, אמרתי לו מה שאמרתי, הסכים אתי, חזרנו בחזרה, לקח עוד הרבה דברים אחרים. לאט-לאט המשק התחיל להבנות.

אני הרבה זמן והרבה פעמים נעלם מהבית.

ש: לאן?

ת: לפלמ"ח. תמיד קראו לי. איזה הבנה הייתה בפלמ"ח. גידלו פה במשק בוטנים, גידלו תפוחי אדמה, ביקשתי לחזור, שזה מה שרציתי לראות. רציתי לראות את היבולים. רציתי לראות אם זה מצליח לגדל בוטנים באדמה כבדה כמו כאן. ראיתי שזה לא הגידול המתאים. בוטנים שחורים, כתמים שחורים. גידול תפוחי אדמה – בנו כל מיני מכונות במסגרייה, יורם, ושלמה רוזנברג. הוא תכנן את המכונות, יורם בנה אותן. אורי גורן במסגרייה. אם אני היום חושב על זה – מה אנשים לא עשו. בחור כמו יורם מה עשה? מה שרק ביקשו ממנו. אם זה היה כבד או קשה ביותר. בצורה פרימיטיבית אבל עשה, עבד.

היו לנו פה חוויות בהתחלה: הקשר: טלפון לא היה בהתחלה. הקשר היה עם הליום, מראות בעזרת שמש, או פנסי כיס, מורס, אריה וגם האנשים האחרים ידעו את זה, למדו את זה. או עם דגלים. הקשר היה עם מצודת אוסישקין וכפר גלעדי. היה לנו משחק מאוד משעשע באותה התקופה. היה לנו פה בחור טרקטוריסט, מרדכי מרכוס. הייתה לו חברה בדפנה. היו לו כל מיני בעיות עם הטרקטור ותמיד הוא ביקש מאריה – שמהדברים שהיה צריך לקנות בעיר שיגיעו לדפנה. שאריה ייקח אותו. ואנחנו עוד לא ידענו על הבחורה הזאת. ותמיד הלך מורס הלך ושוב אם החלק הקטן כבר הגיע. עד שבסוף תפשונו שהחלק הקטן זאת בחורה. ואז כמובן הלכו הרבה-הרבה בדיחות והרבה-הרבה מורס, ולפעמים אפילו החלק הקטן הגיע לפני שהוא ידע בכלל שהוא הזמין משהו. שאריה ידע לשעשע את הקהל. וכך כל מיני דברים.

תקופת האנגלים, חוויות עם האנגלים. איזה קצין אנגלי מסכן הסתובב בחולה, הערבים הפשיטו אותו, גנבו לו הכול, הגיע ערום, אותו הקצין שיכול לבוא לנוטרים ולצווח ולצרוח עליהם אם איזה כפתור לא במקום הנכון או לא או איזה נעל לא מצוחצחת או שרוך נעל קרוע או מתוקן. איזה מזל שאני אף פעם לא הייתי נוטר. זה לא היה בשבילי. כל יום ישבו כתבו יומן בנוקטה. מרדכי לזונו היה גיבור בזה. שמאל ימין שמאל ימין. היו אי אלה אנשים שלא ידעו מה זה שמאל ומה זה ימין. תמיד התבלבלו. אני זוכר שאיזה מסדר של נוטרים עשיתי כבר בפלמ"ח. אנחנו השתמשנו בפלמ"ח עם הנשק של הנוטרים והצלחתי להחזיר את הנשק מהר-מהר לפני המסדר בנגב. והסתכלתי על ההצגה הזאת. מסדר עצום של נוטרים, מופיע איזה קצין וצועק – "סטנד איזי!" וצועק את זה כל כך שהשיניים שלו נפלו החוצה לתוך החול. צחוק אדיר, כל אחד התאפק שמה ופחד. הוא התבייש, לא ידע מה לעשות. ראיתי איך שהוא נעמד, השיניים בין שתי הרגליים שלו שאיש לא ידרוך עליהן. אחר כך כשנתן חופשי התכופף והרים את השיניים. אני את התמונה הזאת עוד רואה לפני.

האנגלים, החיפושים, החיפושים אחרי נשק בראש פינה, בתחנת המכס לשעבר. הערבייה שבדקה את האנשים וגנבה מהם את הטבעות. החיפושים אחרי נשק בכדי חלב. האנגלים עם המוטות, עם השרביטים שלהם בדקו את כדי החלב. אבל אנחנו היינו יותר חכמים. באוטובוסים הובלנו נשק. מלא אנשים – כתת פלמ"ח בתוך האוטובוס, לשמור על הדרכים. הנשק בתוך

האוטובוס והאנגלים לא מצאו. בדלת האמצעית שיש מדרגות, את המדרגות היה אפשר להוציא ובחלל שהתהווה שם מאחור הלחימו צינור ושמו שם את הנשק והרובים. הכול נסע אתנו. רימונים, במקומות המוסתרים ביותר. אני זוכר, יום אחד במאורעות, נסעתי מאילת השחר הביתה, באיילת השחר הייתה ההגנה בשיירת האוטובוסים: חלק למצודת אוסישקין, חלק שצריך להגיע הנה. לעמיר ולחוליות אי אפשר היה להגיע. נסענו עד בית הלל.

פעם אחת, פסח, אני יודע, בבית אין אף חתיכת מצה וגם לא יין. הייתי באיילת השחר, הגיעו לשם יום-יום אווירונים עם נשק מיבנה, אווירונים קטנים. איפה שהיום בית ההארכה היה שדה תעופה. קיבלו את הנשק ואני הייתי עסוק בזה. הלכתי לחצרן, איש נמוך קומה, אמרתי לו, שמע, ידידי, אני בחוליות פה למטה בחולה, אני צריך שתי חבילות מצות ושני בקבוקי יין. תפריש לי בבקשה מהמחסן. אמר לי לא בא בחשבון! מתוך זה שהייתי בקי במחסן שלו, הסתרנו שם נשק בלילות בלי שהוא ידע. אבל ידעתי שיש מצות ויש יין, יותר ממה שהם צריכים. באותו לילה הרשתי לעצמי לקחת שתי חבילות מצות ושני בקבוקים ונסענו. הגענו לבית הלל, אני זוכר ביקור ראשון של חדווה, היא באה אתנו.

ש: חדווה פלד?

ת: כן. הייתה חלוצה – אש וגופרית לחוויה שעומדת לפני. הבאתי את המצות הביתה, איך שמחתי. הבאנו את הכתה מחוליות לקראתנו. הלכנו לכפרים לזזה ו... והגענו למשק. מכפר נעמה יצאו ערבים כדי לירות עלינו. הגענו הביתה. מקרה אחר, שיירה התארגנה, אנחנו מקבלים הוראה לנסוע דרך חלסה. היו שני נהגים באוטובוס, עוד לא היה אגד, היה שירות החולה. צבי רינגל וג'וזל, בחור מעמיר היו הנהגים באוטובוסים המשוריינים ברזל מסביב עם אשנבים. כמה פלמ"חניקים מסביב, אנחנו עוברים את חלסה, על יד הגבעה, שקט מוחלט, אין איש ברחוב. ידענו – פה יהיה משהו. הגענו לאיפה שאז שקענו עם הליפט, על יד הגשר, מיד אחרי הגשר, בין התל לבין הגשר מחסום של אבנים. צבי רינגל שואל מה עושים? המפקד של כתת הפלמ"ח אומר להמשיך לעבור. תיסע עד לערימת האבנים ואז נראה הלאה. עמדנו, ראינו ערבים מתחילים לירות על האוטובוס. סגרו את האשנבים, בחור אחד מעמיר ואני יצאנו מהאוטובוס מצד דרום. מצד צפון ירו עלינו. אמרתי לאוטובוס תתקרב עד לאבנים, אמרתי לבחור אל תרים את הראש, תוריד את הראש מתחת לאוטו. תדחוף עם הידיים, עם הרגליים, עם מה שאתה רוצה להזיז את האבנים אבל אל תרים את הראש. 60-70-80 סנטיים גובה. הלכתי אחריו, זחלתי כמו תולעת על האדמה, דחקנו את הערבים הצידה והוא פתאום חוטף כדור. על אותה האבן שהזזתי הרגשתי שירים עליו. המשכתי לדחוף עד שהיה פנוי. הדרך הייתה פנויה, נכנסתי פנימה, הבחור נכנס לאוטובוס ומת בדרך. כנראה שלא לקחתי את כל האבנים הצידה ונשארה עוד אבן קטנה וכשהתחיל לנסוע פגעה בו מערכת הגלגלים מאחור. כנראה נסע בלי שמן, עשה המון רעש וצבי רינגל אמר לי סע ויהיה מה. הגענו לחוליות. חיים

רינגל מא"ז, מספר לו מה שקרה. את הבחור הביאו לעמיר, היה פצוע מאוד, לא נפטר באוטובוס. אמרתי לחיים, אני הולך לעמיר, אני רוצה לדעת מה שקורה עם הבחור. אומר אתה לא הולך! זה מסוכן מידי. אז אמרתי אל תספר לי מה שמסוכן, אני הולך. הלכתי. זה היה המצב.

שמות ותעודות

אחרי החיפוש ביגור תפשו את כל התעודות שלי. ברחתי הביתה. היו לי כמה סיבות. לא סיפרתי את זה מקודם: כשעזבתי את שדה נחום החלטתי – אני אתגייס לצבא הבריטי. אני רואה את עצמי, כבר מסרתי את כל התעודות שלי והפספורט שלי לצבא הבריטי בשדרות רוטשילד על יד כיכר הבימה. בלשכת הגיוס הייתי רשום כבר כחייל בריטי, יושב באוטובוס שצריך להביא אותי לסרפנד. פתאום שאלתי את עצמי, ראובן מה עשית?! בשביל זה באת ארצה? זה החלום שלך? פתחתי את החלון ואופס הייתי בחוץ. הייתי פתאום בחור בלי תעודות, בלי שום דבר. כשהגעתי לחוליות שאלו אותי על תעודות, אמרתי אין לי. אז פה הצלחנו שתהיה לנו מין תעודת זהות, Identity card, הייתה לי הזדמנות, בין כה הייתה לי ת.ז. בשם אחר. בפלמ"ח סידרו לי. בעזרת הפלמ"ח, זאב שוהם עם הקשרים שלו ומושל המחוז וורטמן סידרו לי תעודת זהות על שם אחר. זה היה נהדר, לפחות עכשיו היה לי שם ויכולתי להציג את עצמי. חלק מהתעודות שלי הלכו גם קודם בנמל חיפה. אחר כך הרבה יותר מאוחר אחרי הרבה שנים כל הכפילות הזאת עשתה לי הרבה צרות.

זוכר, יכול להקדים, ההורים של דיני היו בחו"ל. הצטרכתי להוציא פספורט, הם הזמינו אותנו להולנד. באתי למשרד הפנים בחיפה לבקש פספורט.

ש: באיזו שנה זה היה, כדי לסדר את ה..

ת: 1950-51. הפקיד אומר טוב תמתין, צריך להחתים אותך. חשבתי בדיוק על אותו סיפור במקרה ההוא שביקשתי פספורט גרמני, בגרמניה. חוזר – הוא אומר אתה צריך לחזור בשבוע הבא, הקצין צריך לבדוק את הפרטים שלך. אז לא היו פספורטים, היו תעודות מסע. אחרי שבוע באתי לשמה, הוא אומר כן, לפניו מונח תיק, כתוב על זה ספר. מה הבעיה? אז הוא אומר לי עכשיו תגלה לי לפחות מי אתה. יש פה ככה: שמעון שנקר, ראובן רוזנשטוק, הרוזנשטוק הוא כך כתוב שזה יכול להיות גם רוזנשטיין או לא יודע מה. אז מי אתה באמת? יש לך תעודת לידה? אין לי שום תעודת לידה. יש לי פה תעודה שאני עליתי וזה הדבר היחיד שיש לי. שם יש תמונה שלי ושם מלא ותאריך לידה. הוא אומר תאריך לידה והשם הכול מתאים, אבל מה זה? אז ראיתי אין לי פה מה להפסיד, ההורים מחכים לי בהולנד אז סיפרתי לו את כל הסיפור, הוא אומר לי אני לא רוצה לשמוע ממך שום דבר, הנה, אני אכתוב לך פה מכתב. עכשיו אתה נוסע לירושלים ומירושלים תטלפן לי שהגעת ותשנה את השם שלך.

בדרך לירושלים חשבתי לעצמי איך אני אשנה, לא התייעצתי עם דיני ושום דבר, החלטתי, אני אוריד את ה"שטוק" ונגמר הסיפור. ומאז קוראים לי ראובן רוזן.

עוד איזה מקרה מעניין עם האנגלים: ההורים של דיני באו לבקר. אני באתי מהפלמ"ח, ידעתי שהם צריכים להגיע. היינו כבר נשואים, ביקור ראשון של הורים, לא מכיר אותם, רק דרך המכתבים והסיפורים. באתי בשתיים בלילה, חשבתי שקט, הלכתי לחדר האוכל, ישבתי שם על ספסל ופתאום אני שומע את הדלת של הבית-שימוש בחוץ. בית שימוש קטן, יש לו דלת בשיפוע, תמיד שומרים אותו סגור. ואם מישהו סוגר אותו שומעים אותו בכל המשק פחות או יותר. אני יוצא החוצה מסתכל מי זה מה זה. דיני הייתה גרה במין ארגז כזה, בנו שני בתים בכל בית חדר שתיים על שתיים, משהו כזה, בדיוק מיטה משפחתית נכנסה לתוך זה. ועוד אולי איזה מקום לארגז תנובה. אבל זה הכול. אני רואה, לפני הבית שימוש עומד בן אדם בפיג'מה, מבוגר, שאני לא מכיר אותו, לא יודע לאן לפנות. שם עולים, שם ברווזים, שם דמדומים, לא מתמצא. החלטתי – זה האבא של דיני. איך ניגשים אליו? הוא יקבל התקף לב אם אני ככה פונה אליו. ניגשתי אליו, שאלתי אותו בהולנדית אם אני יכול לעזור לו. כן, אני מחפש את החדר של משפחת רוזנשטוק. טוב, אז תן לי את היד, אני הבעל של דיני. האיש הזה לא ידע מה לעשות עם עצמו. איש מסחר פדנטי, אלגנטי, עומד בפיג'מה להכיר את החתן שלו. לא ידע מה לעשות עם עצמו. נו, אז בוא, אני אראה לך. נכנסתי והוא אחרי, העיר את אשתו – בואי, תכירי את המשפחה החדשה. היא הייתה המומה, בפיג'מה. אבל אישה אמיצה, מיד הסתדרה, ונורא צחקנו באותו לילה. אני אפילו לא ידעתי איפה שדיני ישנה.

עוד חוויה עם ההורים: זה היה ב-1948 הם באו לבקר, אנחנו כולנו מאוד מרוגשים לקראת ההצבעה באו"ם. אבא הצטרך לחזור להולנד יותר מוקדם, שאימא של דיני חלתה בצהבת. היא שכבה אצלי בבית, אנחנו גרנו במחסן בלילה ואימא שכבה אצלנו בחדר. וכשהבריאה רצתה לחזור, עוצר בדרכים, אי אפשר להגיע לשדה התעופה. אין קשר ואין אוטומובילים. אין גם למה לצאת מהמשק. עוצר בדרכים אפילו עד קריית שמונה. החלטנו עם שיקול של אריה גל שאם השוטרים באים בסיוור היומימי שלהם ניגש לגשר, שני אנשים עם דגל לבן. אנחנו איכשהו ננסה להודיע להם. אריה הודיע למשטרה בראש פינה שאם יבוא המשמר האנגלי שייצאו לקראתם שני אנשים משדה נחמיה, שלא יירו עליהם. לקחתי את הפספורט של אימא של דיני ויחד עם בני בקרס הלכנו לקראת המשורין. היה המזל שאותו הקצין היה מאותה הסירה כמו אימא של דיני, מאותו המקום. הייתה התרגשות עצומה. עוד באותו רגע היא ארזה את הכמה מטלטלים שלה, עלתה על המשורין עד ראש פינה. מראש פינה הגיעה לתל אביב ומתל אביב תחת מטר יריות היא הגיעה לשדה התעופה. ככה היא נסעה הביתה. זו הייתה תקופה שמכאן, מהארץ, לקחו מצרכים להולנד. קשה להאמין היום. באירופה לא היה מה לאכול אחרי המלחמה.

עוד דבר מהתקופה ההיא ששכחתי מדיני. הייתי בפלמ"ח פתאום אומרים לנו – צריכים להגיע עולים חדשים עם הרכבת דרך ראש הנקרה. ההגנה ארגנה את כל נהריה, תצאו לתחנת הרכבת עם עוגות ופרחים ושתייה ושירה. כל בתי הספר לא עובדים. מחלקת פלמ"ח יצאה למעלה, על גבול הלבנון. יש נקודה שהגבול הישראלי והגבול הלבנוני נפגשים במקום מסוים ושמה יש עמדת תצפית של הישראלים וגם של הלבנונים. זה מסתכל לשם וזה מסתכל לשם. ביחד ישבו ושתו ועישנו. בנקודה הזאת ישבו חבר'ה, הייתה להם הוראה במקרה שהעולים לא יעברו את הנקודה הזאת ויחזרו בחזרה הם צריכים לרדת ולפוצץ את אחד הגשרים שהרכבת לא תוכל לצאת. אז עוד המנהרה הייתה תקינה. הכול עבר בשלום, אנשים עברו דרך ראש הנקרה, דרך נהריה, הגיעו לעתלית. הסיפורים שהגיעו משמה קשה להאמין. סבון חופשי, אוכל חופשי, האנשים האלה עברו את כל תקופת המלחמה עם הרכבת. מברגן-בלזן דרך כל אירופה המופצצת המופגזת דרך הדרדנלים, טורקיה, הגיעו ללבנון ולארץ. ימים ולילות ברכבת. אנשים הסריחו מרוב חיטוי של די-די-טי ששפכו עליהם מלמעלה. ככה הם הגיעו, חבר של שדה נחמיה, יוסף סלייפר עבד בעתלית מטעם הסוכנות. הוא הצליח למשוך קבוצת אנשים לשדה נחמיה. בין כל העולים הייתה קבוצת חלוצים שהם עשו את כל העבודה השחורה בברגן בלזן. זה לסיפור אחר. מוטב לא להיזכר ולא לדבר. אבל כן חייבים לדעת. קבוצה כזאת הגיעה לשדה נחמיה. אני באתי הביתה, ראיתי את האנשים. פגשתי איזו אישה קטנה, עם ילד קטן בן שלוש, אמרתי בואי, נטייל קצת החוצה. אז היא שאלה אותי, מותר לעבור את הגדר? אמרתי כן, בואי נלך לנחל עם הילד, הוא ישמח. הגענו לתל על יד הגשר. היו שם פרות ערביות. הילד רואה את הפרות, התחיל לצרוח נדבק לאימא, שולמית בן דרור. לא ידע מה לעשות עם עצמו. הוא צרח וצרח ונעשה חיוור. שאלתי מה הפשר, אלה הן רק פרות. אז היא אומרת לי הוא זוכר את הכלבים מהמחנה. זה היה מזעזע פשוט. מה שיצא מהבן הזה – כל הכבוד. (מיכאל ב.ד., נ.פ.)

האנשים האלה לא רצו לחיות בתוך גדר, היה להם מספיק מהגדר. הרבה עזבו. רצו חופש. כשהכרתי את דיני היא לא רצתה לספר על התקופה הזאת. פעם אחת היא סיפרה לי ואמרה זהו זה. יותר אני לא מדברת על זה. את התקופה שהאנשים האלה עברו – הם לא יספרו. לא מתוך בושה, שחלק מהם עד היום לא מאמינים שהם עברו את זה. הם ראו את זה, הם שלחו את בני המשפחה שלהם בקרון הרכבת. הם נסעו לחופש.

עוד עם האנגלים הרבה חוויות, הרבה צחוקים. עם מרדכי לוונו, איזה נוטר נחמד היית, כמה צחקו עליך, כמה אריה גל כעס עליך, אני רואה את המכנסי זלמן הקצרים האלה. כמה ששמחתי שאני לא ביניהם. זה לא היה בשבילי.

המשק התחיל לפרוח, הוויכוחים גדלו. מהמשפחות היקרות בהתחלה, שרצו את הילדים הביתה. החזירו לי את הילדים, אני לא יכול לישון בלעדיהם, איך אני אדע שיש לי ילדים? הוויכוחים כבר אז היו. כמה משפחות כבר אז עזבו. הלכו למושב מולדת, האחים פרומן. בשבילי

זה היה משהו זר, לא הבנתי. יכול להיות שבקיבוץ הילדים לא בבית הילדים? כל הזמן שהייתי רווק זה היה בשבילי מובן מאליו. לא יכול להיות אחרת.

ב-1951 כשנסעתי לחו"ל בפעם הראשונה שתי הבנות שלי, יהודית הייתה בת שלוש וחצי, מרגלית הייתה בת חצי שנה. טסנו באווירון, חוויה לא נורמלית. כך הכרנו עוד בחורה מכאן. כשירדנו בהולנד בנמל התעופה דיני הרגישה רע מאוד, התינוקת צרחה, לקחתי את יהודית ביד, את התינוקת מסרתי לדיילת ואמרתי לה, בחוץ מחכה איזה סבתא, סבא וסבתא פולק, תמסרי להם בבקשה את התינוקת. היא הלכה עם החברה משדה נחמיה שנסעה אתנו, מרגלית אדן, והיא לקחה את התינוקת, הלכה עם הדיילת וחיפשה את ההורים של דיני. הדיילת צעקה, משפחת פולאק, משפחת פולאק, פתאום הופיעו ההורים של מרגלית, שבמקרה גם להם קוראים פולק, וצעקו עליה, את לא מתביישת? לא יכולת לכתוב לנו שאת באה עם תינוקת? איך הסתרת את זה? ואימא של דיני ראתה את המחזה, התפרצה ואמרה זה שלי, זה שלי, לא שלך.

ש: חמודים.

ת: פתרו את הבעיה. אחר כך בהולנד הייתה בשבילי חוויה. פעם ראשונה כשהבת הגדולה שלי הייתה בת שלוש וחצי הרגשתי שיש לי ילדים. פתאום ראיתי איך היא אוכלת, מה היא אוהבת, מה היא עושה. את הטיולים שלי אתה, עם יהודית, ללכת לאיזה יער עצום עם מכללה של איילות, צבאים, חוויה לא נורמלית. בדרך לשלוח אותה, עם השפה העברית שלה לקנות סוכריה על מקל. הם כבר חיכו לה כל בוקר, שתבוא הילדה מפלשתינה. כי בשביל הנוצרים הפשוטים האלה פלשתינה זה היה ירושלים. הארץ הקדושה. הם כל יום חיכו לילדה הקדושה הזאת. ולא לקחו כסף, כבר לא היה לי נעים, אבל לא נכנסתי יותר אבל היא כבר רצה לשם. כשחזרתי הביתה הייתה לנו חוויה. במקרה זה יותר לי מאשר לדיני. אמרתי לה, אני לא יכול להיפרד מהילדים. מה פתאום? כל כך נהניתי איך שהילדה מתעוררת, מותחת את עצמה, הפסדתי את זה מקודם. בבית הילדים קיבלתי את הילדים על מגש של כסף בארבע-חמש, כשחזרתי מהשדה והרבה פעמים אחרי שש גם חזרתי אל השדה. אבל איפה החוויה שמתעוררים, הקשר עם הילדים הרבה יותר חזק אז. ולא יכולתי להיפרד מהם.

חוויות מביה"ס בקיבוץ

החלטנו שאנחנו עוזבים. היה קשה. ללא כסף, התביישתי לבקש מההורים כסף. מה לעשות? לא פשוט. עשו מאמצים על-אנושיים שנישאר. לא תפשתי כל כך מה שרצו להשיג אותי, היו לי פתאום דעות אחרות לגמרי. באותה התקופה ראיתי – רעיון הקיבוץ הולך ונגמר כמו שהכרתי אותו, ואני הרבה יותר קשור למקום מאשר לקיבוץ הזה. צורת החיים אמנם הבטיחה לי הרבה-הרבה הנאה נותנת לחברים מעל ומעבר ואולי יותר ממה שכל משפחה ממוצעת יכולה לתת לילדים שלה. החינוך היפה בבית הספר המקומי. הטיפול האינדיווידואלי עם הילדים. המסיבות

של הילדים. הדגמות המסיבות של פורים של כתי א של חדוה. איזה חוויות! מזמינים את כל המשק למסיבה של הילדים. עם דברים תפורים מיוחדים, לא עם מחסני תלבושות כמו היום. עם דברים מקרטון ונייר וצבע על הפנים. איזה יופי בבית הילדים. אם אני חושב על כתי שילדה לא יכלה לישון, שהתביישה, הרטיבה כל לילה. כבר ילדה גדולה. וההורים החליטו לקחת אותה הביתה. הילדים לא נתנו לה! הילדים הייתה להם וועדת חברה, וועדת חינוך, וועדת הכול והילדים לא נתנו לילדה ללכת ואמרו להורים בפרצוף – אנחנו נהיה אחראים עליה, ואנחנו נדאג שזה יהיה אחרת. והם שינו את זה, רק הילדים. הוויכוחים עם המורים, שיטות הוראה, האחריות על הכיתה, היה משהו פנטסטי. זו ממש הייתה כתי למופת. טיילתי אתם הרבה, עם הכתי של יהודית. (כתי תמר, נ.פ.)

אני זוכר את אסתר'קה, התבססנו במעין צבי, טיילנו שם, טיילתי אתם בעתלית, מקומות שעבדתי, סיפרתי, הבאתי אותם איפה שעבדתי בטרמינל, בתקופת הבריטים. נכנסתי אתם לנמל חיפה, ידעתי מי שם קצין הביטחון. הלכתי אליו, לקחתי את מרים המורה, ואת מרים ארד, אמרתי להן אם עוד לא עשיתן עיניים יפות הפעם תעשו עיניים יפות. שאני ידעתי כבר מניסיונות קודמים שלי, אם בנות עושות עיניים יפות הן משיגות את הכול. אמרתי להם, יש לי פה כתי ילדים מהגליל, בקושי ראו את הים, אני רואה שכאן, על יד המזח מונחות שתי סוללות קטנות, מהראשונות של צה"ל, תן להם לפחות לראות פעם איך שהם נראות. הייתה מונחת שם אניית הקרב של המצרים שכבשו אותם. תן להם לראות איך זה נראה. תן להם פעם לטעום טעם של ים. הקצין הסתכל עליהן על מרים ועל הילדה ואומר יש עוד מורים? אני אומר הנה, עומדת המורה לפניך. אומר לי מה תגיד אם אני אכניס אותך לצוללת? אמרתי אנחנו נעשה מה שאתה תגיד לנו. והוא הכניס אותם לצוללת, חוויה לא נורמלית. הילדים לא ישכחו את זה עד היום. אז נתן סיור בנמל בסירת מנוע, ביקר אתנו באנייה הערבית, המצרית, היה אפשר לשוחח עם הימאים, טיול לא נורמלי, סיום יפה.

היה לי עוד טיול יפה. קלטנו פה גרעין הולנדי, הם היום חברי דברת. הלכתי אתם לטייל באפריל 1945, לא עם אוטו צמוד כמו היום באופן מסודר. אלא עם תרמילים על הגב כמו בפלמ"ח. יצאנו מחוליות ונסענו עד לדגניה באוטובוס. עצרנו בדגניה, מדגניה הלכתי אתם לאשדות יעקב, הראיתי להם בית חרושת לריבה. ביקרנו בנהריים, הגעתי אתם לגשר, לנו בגשר, למחרת נסעתי אתם לחפציבה, הראיתי להם את העתיקות, עליתי אתם לשדה נחום עברנו את כל העמק לחפציבה, שם הראיתי להם את בית הכנסת. מחפציבה הגענו לגבע. שם היינו אורחי כבוד שחברת נוער מגבע נמצאת בשדה נחמיה.

ש: כן? חברת נוער מגבע?

ת: אברי, מרצ'יק, שלמה (קוגל, נ.פ.). וככה הגענו מגבע, אני רואה את הטיול היפה, הגענו לגניגר, בגניגר היינו יומיים, עליתי אתם דרך יער בלפור לנצרת, ימים לפני פרוץ מלחמת

השחרור. ערבי בדרך חזרה לגניגר איים עלינו עם רובה צייד, שכנראה עברנו דרך החלקה שלו. נסעתי אתם לחיפה. בקרנו קודם בטכניון. נסעתי אתם לבית חרושת לזכוכית, בקרתי אתם ב"אתא", הכול בלי תחבורה צמודה. חלק בטרמפים, חלק באוטובוסים. אוכל אתנו. פה ושם קונים פיתות, זיתים. מסתדרים. בקרנו בעכו, הגענו לנהריה. בנהריה החבר'ה רצו להמשיך. אמרתי בסדר, אני יודע את הטרנספורט לגליל המערבי, חניתה ומצובה. נמצא אוטו ניסע למצובה. תפסתי שם אוטו למצובה, הוא אומר בבקשה, תעלו, לא אכפת לי, אבל לישון אין, תצטרכו לישון במתבן. אמרתי בסדר נישן במתבן. הזמינו אותנו לארוחת ערב ביום שישי, איך שהתרחצנו, ניקינו את עצמנו, השתתפנו שם בעונג שבת, סיפרנו על עמק החולה, זוכר את זה, ישנו במתבן. כמה ישנו שמה! אנחנו, העכברים, כמה עכברים היו שם. איש מאתנו לא ישן. בבוקר השכרתי אוטו ממצובה שהביא אותנו דרך הגליל המערבי לצפת. טיילתי אתם בצפת, סיפרתי להם על המקום, על בתי הכנסת היפים, הסתובבנו בעיר העתיקה בשוק הערבי, ירדנו ברגל לראש פינה. אם הייתה אי פעם מסיבה הייתה בראש פינה מסיבה יפה. קשה להאמין. איך שהחבר'ה שמחו, וזה הכול על המפה, פה ושם עם התנ"ך ביד, ועם... ביד, איזו חוויה, ככה לטייל בארץ. אם אני היום חושב איך שכתה מטיילת, ואיזה בעיות, בארץ חופשית, עם צבא ומשטרה, ואיך אז טיילתי. עם כל הכתה, כל האנשים שעוד חיים מזה לא ישכחו את זה. למזכרת נתנו לי אלבום יפה.

בחקלאות

השתחררתי מהפלמ"ח, חזרתי הביתה, 1948. החלטתי, אני אחזור לחקלאות. החבר'ה אמרו לי, ראובן, צריך לבנות את בית החרושת. אמרתי טוב, את בית החרושת אני עוד אבנה, אחר כך אני אעזוב. בניתי את הבית-חרושת זה היה עוד קודם, רק השתחררתי מהפלמ"ח ב-1948 התחלתי לעבוד בחקלאות. ... יוסף זליג ז"ל, ירק לרפת. צבי נועם, דוד זוננפלד עבדו ברפת, אפי פרום, וכל יום צריך לספק כך וכך טון של ירק לרפת. טרי. באתי להסתכל, רואה את היום הראשון לפני – באתי לעבוד בחקלאות. רואה את יוסף קוצר כמו בתקופת התנ"ך תירס בגובה של שניים-שלושה מטרים. קוצר ביד, עושה אלומות, מעמיס את זה על העגלה, עבד קשה. טוב, לא רציתי להעליב, עבדתי כמוהו... לאט-לאט חזרתי לחקלאות, התחלתי לשכלל. התחלתי לגדל תירס יותר צפוף, קצרתי אותו עם חרמש. אחר כך עם מקצרה עם זוג פרידות. גידלתי תלתן, גדלתי תירס בערוגות מפולסות. עשינו ערוגות מפולסות. יצחק שלח, כל שטח א ש: מה זה ערוגות מפולסות?

ערוגות מפולסות – באמצע תעלה עם מים, עוצרים את המים עם ברזנט של אוטו, מעלים את המים עד סף התעלה ומורידים את המים בעזרת סיפון לתוך התעלה. סיפון מאלומיניום של שישה צול. ככה השקנו שם. גידלתי שם תירס. יבול כזה עוד לא היה, לא נשמע דבר כזה. גידלתי שם אספסת, גן עדן לנחשים. נחשי צפע בעובי הזרוע שלי. מטר וחצי. זוכר, פעם

תפשתי אחד גדול במיוחד, מתחתי את העור על לוח עץ. אורי הוימן טיפל בזה, מרח את זה עם מלח, נתתי את זה לשתי דודות של דיני שהן ידעו לעשות מזה שתי נברשות נחמדות למנורה. ים נחשים היו שם. הערוגות הן מפולסות. המון אורחים שבאו מחו"ל נהנו מזה. עבודת שיא של יצחק. היה עבודה מדויקת שהמים יזרמו במרחק 200-300 מטרים. הערוגות היו 15 מטרים עובי. זרענו שם תלתן, יותר מאוחר אספסת.

המשק התחיל להתפתח, המטע נתן את היבולים העצומים שלו. אני חושב שאז התחילו לנטוע את המטע. אם אפרופו אתם מתכננים לנטוע מטע לעולם לא תצליחו, מי התהום עולים ויורדים פה בחורף, זה יגרום לריקבון. נטעו את המטע, דב רינגל, כמה שהוא עבד. המקום שאני יושב כרגע היה מטע א. כמה שהוא עבד קשה שם. אחר כך אבי אוסטרר עבד במטע בצורה מדעית, מסודרת. עשה משתלה לעצי פרי, לתפוחים על יד הכתה. הכתה הרוויחה מזה הרבה כסף. קנה ציוד לבית הספר. איפה הדברים האלה עוד היום?

גן ירק הביאו, ירקות למשק. אחר כך הילדים האלה, משק הילדים בהדרכה של צבי נועם. לקחו את הירקות למטבח, שקלו היטב כל מלפפון וכל עגבנייה ובתמורה פיתחו את משק הילדים, קנו ציוד, לא כמו היום. הילדים למדו, תמר לוי, כמה שעבדה ברפת, כמה שהייתה מסורה ומסודרת. היה תענוג לראות את הילדים שם לעבוד. מרדכי וגדעון עבדו אתי באספסת. איזה חברה לעבודה, נהייתי, ראיתי, זה המשך. הבעיות שהיו לנו בשטח, הכוח אדם.

חברת "גור אריה"

קיבלנו קבוצת "גורים", חברת ילדים, נוער רחוב. איזו השקעה השקיע המשק בילדים האלה. את השמנת מצוות המחנכים נתנו. יצחק פימנטל, אסתר'קה, רחל הוימן, אליהו עמידור.

ש: רות קגל!?

ת: רות קגל! אני רואה את הילדים שבאו ביום הראשון לקיבוץ. רות קגל הלכה אתם לאכול. אני שומע אותם ליד השולחן, הם חשבו רק היום יתנו לנו ככה טוב לאכול, מחר כבר לא יתנו כלום. כולם הלכו עם לחם בכיס הביתה. רות קגל התחילה להלביש אותם, נתנה להם גופיות וחולצות. הלבישו גופיות על הבגדים שלהם, חשבו, זה רק להיום ומחר כבר לא נקבל בחזרה. ילדים עם בעיות קשות מהעיר. הורים שיכורים או הורים שיושבים בבית הסוהר. עשתה לאט-לאט מהם בני אדם. לקחה כמה תרנגולות, ודרך התרנגולות והשפנים לימדה את הילדים שצריך לצחצח שיניים וצריך לאכול בזמן וצריך לשתות כל יום. ככה הילדים למדו. לשבת לעשות מזה כתה, איזה מאמץ עילי. עבדתי עם הילדים בפיזור הרעל, היה לי קצת מגע אתם. הייתה לי קרונית להוציא את הירק בחורף מהשדה על מנת לא לדרוך, לא כמו היום שנוסעים עם טרקטורים כבדים על אדמה רטובה. אני כחקלאי לא יכולתי להסכים לזה. הייתה לי קרונית ממתכת בה הובלתי את הירק מחוץ לשדה והילדים היו זורקים אותו לעגלה. הוא זרק אותו

למקצצת. יום אחד אני רואה – כל ה"גורים" בשדה האספסת איפה היום בית החרושת. שישו ושימחו. לקחו את הפסים, שמו אותם, חלק על הכביש מצד קיבוץ עמיר, על ידי זה התהווה מדרון, עלו את הילדים למעלה, כולם ישבו על הקרונית וטסו למטה. מאוד נהנו. כתוצאה מזה חלק גדול מהפסים התכופפו. כשראיתי את זה למחרת בבוקר אמרתי לרות, אני רוצה היום את כוווול הגורים אצלי בשדה. היא אומרת מה יש? אני אומר, יש לי עבודה. אז במקום לפזר אתם רעל, (את הרעל פיזרו בקופסת שימורים, עם חור למעלה ומקל וכך הלכו כמו קופסה של קרן קיימת ופיזרו את הרעל) ונתתי להם את הפסים לקחת על יד קיבוץ עמיר, אמרתי להם עכשיו אנחנו מיישרים את כל הפסים. הם לא רצו להאמין אבל לא ידעו שיש להם עקשן רציני. ואני עם החברה האלה, על ידי זה שעלו על הפסים הצלחנו ליישר את כל הפסים. מאז אני הייתי סוחר עבדים בעיניהם. הם לא ישכחו לי את זה עד היום. אם אני היום פוגש את אחד ה"גורים" בעיר, או באים פה לבקר את ברכה אז צוחקים ממני. אומרים רואים? זה עשינו והוא יישר אתנו את הפסים. מכל אחד אני שומע את זה. אבל היה להם לקח, הם למדו על ידי זה לכבד את הרכוש של הקיבוץ.

זוכר עוד מה"גורים" ביקור שנורא פגע בי. היה וויכוח בקיבוץ אם להכניס אותם לבית הספר. וועדת החינוך החליטו שלא: הם את החינוך שלהם ואנחנו את החינוך שלנו. זה נורא פגע בי. זה פתאום היה עולם לא בשבילי. אבל לא התערבתי.

הייתה גם שמחה. איזה בר-מצווה המחנכים עשו לילדים האלה! איזו חגיגה, איזה אושר בעיניהם. אני עוד רואה את זה, איפה שהיום הספרייה, (משרד אג'ם נ.פ) כמה שהאנשים נהנו מזה. לאט-לאט ההורים באו לקחת את הילדים, אתה כבר מספיק גדול, אתה צריך להרוויח כסף, מה תעשה פה. ויש ילדים שיש עוד קשר אמיץ אתם. ואם פוגשים אותם היום בעיר זה ואחר למדו, התחתנו, עם ילדים, הקימו משפחה, הם בגאווה מספרים לילדים שלהם על התקופה בקיבוץ. חבל שלא המשכתי, הרבה פעמים שומע מהם.

עברו לנו גם הרבה אנשים אחרים. עברו לנו אנשים מצבא אנדרס. פולנים יהודים, חשבו, נחיה בקיבוץ. לא החזיקו מעמד, אף אחד מהם לא נשאר פה. הייתה לנו קבוצה גדולה של נוער מבית הספר החקלאי בחדרה. נשאר לנו שריד אחד – הבת של מנהל בית הספר, עופרה טאוס.

ש: כן?!

על בנייה וחינוך

ת: הרבה וויכוחים. אני זוכר שהיה איחוד עם קבוצת הצ'כים. הם התחנכו בעיינות. ישבנו בחדר האוכל הישן על שני ספסלים. וויכוחים סוערים. מיכאל הוטר קם: אני רק בא לקיבוץ ברגע שאתם תחסלו את המקלחת המשותפת על יד הבניאס. טוב, איש לא נכנס לזה, נבנה מקלחת, נפתור את הבעיה. דרישות בשטח החקלאי, של חנן ניווירט. רעיונות חדשים, דברים שאף

פעם לא שמענו עליהם. נהניתי מזה, ישבתי לי בשקט. אח, המקלחת, נזכרתי. על יד המגדל ניצב צריף פח. בחורף היו מתי מספר שהלכו שם להתרחץ. אהרון ד, אני, יוסף זליג. פה ושם אחת או שתי בחורות, שהמים היו רק קרים. אף פעם לא ידעתי אם אלה שהלכו להתרחץ בגלל החורים שיש שם במחיצה או שבאמת באו להתרחץ. איזה שיחות במקלחת, איזו שירה בציבור. קשה להאמין.

מעניין, צורת החיים. בנינו, הבתים היום מול חדר האוכל הראשונים. כשראינו את הוויכוח לקחתי את הילדים הביתה. אומר לי יצחק אולי נשנה את צורת הבנייה. אומר גם שלמה קוגל אולי נשנה שיהיה פרטי ומשפחתי. אה, שלמה קוגל, איזה מרץ! איזה בנאי, איך הוא ידע, איך הוא בנה בזול. איך ידע לנצל כל דבר. אולי נבנה בתים דו-משפחתיים? אולי פעם נצטרך באמת לקחת את הילדים הביתה? איך נוסיף ברכבות? ניסינו לשרטט מארבעה חדרים לשלושה, זה לא הולך. אולי פעם רוצים שירותים בבית? איך נסתדר? איך זה באמצע יקבל שירותים, איזה צורה יהיה לזה? החלטנו שכאן בונים בתים דו-משפחתיים. היום כל הילדים יכולים לברך, המצב של כל הילדים בשדה נחמיה היום הודות להחלטה אז.

איזה וויכוחים, הרבה יותר מאוחר, לתת לחבר את כל התקציב? שאז היו מנהגים מאוד משונים. לחברה מגיעה כל שלוש שנים חליפה, למשל. קרה הרבה פעמים, שלוש שנים חלפו והיא בקושי לבשה אותה פעם אחת, וקיבלה שוב חליפה. בגלל... בגדי שבת, בגדי עבודה, מחסן כללי, המכנסיים שאני קיבלתי היו בשביל האח הקטן שלי אולי. שיגע אותי. אחרי הרבה וויכוחים סוכם – ניתן לחבר את כל התקציב. תעשה עם זה מה שאתה רק רוצה. תקנה לך סמוקינג, תקנה לך מצלמה, תעזוב לבלבל את המוח. תהיה עצמאי. הרבה חברים חשבו – זה סוף הקיבוץ. מחבר הקבוצות באו – אנחנו נזרוק אתכם מהתנועה. הרבה וויכוחים בחדר האוכל, אני זוכר, אמרתי את דעתי, הרבה חברים כעסו עלי. מאוד כעסו עלי. אמרתי בדיוק מה שאני חשבתי: צריך ללכת עם הזמן, אי-אפשר לחיות על אי בודד. צריך לגדול כי באמת בקיבוץ קטן אנחנו לא יכולים לחיות. אם אנחנו כבר מתווכחים אם לקחת את הילדים הביתה, על פי רוב מה שמתחילים להתווכח הקיבוצניק משיג את שלו. אם לא היום אז מחר.

יש לי תמיד דוגמא: שפרה. הגיעה לקיבוץ, אני רואה אותה, עם בן, החליטה, היא רוצה לעבוד בהנהלת חשבונות. לא היה מקום בהנהלת חשבונות. לקח לה הרבה שנים, אבל בסוף היא השיגה. וככה זה ברוב הדברים. אדם שהחליט זה וזה הוא רוצה לעשות הוא בסוף מקבל את זה. לא חשוב מה. אם הקיבוץ לא מתאים הוא בסוף יעזוב. אבל אני בדעה – מה שאדם פעם מחליט זה הוא בסוף ישיג את זה. אחרת הוא לא מאושר. ואני תמיד מאמין שאדם משתדל להיות מאושר.

הוויכוחים בקיבוץ הלכו ונמשכו. החקלאות נהפכה היום למשהו אחר לגמרי. איפה היום בית האריזה של התפוחים? איפה מיון התפוחים? איפה השמירה על התפוחים בבית הקירור

בבית? איפה הרעיונות של גידולים חדשים? אנחנו היום עושים מעט חדש, פה ושם איזה גידול חדש, קיווי, כל יתר הדברים כמו שהתחלנו ככה הם ממשיכים היום. עם הבדל אחד גדול – הרבה יותר כלים חקלאיים. הרבה יותר טרקטורים, בעיקר כבדים שהורסים את האדמה. הרבה ציוד חקלאי שאנחנו לא מנצלים אותו.

אני לאט-לאט רוצה לסכם.

אני היום מסכם את החיים שלי – הרבה פעמים אנשים שואלים אותי, אתה מעל חמישים שנים בקיבוץ. זה טוב? זה רע? אתה ממליץ על זה? הגעתי למסקנה פשוטה: מה זה חשוב איפה שכן אדם חי. אבל אם פעם המצב קשה באופן מיוחד, בארץ הזאת, ישראל, מלחמות, אלמנות, אם אני אז יכול לדאוג לאנשים כאלה שהם יהיו מבסוטים אז יותר אני לא צריך לבקש. זה אושר שלא מוצאים בשום צורת חיים אחרת, לא מוצאים בשום מקום בעולם. אלמנה שנשארה עם שלושה ילדים, אם אני צריך לסכם את חיי שעברתי על שום דבר אני לא מצטער. הגשמי חלום, אני היום נהנה מהפירות שלו. קצת קשה לי אולי שהילדים עזבו והלכו לדרך. גם אני עזבתי בית. אני בדעה שלא תמיד הילדים צריכים ללכת בדרך של ההורים. כל אחד צריך ללכת בדרך שנראית לו.

חתונה

אני זוכר את הביקור ביום החתונה. החלטנו להתחתן, נסענו עם כמה חברים על אוטו משא שנסע לדגניה. לקחת אבנים לבניין. נסענו אתו עד לסיבוב מה שנקרא היום הדרך לדפנה. הדרך מקרית שמונה, חלסה דאז. למטולה הלכנו משם ברגל. הגענו למטולה בשעות הצהריים רבע שעה לפני שמגיע הרב. הרב המקומי שוחט ומנהל הדואר. באמצע החתונה הלך לשחוט תרנגולת, באה איזה אישה בצעקות, מהר-מהר. עזב אותנו באמצע, הייתי כבר עם הכוס ביד, הוא עוד אמר לי תחזיק אותה, אל תלחץ יותר מידי. הלך לשחוט את התרנגולת, חזר עם הידיים מלוכלכות והמשיך אתנו, חיתן אותנו. הצלחתי לשבור את הכוס אבל כשדרכתי עליה הבנתי למה הוא אמר לי לא ללחוץ יותר מידי כי היא הייתה כבר שבורה. ירדנו בחזרה, בדרך אמרה לי דיני, איך נבנה את החיים שלנו? מה נעשה? נחיה בקיבוץ? לא נחיה בקיבוץ? היא נורא רצתה להיות עצמאית, עם בית משלה. סיכמנו אז, נחכה עד שההורים יבואו, אם הם יבואו. צריכים לפתור את הבעיה הזאת. נחיה ונראה. היה די קשה, ידעתי שדיני לא כל כך נהנתה כאן בהתחלה. גרנו בחדר שלוש על ארבע הרבה שנים, עוד עם בתי הילדים, עם שלושת הילדים. הריהוט – שני ארגזי תנובה. ווילון. זוכר, קיבלנו מההורים כסף וקניתי שולחן כתיבה בשביל לשבת לקרוא. נסעתי הרבה ללמוד במדרשת רופין. למדתי שם דברים מעניינים, פחות מהלימוד של המורים ויותר מהמפגשים עם האנשים שעובדים בשדות. מפגש מעניין עם אנשי טירת צבי בשנת שמיטה. מה הם זורעים בשנת שמיטה, היה לי מאוד מעניין, בתנ"ך חיפשתי, אני זוכר, שם נאמר בשנת שמיטה לא... אותי היה מעניין מה עושים אנשי טירת צבי

בשנת שמיטה. הם מצאו פתרון. כתוב... אז הם את כל המצווה פתרו בגידול על גלגלים, שאז זה אפשרי. אני כבר אז הבנתי והרגשתי שכל החינוך שהילדים שלי מקבלים זה בעצם לא מה שאני חשבתי בכלל: פחות מידי יהדות, והרבה פחות מידי ציונות. הם גדלים כמו צברים: "אל תיגע בי". זה חבל, היום אני רואה את התוצאות. לא דווקא אצל הילדים שלי, אבל בארץ בכלל. במיוחד בתנועה הקיבוצית, הירידה העצומה, נישואי התערובת. היום יש לי הרגשה, רק אתמול אמרתי זאת, כאילו מחנכים אותי להיות פסיבי. אני היום רואה לעתיד – אם אני אכניס את כל בעיות היהדות לתוך קומפיוטר אני כבר רואה את הסוף. אם אני מסביר לתיירים, אם הם שואלים אותי מה זה בכלל עם ישראל? אז אני אומר, עם ישראל שחי בישראל זה הרוב אנשים פליטים. אם אני חושב שבשנת 1936 היו כאן חצי מיליון יהודים, היום אנחנו ארבעה מיליון. תוריד מזה את החצי מיליון שהיו אז, גם אז חלק גדול מהם כבר היו פליטים, תוריד את הילדים שנולדו פה והיתר הם פליטים מכל ארצות העולם, כל אחד עם תרבות משלו. תראו איזו ארץ נהדרת קיבלנו. אבל בכל זאת השורשים אולי בתנ"ך הם עמוקים אבל בארץ יש לי חשד רב שהם לא כל כך עומדים. כשאני אמרתי קודם שאם יכניסו את כל בעיות היהודים לתוך קומפיוטר, הירידה, ההתבוללות, נישואי התערובת, הסמים, לאן אנחנו נגיע? אם אני באופן מיוחד היום, 1989, אם לא נשיג את השלום לפעמים נכנס לי איזה חשש מה יהיה. שמעתי אתמול את מנהיג סוריה, אני חושב על הילדים שלי, אני חושב על גלות, אני חושב על ארצות שבתקופת החיים הקצרים שלי נעלמו. מי עוד יודע היום איפה זה ביאפרה, מה זה ביאפרה. לא קיים בכלל, לא מופיע בכלל. אם נשאל ילד מקרית שמונה כמה אגמים היו בישראל בשנות הארבעים אז הוא אומר רק הכנרת. על החולה הוא לא יודע כלום. איפה החינוך? בקיבוץ כאן – מה הילדים יודעים על הבית שלהם? מעט. החינוך היום כבר לא אינדיווידואלי. אני חושב שהיום, אם אני בא לפעמים לבית הספר בכפר בלום ומספר להם על הזמנים שהיו אני נתקל בחוסר ידע אצל המורים ובחוסר ידע בציונות בכלל אצל הילדים. פעם כל כדור היה לנו יקר. כל דבר בארץ היה יקר. אני זוכר שהיה לנו פה רופא שיניים שסיפק שיניים תותבות לשיחים ומכובדים בגולן. שהזמנו אותם לאכול אתנו, אבל כל הפה מלא זהב. היום יש להם מרפאת שיניים מסודרת. הם באים בקרית שמונה לטפל בשיניים. איפה הדיסטנס בדת, איפה הדרוזי היום? הדרוזי הצעיר הולך למועדון לילה לרקוד, הדת מרשה לו את זה? הוא מצפצף. מסתובבים אצלנו ערבים מנצרת או מהכפרים הדרוזים או ערבים בכלל, מתעסקים עם המתנדבות. חבל. עם כל נישואי התערובת אני תמיד נזכר להתנצל, עוד בהיותי בשדה נחום באו לשם שני בחורים צעירים להיות שבועיים בקיבוץ, ממשפחה עשירה ביותר. שני אחים עשירים, בחיים שלהם עוד לא הכינו לעצמם סלט לבד. בחיים שלהם עוד לא כיבסו גרביים, בחיים שלהם עוד לא הלכו לבית ספר שהמורים היו... פתאום הם התלהבו מכל הציונות, בנו אתנו את קו המים בג'וסק, איזה אושר בעיניים. דרך הקונסול חיפשו את הילדים והם הצטרפו לחזור. אחרי הרבה שנים יום אחד בתל אביב מישהו דופק לי על הדלת, אומר לי אתה וודאי לא זוכר אותי. בחור אלגנטי, אמרתי אם נתחיל לדבר אני אזכור. התחלנו לדבר, אמרתי זה

משהו משדה נחום, אבל מה בדיוק. אז הוא מספר לי – זה אותו ההודי מאז. אימא שלחה אותו מבומביי, כשהוא חזר מפה, שלחה אותו לחנות להביא תפוחי אדמה. העוזר/עוזרת לא היו והיא קיבלה פתאום הרבה אורחים ושלחה אותו לקנות. משהו מאוד לא מקובל. כשהוא בא לחנות קיבלו אותו בכבוד רב, ארזו לו בעיתון, פתאום הוא ראה שהעיתון עברי. הוא כל כך התרגש, אמר לחנווני, תעשה לי בבקשה טובה ואל תעטוף לי בעיתון הזה, זה עיתון קדוש. החנווני לא הבין כלום. אף פעם לא ראה הירוגליפים כאלה. בשביל הבחור הזה היה באותו רגע גמור שהוא חוזר לישראל. ככה זה יקרה לרוב האנשים. הארץ תמיד תהיה יקרה להם. נשאלת רק השאלה אם היום היהודים יהיו מוכנים להקריב את עצמם לארץ. לחזור. אני מאוד חושד שהאנטישמיות תתגבר גם באמריקה, בארצות הברית. ומה אז? כמו שאני טיילתי במדבר למצוא אז, מה יהיה אם כל השערים באירופה ממלחמת עולם השנייה נפתחים? מה לעשות עם כל האנשים? איפה יש מים, איפה אפשר לחיות, איפה לבנות? כמה מים זורמים פה ושם? ככה זה יהיה גם אז. אני לא מאבד את התקווה. היום במשק עושים פעולה רצינית למסור את העבר לדור הצעיר וטוב מאוד שמראיינים את כולם. בעצם צריך לראיין את כולם. הרבה לא יספרו. אבל כל אדם שידוע מה שהוא עשה הוא יכול לספר. כמוני – רק השבוע קראתי כתבה על הפרופסור פרנקל. איש שהכרתי הרבה שנים. את אמו הכרתי אישית. אישה שרק עשתה טובות, באומץ לב. הייתי שותף למפעל תקוותנו. דאגתי שיקימו מפעל כזה בקריית שמונה. מפעל עצום – להוריד ילדים מהרחוב, לחנך ילדים. לתת להם את העתיד לידיים. כששאלו אותו מה זה בעצם חלוצי, זה כמו הפיוניר באמריקה? אז הוא תמיד ענה יש הבדל עצום. אנחנו באים פה לארץ קטנה, ארץ מתוך התנ"ך, אבל ששייכת לנו, לעם היהודי. וזה אנחנו רוצים להחזיק בכל הכוח. אנחנו יודעים בדיוק מה שאנחנו עושים. אנטישמיות תמיד תהיה. באותו רגע במדינת ישראל ייסעו על מים במקום על נפט השלום יהיה. זאת אומרת לחנך את הדור לזה שאנחנו תמיד נהיה צדקנים, שיהיו יהודים כמו דרך כל הדורות.

משפחה

הילדים שלי הלכו בדרך אחרת, מי יודע, אולי גם אני הייתי הולך היום בדרך אחרת. הבת הגדולה עם ארבעה ילדים יושבת בראש פינה, עובדת כמנהלת חשבונות. הבעל שלה, אדם, עובד בקיבוץ צעיר כאיש אחזקה וגם מחנך את הצעירים שם לעבודה. מאוד קשה כמה שהוא בא אתם במגע בעבודה. אוסטרלים. לאט-לאט. בכל אופן עבודה רצינית. הבת השנייה עשתה את שגיאת חייה. הם קנו שטח אדמה בזיל הזול לא רחוק מכפר קאסם על יד פתח תקוה. בדיוק מעבר לקו הירוק. בעלה דוד מהנדס במקצועו וארכיטקט, בנה בית גדול לתפארת. מרווח, נעים לחיות בו. היום איש צבא, מקווה להשתחרר השנה. מרגלית עובדת היום בטיפול בהתעמלות בעזרת מוזיקה ושיחות בבתים של ילדים קשים. משהו שמהתחלה עוד רצתה לעשות. אני זוכר כשהייתה עוד בבית הספר וראתה פעם ראשונה אדם צולע, עני, התרגשה מזה. ואמרה שצריך לעזור להם. גם היום היא עוזרת. יש להם שלוש בנות נחמדות. הגדולה

השנה תהיה בת מצווה. מהבת הגדולה הבת הגדולה בעוד שבוע נוסעת לפולין. אני דואג לה. בת עדינת-נפש. מה היא תראה, מה היא תשמע. זה לא פתאום סיפור או קריאה, אלא לראות ולהרגיש. איך היא תסתדר שם במחנות. אמנם הכול מכוסה עכשיו עם ירק. חורף חם השנה באירופה. אולי גם פרחים. נקווה. נקווה שהיא רק תראה את הפרחים. הבת הקטנה שלי גרה על ידינו בבית הלל, החליטה לקנות משק חקלאי. היא מורה למלאכת יד, עושה הרבה טוב בסביבה, עוזרת איפה שהיא יכולה. מדריכה ילדים דבילים בקריית שמונה. תענוג להסתכל עליה עם הילדים. תמיד היא עשתה את זה. אני זוכר שהיא למדה להיות מורה למלאכת יד בתל אביב. היא עבדה בהרצליה, במעון של ילדים פושעים. היא נכנסה לשם לעבוד, וכנהוג עם ילדים פושעים מורה לא עובד לבד. היא עמדה על זה, אמרה יש לכם ברירה – אני עובדת עם הילדים לבדי. המורה בעצמה סיפרה לי את זה. היא לא ידעה שזו הבת שלי, היא אומרת לי יש לי פה אחת קיבוצניקית משוגעת. היא עובדת לבד עם הילדים. אנחנו דואגים לה. מה היא עשתה ביום ראשון? לקחה דלי, לקחה אדמה בחוץ, עשתה מזה עיסה, נתנה לילדים לשחק עם בוך. שקט כזה אנחנו לא זוכרים בכתה הזאת. הילדים התחילו פתאום לייצר. היו ביניהם שידעו ממש לעשות פרצופים. איזה אושר ראו אצל הילדים. היא תמיד הייתה רזונת קטנטונת כזאת. תמיד דאגנו לה יותר מאשר לאחרים. היום היא עושה את זה בקריית שמונה. יש לה בית מלאכה שמה, כל נגר מורה היה מקנא בה. כל הציוד שרק צריך. נותנת לילדים לצבוע, לנסר בדיקט, המסור מתקלקל היא אומרת אבא קח את המסור הוא התקלקל, הסרט. תראה לי איך ממלאים את הסרט. או, יותר טוב שלא תבוא, שוב פעם התקלקל הסרט, ייקח להם יותר זמן, אז יש להם יותר הנאה מזה. רואים איך שהמכונה חותכת להם דברים בעצמה. באים בגאווה לרחלי ואומרים לה תראי איך הצלחתי, איזה יופי. הצלחתי לחתוך בדיוק לפי הקו. זה מה שצריך לתת לילד שיהיה מאושר.

אני יושב פה עם רחל מצר, היא מקליטה את האנשים עד כמה שהיא יכולה ובעצמה נהנית מאוד מהסיפורים. בדירה גדולה, הרבה יותר גדולה ממה שאי פעם חלמתי. טוב לי בדירה הגדולה. הילדים באים הביתה יש לי איפה לשכן אותם. נכדה פתאום פורצת, באה לישון. הנכד מבית הלל בשבת ישן פה. יש לו חברים פה, הולך אתם לבית הספר. סלון גדול, שטיחים מעשה דיני, על שולחן העבודה שלה שטיח שוב. עשתה כבר כל כך הרבה שיש אלבום שלם שהיא עשתה. אלבום שטיחים. בקיבוץ קוראים לזה בורדה-דיני. היא בכלל עובדת היום עם המתנדבים. לא רק שיש בורדה דיני אלא יש גם דיני דולרס. היא עובדת עם המתנדבים, מחלקת להם נייר שווה כסף, המתנדבים קוראים לזה דיני-דולרס. הגיע עד כדי כך שאחד המתנדבים הלך עם זה לבר בקריית שמונה להחליף. נורא צחקו. הצטרכתי לתת הסבר בבנק פעם כשהייתי שם, מה זה דיני דולרס. נורא צחקו, ביקשו דוגמא. הבאתי להם. היא נורא אוהבת לעבוד עם אנשים. רק השבוע נגמרה פרשה נורא עצובה, אתמול קיבלנו מכתב מאוסטרליה. בא אלינו בחור, מתנדב מהולנד. בחור שחי בעולם התחתון של אמסטרדם. האינטרפול חיפש

אותו פה. גנב, אם לא עשה דברים יותר גרועים. הייתה תקופה מאוד קשה להתפטר מהסמים. דיני אמרה לו, באותו רגע שאני רק אראה סימן מזה אצלך אתה עף מפה. בחור שנים רבות לא ישב על יד שולחן עם אוכל. מיטה נקייה, איך הוא אומר – כל שבוע סדין נקי. איפה אני יודע עוד דבר כזה. הבחור תיקן פה אופניים, השתקם לגמרי. דיני עשתה מעל ומעבר. הכיר בחורה מאוסטרליה. יותר מבוגרת, מזכירה טובה, רצינית. נסעו בחזרה לאוסטרליה, לא התחתנו, הבחור עבד במוסך, הרוויח כסף, היה מאושר, קיבלנו הרבה מכתבים מאושרים ממנו. היא עובדת במשרד נסיעות, העבודה היה לה הרבה יותר חשוב ממה שהבעל, כנראה. הבחור הזה לקח יום אחד את האוטו של הבוס שלו, הייתה לו תאונת דרכים, נורא פחד. א, הבוס פיטר אותו מהעבודה, וחיפש שוב עבודה. מה יהיה עכשיו עם האזרחות האוסטרלית שלי? הוא הולנדי. כל כך רצה להיות אזרח אוסטרלי. מה יהיה בחקירה במשטרה? מה אם יגלו פתאום שהאינטרפול מחפש אותי? מה אם הם ידעו על העבר שלי? שם קץ לחייו. חבל. היה מכה. מאתמול מאוד עצוב לי. אבל זו אחת הדוגמאות שדיני עושה. כמה שהיא מטפלת את האנשים. קורה הרבה פעמים שהיא זורקת את האנשים. אחר כך המכתבים, סליחה שהם מבקשים ממנה. איזה קשר ענף שיש לה, לשולמית, לתמר, איזו עבודה ציונית עושים פה עם האנשים האלה. כולם לא יהודים. רוב האנשים המתנדבים עם בעיות משלהם, בעיות מהבית, הורים גרושים, סמים, אבל היא אוהבת את העבודה. מעניינת. האנשים מעניינים לפעמים. רחוק מהאידיאל שאנשים היו באים פעם לעזור לישראל. מחוסרי עבודה, מחפשים הרפתקאות: היום הוא בא ומחר הוא מבקש חדר משפחה. לא מכיר את הבחורה בכלל. בכל זאת אנשים מעניינים.

יש גם אחרים, מאוסטרליה, מדרום אפריקה. הרבה אנשים, יום-יום מגיעים פה מכתבים, דיני, שמעתי עליך, ראיתי את הכתובת מזה ומזה, נורא ממליצים לי לבוא אליכם. נעים המכתבים האלה.

דיני, בשעות הפנאי שלה, מה שלא קיים כמעט, תמיד היא עסוקה, עושה ריבות מכל דבר. אם אני לא אזרוק את הגרביים והנעליים יש סכנה שגם מזה היא תעשה ריבה. מה שרק יש. שום דבר לא זורקים. אם זה קיווי, אם זה תפוחים, אם זה תפוזים. אם זה תותים למיניהם שהיא קוטפת אותם בבוקר בארבע. תות עץ. הכול. מוצאת תפוחים בכל מיני פינות, קוטפת פטל, עושה ריבות, הילדים מלקקים את השפתיים. הנכדות והנכדים עוד יותר. ועוד פנאי לשטיחים. לכל המשפחה היא עושה שטיחים. לחברה שלה בירושלים היא עשתה שטיח לתפארת. בדיוק לסוכות, עם שבעת המינים. קצת אני יכול לעזור לה. אני מצייר לה את השטיחים, מעתיק לה אותם מהעיתונות, מה שהילדים בחרו. מגדיל, מקטין, לפי הצורך, לפי הביקוש.

מכון האספסת

אני, אחרי שעבדתי 30 שנה בחקלאות, פחות או יותר, ובביטחון, נכנסתי לבית החרושת לעבוד. אחרי שעזבתי את החקלאות, את האספסת, הקמתי את מכון האספסת. הכנתי את מכון האספסת, אני חושב שזה היה מפעל החיים שלי. הייתי כבר אז, בשנות השישים לבקש מהם 30-40 אלף לירות. אני זוכר, מנחם היה אז גזבר, אני זוכר בחדר האוכל עוד נפגשנו, עוד לא היה טלוויזיה, נפגשנו בחדר האוכל, עובדי הענף, מדברים, משוחחים, חוויות נעימות. הלכתי למנחם, אמרתי לו מנחם, יש לי פה משהו, הבאתי את זה כבר למזכירות, אני רוצה לקנות מכון אספסת. מצאתי בחדרה מכון לא בשימוש, אני בשביל 20 אלף לירות יכול לקנות את זה. אולי אני יכול לרדת ל-18. משרד החקלאות ממליץ, כדאיות של המפעל שאני רוצה להקים בדוק על ידי מנהל בנק לאומי על הכרמל בחיפה שהכרתי אותו היטב. נתתי לו את הנתונים, אמר לי תן לי שבועיים זמן, ואמר ראובן, תעשה, מה שיותר מהר. כל זמן שהדלק זול.

קצרתי אספסת, עשינו שותפות עם משקים, ראיתי אני איכר, אבל החבר שבכפר סאלד שולט על האספסת, המסיבה אצלו ביום שישי בערב יותר חשובה. למרות שהיה תור באספסת, הייתה לנו התחייבות על הקמח. שכנעתי את חנן הרצפלד שייקח את האחריות על המכון ואני עם הקומביין נדדתי ממשק למשק. קצרתי אספסת איפה שרק יכולתי למצוא. זוכר, יום אחד באתי לכפר סאלד, הבחור הזה אמר לי, היום אין לי זמן. יש לי מסיבה, אני לא יכול לקצור היום. אמרתי אבל התחייבתם. וזה קמח ליצוא. לצפון אירופה. לא מעניין אותי, אני היום לא קוצר. אני אצא לקצור. קצרתי שם ליל שישי, כמויות בוץ בשטח, הוא שכח לסגור איזה ברז. שקעתי עם עגלה מלאת ירק, מצאתי איזה טרקטור בשטח, הוצאתי את העגלה עם הרקטור שלה, הבאתי את העגלה עד לחוליות. לא הייתי מטלפן אליהם שהטרקטור נמצא אצלנו אם לא היו מרגישים בזה. רק אחרי שלושה ימים הם הודיעו למשטרה שנעלם להם טרקטור. וזה היה הלקח בשבילם. חשבתי על ידי כך לחנך אותם.

בכלל, הבאת מכון האספסת לשדה נחמיה – מבצע אדיר! איפה היה אוטו לציוד כבד, מה שהיום מה בכך. מנוף. מכון האספסת עמד בבית החרושת פרי זה בחדרה. היה להם רעיון לייש כרובית ושעועית, כי יש הרבה חלבונים בשעועית, ולעשות מזה קמח. אותו מכון שראיתי אותם בפרוספקטים של האמריקאים. הייתי באותו יום, בדקתי שמאל וימין, לקחתי את שלמה ר. ז"ל, הוא אומר מבחינת המכונה, המכונה לא עבדה הרבה. פה בקיבוץ אין חשמל, גם שם לא היה חשמל, המכון הניע אותו איזה קטרפילר על נפט, איזה מנוע ישן על נפט. וככה לקחתי את הציוד על עגלה לצייד כבד מקואופרטיב גליל עליון עם נהג חביב בן כפר יהושוע. נסעתי אתו לחדרה, הוא אומר, איך נעמיס את זה? אמרתי זה אני אעשה. מזכרתי בנחום הורוביץ. הלכתי לבוס, הוא אומר, בבקשה, אתה קנית אותו – בבקשה, קח אותו. אני לא יכול לעזור לך. אמרתי מותר לי להשתמש פה בציוד? תעשה מה שאתה רוצה, הכול שלך. אמר לי הכול שלי? בבקשה. לא רחוק עמד איזה טרקטור, ניסיתי להניע אותו ולא הצלחתי. ראיתי המכסה של טנק הסולר פתוח, וודאי מלא גשם. ניקיתי את הטנק, הוצאתי את כל המים, הלכתי חזרה למפעל

פרי זה, לקחתי ג'ריקן עם סולר, שפכתי פנימה, פתאום הטרקטור הזה הניע. אני בעצמי לא יודע שהצלחתי. לקחתי את הטרקטור ונסעתי והעמסתי את המכון. אמרתי לנהג, אתה תעשה בדיוק מה שאני אומר לך. חפרתי שני בורות שהגלגלים האחוריים נכנסו עד שפלטפורמה היה בערך בגובה הקרקע. זה עזר לי לשים על זה שני לוחות, כל המכון הזה היה שני גלגלים עצומים, אחד הגלגלים משמש היום לילדים באי למשחק.

ש: אה כן?

ת: כן. והעמסתי את האוטו. החלק האחורי עם המנוע היה תלוי מחוץ לעגלה. הגלגלים הקדמיים של המכון היו איזה חצי מטר מעל פני הכביש. אמרתי לנהג תנסה קצת הלוך וחזור, ננסה אם המכון טוב קשור שלא יזוז. אנחנו צריכים להגיע עם זה עוד הלילה לגליל העליון. אומר למה בלילה? קודם צריך לקבל רישיון לזה מהמשטרה. אנחנו סותמים את כל הכביש. אנחנו עוברים פה עם משהו שחוסם את כל הכביש, אם בכביש 3 מטרים נפגשים אז אחד ייפול לתהום. צריך אישור מהמשטרה. נסענו עד חדרה, השוטרים יצאו, אתם משוגעים. אמרתי להם מותר עם זה לנסוע בכביש, זה לא בולט בסנטים מעל העגלה שלו. אומר לי אתה צודק. אבל את הרישיון אתה נותן? אמר לי אין לי ברירה. הנהג קיבל את הרישיון, אנחנו מתחילים לנסוע.

הגענו עד כניסה לוודי ערה, בדקנו עוד פעם, ראינו, מהחצי מטר זה נסע עוד 40 סנטיים מעל הכביש. איך שתיקנו את המצב, הרמתי קצת את המכון אבל אז הכבלים לא הספיקו לקשור את המכון. המשכנו לנסוע. על יד בית חולים עפולה, בעלייה, הנהג אומר, יש לי רושם שיש לי עוד גלגלים מאחורה. עוצרים. הגלגלים הגיעו לכביש. לא הייתה לנו ברירה, הרמנו את המכון עוד קצת, נכנסנו לבית החולים על מנת לקחת עוד כבל לקשור את המכון מחדש והגענו באחת בלילה הנה לשדה נחמיה. אף אחד לא רצה להאמין שהבאתי את זה לבד. היה צחוק, כולם חשבו הנה ראובן בלופר כמו תמיד. הנהג מתי שהוא רואה אותי תמיד אנחנו מדברים על המבצע. עד היום הוא נהג. תושב כפר יהושוע עד היום.

הניעו אותו (את המכון, נ.פ) על נפט, אחר כך חיברו אותו עם מנוע קטרפילר, חלק מהמכון אני בעצמי בניתי. קודם קצרנו את האספסת בשטח. קיץ, חורף, גשם, שמש, כל השנה. חנן עשה עבודה רצינית. התעסק עם המשקים, עם הקיבוצניקים הייתה בעיה קשה. כמו בכפר סאלד קרה לי גם באחד במאי בקיבוץ עמיר: היום אנחנו לא קוצרים, חג אצלנו. אבל מה עם ההתחייבות? התחייבתם! היום חג. אז שאלתי אותו מה יהיה? אז הוא אומר אתה יכול לקצור, בבקשה. הזמין אותי לארוחת הצהריים: הכול היה אדום בחדר האוכל: מרק סלק אדום, לא אשכח את זה בחיים שלי, כל המשק דגלים אדומים, כשחזרתי לטרקטור על הטרקטור היה דגל אדום. הורדתי אותו.

היה מרק סלק אדום, ג'לי אדום כמנה שלישית, הכול היה אדום, כל האוכל. קציצות בשר עם גזר וסלק מקוצץ. הכול. איזה תקופה האנשים האלה עברו בשומר הצעיר. מסכנים הילדים.

זוכר איזו בעיה שהם עברו עם קיבוץ שמיר. יותר אדום מהם. באחד במאי ילדים חזרו מהתעלה, על התורן תלויים דגלים אדומים. הם חוזרים מהתעלה (סואץ, נ.פ.), מלחמת ההתשה, הרוסים יורים עליהם, שם הם יורים נגד הרוסים ופה חוגגים את הרוסים. איזה ברדק.

כבר מדברים על השומר הצעיר, אבא של החתן שלי, דוד ספלוטר, באנו לשמה, לרמת השופט, הם באו אחרי מלחמת תשעת הימים ב-1956 (מלחמת קדש, נ.פ.) מפולין. אנחנו יושבים במסיבת יום שישי לפני האוכל, עונג שבת קטן, ילדה עולה להקריא קטע מהקידוש, עוד שרים איזה שיר, האבא אומר לי, אני רואה שאתה נהנה. אני אומר לו כן, לזה לא חיכיתי בקיבוץ של השומר הצעיר במיוחד ברמת השופט. אז הוא אומר, חסר פה משהו. אישה שמברכת מעל הנרות. נרות יש אבל אישה לא הייתה. אמרתי לו מזל. כשהם החליטו להתחתן האבא אומר לי – אני לא אבוא לחתונה. אנחנו לא נבוא. בסדר. אני לא יכול להכריח אותך, אני בכול זאת מאוד מבקש ממך. מה שעבר על האבא הזה זה סיפור בפני עצמו. אז בקיצור אני רוצה לספר, האבא כן היה בחתונה. שלחתי עוד איזה קטע נחמד עם מרגלית ועד, הוא היה הנהג, נסענו לקריית שמונה לרב דרורי להירשם לחתונה. ישבה לפנינו בחורה מכפר סאלד, רק עם נהג. הרב דרורי שואל אותה, אין לך עוד עד? רק זה? או שיש לך בבטן עוד אחד, העד השני? אז היא אמרה כן. זה התקופה היפה של הרב דרורי. הבנת? את המסר?

עשינו למרגלית פה, למרות שלא הייתה חברת משק, בחברת הילדים, מסיבה מאוד נחמדה. כל המשפחה הייתה. גם האבא. האבא בתור עולה סיפר לי סיפור חייו. משפחה פולנית קומוניסטית, ארבעה אחים פעילים במפלגה הקומוניסטית. התפזרו והושמדו במהלך המלחמה. הוא בעצמו ניצל בנס. עד כמה שהוא לא רוצה לדעת מהדת, א - הבן לימד אותנו, כשלחם במלחמת ההתשה בתעלת סואץ, אז הוא תמיד אמר לאבא – אתה לוחם בשביל הרוסים ואני לוחם נגדם. והאבא באותו הלילה סיפר לי איך שהוא ניצל. חלק קטן ממה שהוא עשה, איך שישב בבתי סוהר בגלל הפעילות הפוליטית שלו. אחר כך הוא מאוד חלה. מרגלית...

אבא היה מאוד חולה. שכב בבית חולים הלל יפה בחדרה. שאלתי את האחות מה שלומו, היא אמרה לי, יום או יומיים, לא יותר. הייתי שם בערב, הבן היה צריך לחזור לאמריקה. אמרתי אני נשאר קצת ליד אבא. אבל עד שהוא נרדם סיפר לי איך שהוא ניצל. הוא לחם ברוסיה, נפל בשבי, ברח, נדד בשלג, חי משורשים ושלג. עד שיום אחד עבר על יד איזה בית וראה שם מזוזה. פחד להיכנס. חיכה לחושך. לפי החשבון שלי מחר יום שישי, חיכה לילה אחד שלם בשלג. אצבעות ורגליים קפאו. היה צמא, אכל שלג, נגס בשורשים, כשהיה חושך פתאום ראה, שם נדלקים שני פמוטים, שני נרות. הלך לבית, דפק בדלת, האנשים בהתחלה לא רצו לפתוח. עד שדיבר אתם באידיש אז הם פתחו לו. טיפלו בו, האכילו אותו, ככה הוא ניצל. אחרי המלחמה המשיך בפעילות הפוליטית שלו, נעצר שוב ושוב עד שהוא עלה ארצה. היה בקיבוץ של השומר הצעיר, קבוצה גדולה שבאו מפולין, סוציאליסטים וקומוניסטים למיניהם. ופתאום התחיל לחיות

חיים אחרים לגמרי, היה להם מאוד קשה. אבל אני ידעתי שכמו שהוא בא לחתונה וכמו שהוא נכנס לשמה שהזיק היהודי אצלו נשאר. עד כמה שזה יקר לו. שזה הציל לו את החיים. אנשים מעניינים פגשתי. החתונות היפות שעשו לבנות שלי דרך חבר המשפחה, רב מירושלים, חיתן את יהודית כאן. איך שהתחתנו פה, איך שהבנות לחוד והבנים לחוד שטו על הנחל מול האי, איזה יופי של חתונה. איך שהוא חיתן אותם, באיזה כבוד שמו את המזוזה על דלת ביתי.

אף פעם לא היה פה אדם כמוהו שהקים את מפעל תקוותנו – אושר, בעזרת אימא פרנקל. איזה אושר לילדים, מי שלא ביקר במוסדות האלה לילדים בוואדי מוסררה, אז בשנים ההם לא יודע מה שעשו לילדי ישראל. איך שהוא הציל את הילדים מהמיסיון, שנתנו לילדים אוכל ופספורטים וחום שהסתובבו ברחוב, והוא לקח והוריד אותם והביא סטודנטים מהאוניברסיטה מסכנים ולימדו שם חינם אין כסף. לימדו את הילדים להסתכל דרך מיקרוסקופ, עשרים ילדים הסתכלו דרך מיקרוסקופ. איזה אושר בעיניים של הילדים, מתי שרק יכולתי ביקרנו שם. עד כמה שרק יכולתי עזרתי לו. כמה דברי פלסטיק הוא קיבל מהמפעל. במקום לזרוק אותם. כמה אושר יכולתי לגרום לו. היום בשבילי זה כבר מאוחר אבל היה לי חשק רב להמשיך את המפעל, לעשות משהו דומה לזה.

לא מזמן קראתי את הכתבה של האדון פרנקל הזה, עד כמה שהוא צודק, כמו שכבר אמרתי מקודם. הוא חושב, אם אנחנו נדע להוציא אוצרות מהאדמה ולהסיע על זה אניות ואווירונים אז יהיה שלום. אני כבר הרבה שנים חושב ככה. היום הנוער שלנו, חבל שהם לא עובדים בקריית שמונה. חבל שילדי הקיבוץ לא לומדים ביחד בקריית שמונה ולא בבית ספר כפר בלום, שמלמדים שם מורים שאני חושב שבעצמם צריך ללמד ולחנך אותם, אם אני שומע מה שהנכדים והנכדות מספרים לי. כפר בלום היום זה המשך מבית הספר לעשות עסק, אולי אני לא צודק אבל זאת ההרגשה. מסתובבים שם אנשים שאני לא יודע מה שהם עושים שם. נפגש אתם פה ושם. רואה, שומע במסיבות נפגש אתם. חברים שעבדתי אתם בשדה. אחד מול השני, אחד למד מהשני. צריך להקים בית ספר גדול בקריית שמונה שילדי הקיבוצים ידעו איך שבא הלחם. רק השבוע חשבתי על זה. איזה דו"ח יפה על המפעל יהודה נתן לחברים. ברור, מסודר. מחשבה לעתיד, כדאיות, שיטות עבודה. היום – מה אני מקבל היום מהמשק? אם אני לא מסתובב היום בשדה אני חושב שאף אחד חוץ ממני לא יודע שקצרו פה תחמיץ. או שהחיטה הייתה זרועה בשטח שנתנו יותר מידי הדברה בחומר עשבים בכותנה שהייתה מקודם. אני יודע, אני רואה את זה. אני שואל אחר כך את עוזי, אז הוא אומר לי אתה צודק. איך אתה יודע? אנשים בקושי יודעים מה שנעשה במשק. אני לא הייתי אחרת. עד שלא נכנסתי למפעל אני חושב שלא דרכתי שם. אבל היום חיים הרבה יותר נוח, אני לא דרכתי שם מפני שלא היה לי זמן. הייתי בשדה. אבל היום עובדים הרבה יותר נוח. גרים הרבה יותר נוח, חיים הרבה יותר מסודרים. גם תקציב, כמעט ברוחב לב. בתנועה הקיבוצית אני חושב שלא יהיה נעים לשדה

נחמיה לפרסם שש עשרה משפחות נוסעים לחו"ל מהקיבוץ הקטן. שמונה אחוז מהחברים. ועוד כל אלה שנוסעים פרטי. פרטי, מילה יקרה. אני חושב שכל ההצלחה ששומעים מאנשים שבאים מבחוץ, איזה קיבוץ נחמד, איזה אנשים נחמדים, אולי מתוך זה שהזכרתי קודם את המילה פרטי – שאנחנו משתדלים לא להסתכל לחבר בקנקן. העיקר שתהיה מאושר. זה כיוון נכון. צריך ללכת בזמן. יש הרבה בעיות מסביב לזה. אבל צריך ללכת עם הזמן, אני לא רחוק רואה את היום שאנחנו נשלם לחבר משכורת. היום בהרבה קיבוצים נותנים תמורה ושעות נוספות, יש כבר קיבוצים שמשלמים לבייבי סיטר. שמרטף. מצחיק, בקיבוץ כזה משלמים לשמרטף אבל קונים את תפוחי האדמה בסופר. היום המצב בקיבוץ מבחינה כלכלית מבוסס, אם רק נמשיך ככה. ואם נדע לפתח דברים חדשים, כמו תמיד. עשינו קיווי, הרבה שנים עשינו הרבה כסף מקיווי. עשינו אספסת, הרבה שנים עשינו כסף מאספסת. אז היה אספסת ובית חרושת, אחוז ניכר מההכנסות. יחס כמו היום הבית חרושת לחקלאות. אנחנו עדיין מחזיקים מטע תפוחים. אני רואה לא רחוק היום שמטע התפוחים ילך לתעשייה. מתוך שזה יהיה יותר זול, שברמת הגולן מגדלים תפוחים בשפע. תפוחים הרבה יותר יפים, טובים חזקים. מקבלים גם מחיר הרבה יותר גבוה. אנחנו עדיין מקבלים יבולים טובים, גדולים עם מעט ימי עבודה, במטע של 200-300 דונם עובדים שני אנשים, כל הכבוד. בפלחה, עוזי, בחור אמיץ עם מבט רחוק, שרק יחזיק מעמד. רק ללמוד. אם היום הייתי מקים חקלאות מחדש – לא בשדה. בתוך בית! גידול, אוויר מבוקר, הייתי מגדל עגבניות במים חמים, דגים במים חמים, עוד הרבה רעיונות. עשיתי הרבה ניסיונות בחיים שלי.

זוכר, פעם שיגע אותי, היה לי מעניין, גידלתי אספסת. רציתי לקבל יותר זרעים, ראיתי, הדבורים יושבים כולם על החמניות בכפר בלום. מצד שני של הכביש, ואני באספסת רוצה את הדבורים והדבורים לא באים אלי לאספסת. שם בחמניות הצוף הרבה יותר קל להם. ישבתי לילות על ספרים. קיבלתי חוברות מאמריקה. מה שרק יכולתי, הרבה ספרים בעזרת הלכסיקון תרגמתי לי. דברים מקצועיים ידעתי, אם אני מפזר סוכר בפרחי האספסת ביחד אז הדבורים יבואו. וכך עשיתי – הדבורים היו אצלי. קיבלתי יבולים עצומים. יבולים שהחבר'ה לא האמינו לי שקיבלתי פתאום יבול של 150 ק"ג זרעים לדונם. היה מקובל 40-50, אולי 60. איך עשיתי? מה עשיתי? אמרתי זה הסוד שלי. מי עוד היום יעשה דבר כזה? לסתום תעלות ניקוז, להעלות מי תהום, להשקות את האספסת בצורה תת קרקעית. ולא להשקות מלמעלה, ולפזר גופרית שמחזיק יותר מעמד נגד המזיקים. לקבל שני גידולים של זרעים בשטח? מי עוד עושה היום? לא לעלות עם טרקטורים כבדים על האדמה הכבדה ולהדק אותה ולהרוס את הבקטריות. לא להשתמש עם כל הריסוסים המסוכנים שהיום משתמשים כמו התלמידים למיניהם. ולהשמיד את כל תולעי השלשול והאויבים הטבעיים. זה היום הייתי עושה, בית גידול מבוקר שאני יודע בדיוק מה אני עושה, היום יש את הקומפיוטרים והכול, עבודה קלה, מעניינת יותר. שאם החקלאות לא מעניינת אז הופכים למכסיקנים שיושבים על טרקטור ואוכלים בסוף התלם את

הסנדוויצ'ים שלהם. ולא יודעים מה שקורה מאחור, המרסס סתום, כמו שקרה לי לפני כמה שנים. עבד בחור בריסוס ואני ראיתי כמה דיזות מהמרסס שלו סתומים. עצרתי אותו הוא אמר לא יודע, יושב בטרקטור סגור, שומע טייפ, נהדר, עם מזגן אוויר, איזה תענוג, איזה פינוק. איפה אני ישבתי, באבק וחמסין. אם בלילה היה חמסין ולראובן היה אספסת בשטח הוא לא הלך לשטח לקבל חבילות יותר ירוקות בלילה? היום מישהו יעשה? להניע את המשאבה בשטח א וללכת הרבה פעמים בלילה בפיג'מה אם באופניים, או באיזה פורשה קטן, תח-תח-תח, להניע שם את המשאבה שהיא פתאום סתומה ולא רוצה להניע. ולבלות שם עד אור הבוקר, והאישה כועסת בבית. היום אנשים מחפשים את הנוחיות, חבל.

ש: זה עולם יותר נוח.

ת: ככה זה בכל העולם היום. אני מסתובב קצת בבית הלל, הבת שלי שם מנסה לפתח משק חקלאי. הם עמדו לפני בעיה כשהקימו את הבית – מה לעשות קודם, לנטוע פרדס או לבנות את הבית. את התשובה שלי הם ידעו, ובנו את הבית. עכשיו לאט-לאט הם שותלים פרדס. השנה עשרה דונם, בשנה הבאה עוד עשרה דונם. לאט-לאט הם מסתדרים. הוא מורה ספורט, עובד קשה גם אחר הצהריים. מסתדרים. היום אני יושב לי בבית היפה שלי, מולי מטע תפוחים, קיווי, צפצפות ששתלנו אותן על שטח של בריכה. שטח זיפזיף שכלום לא גדל שם, צפצפות לתעשיית הגפרורים. משאירות אותן שנים. הקיווי שהוא גזום כמו גפן. בהדליה. אני רואה שלפני ברושים, שריד של שובר רוח. גם זה למדנו בינתיים, שהשובר רוח הוא לא טוב בקיץ וגם לא בחורף. בחורף הוא מחזיק את הקרה, אולי טוב לתפוחים אבל לא טוב לגידולים אחרים. באבוקדו הכול קפא השנה, היו לנו שבע מעלות מתחת לאפס. ככה שלא רק השנה אין יבול אלא גם בשנה הבאה לא יהיה יבול. עצוב לראות את העצים עירומים. אני עומד פה על הדשא ורואה את הפס ויודע, אלה סימנים לתעלת הניקוז הראשונה שחפרנו. קודם חצי מטר, אחר כך מטר כמו שסיפרתי בהתחלה, אז היה פה חצי מטר מי תהום. לאט הורדנו את המי תהום עד שבמשמר הירדן חפרו בסלע את האפיק של הירדן יותר נמוך, ככה גם החולה התרוקן וגם זה. אני זוכר שהייתי עם צינור באגם החולה ביום שהתרוקן. נזכרנו בסיפורים של הערבים, שבאמצע האגם יש סכר גדול, קיר שעוצר את המים. נסענו, חיפשנו, לא מצאנו. מצאנו סירות שבורות שנשארו באגם. פרות שטבעו. אבל לא זה. היום החולה אחד המקומות היפים והעשירים ביותר. החקלאות הנוחה ביותר, המי-תהום הגבוהים, מטר וחצי שניים, נותן לנו לחיות גם פה אם לא יורד גשם. אמנם גם שנת בצורת, שזו חקלאות אינטנסיבית אצלנו נותן את אותותיו. החקלאות מפותחת, הרוב בטפטוף, מסודר, משתמשים היום בצינורות שגם הנקר, הציפור לא נוקר בהם. מצאו פטנט לכסות את צינורות הטפטוף בבדי פלריג שמייצרים בנאות מרדכי. גם מצאו היום שיטה, החלום שלי, השקיה תת-קרקעית. אולי גם את זה עוד הייתי עושה, נתתי הצעה במשק לעשות צינורות טיפטוף מתחת לאדמה. שיש היום חומר שדוחה את השורשים, שאני עוד עשיתי עם זה ניסיונות כשרק התחילו עם הטפטוף. ראיתי

שהשורשים של הצמחייה סותמים את הצינורות. היום יש חומרים שדוחים את שורשים. מייצרים את הצינורות מהחומרים האלה, כך שאין שורשים מסביב לצינור אפילו. במקרה גילו את החומר, האמריקאים משתמשים בו לתעשייה האטומית שלהם, ומאותו החומר משתמשים גם בצינורות. חקלאות היא שטח מאוד מעניין, למי שמתעסק בזה, שמחתי שאחד החברים הצעירים שלנו הלך ללמוד חקלאות ברחובות.

הוא קצת יותר מידי יקה הבחור הזה, למרות שנולד בארץ, הוא כמוני. הבת שלי שאלה, אתה מכיר את בית הלל, לקנות את הבית הזה? תיקחו אותו בשתי הידיים. מכיוון שזיהיתי את טיב השטח. אותו חקלאי אמר לי, יש לי הרבה זבל פרות, מה לעשות בו? אמרתי זהב לא מוכרים, תשאיר אותו בשטח שלך. וכך היה, היום רואים תוצאות.

סיפרתי הרבה, אולי יותר מידי, אני רק מקווה להמשיך לחיות בשקט, ושלא תהיה עוד מלחמה.

סוף